IUS MODERNUM

Науковий журнал

УДК 342

https://www.doi.org/10.31617/zt.knute

Журнал визнано МОН України як фахове видання категорії "Б" у кластері "Право"
Виходить 4 рази на рік. Заснований у січні 2012 р.
З березня 2026 року виходить під назвою "Ius Modernum"
До лютого 2026 року виходив під назвою "Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право"

2026
№3 (144)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор
ГУРЖІЙ Тарас, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ *(Україна)*

Заступник головного редактора
МАЗАРАКІ Наталія, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ *(Україна)*

Відповідальний секретар
ШВЕДОВА Ганна, к. ю. н., доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу ДТЕУ *(Україна)*

Члени редакційної колегії

БУТС Кароліи, доктор філософії, професор Брюссельського центру з питань конкурентної політики Брюссельського вільного університету *(Бельгія)*

БЛОККС Жан, д. ю. н., доцент юридичного факультету Антверпенського університету *(Бельгія)*

ВАЩЕНКО Юлія, доктор філософії, професор кафедри адміністративного та екологічного права юридичного факультету Університету Коменського в Братиславі *(Словацька Республіка)*

ГУРАШ Вікторія, к. ю. н., науковий співробітник Університету Цюріха *(Швейцарія)*

ОСТАПЕНКО Ганна, д. ю. н., лектор права Університету Бедфордшір *(Велика Британія)*

ГОНЧАРЕНКО Олена, д. ю. н., доцент, головний науковий консультант відділу з питань цивільних і господарських відносин та підприємництва Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України *(Україна)*

КОРТУКОВА Тамара, доктор філософії з міжнародного права, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету *(Україна)*

ЦУВІНА Тетяна, д. ю. н., професор, завідувач кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого *(Україна)*

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ,
Україна, 02156
Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua
https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/golovna

Внесено зміни до Реєстру суб'єктів медіа України, рішення № 383 від 05.02.2026

За рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 798 від 31.08.2023 присвоєно ідентифікатор R30-01230

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2026 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7656 від 05.09.2022

Видається за рекомендацією Вченої ради ДТЕУ (протокол засідання № 1 від 31.08.2026)

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Директор Центру періодичних видань
І. В. Кривицька
Редактори: Л. Л. Нескороджена, І. С. Салай

Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 15.09.2026.
Тираж 200 пр. Зам. 301.

Журнал представлено в міжнародних наукометричних базах даних, репозиторіях та пошукових системах: Index Copernicus, Реєстр наукових видань України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Crossref, Dimensions, Research Bible.

© Державний торговельно-економічний університет, 2026

З М І С Т

ТЕОРІЯ ПРАВА

АНДРЕЙКІВ А.	Терміни "війна" та "стан війни" в концепції *jus post bellum*	4

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЦУВІНА Т., КАРНАУХ Б.	Раннє відхилення позову як механізм протидії *SLAPP*-позовам	22
НЕВАРА Л., ГОНЧАРОВА Ю., МЕЛЬНИЧЕНКО Н.	Обов'язок перевірки цілі при застосуванні автономної зброї	36
ЯРМАКІ В.	Міжнародні механізми відповідальності за злочин агресії	50
МАРЦЕНКО Н.	Імплементація європейських норм забезпечення права на житло ВПО	64
БАСУЛА Б.	Директива ЄС 2026/799: цільова гармонізація захисту кредиторів	79

НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

ШУМИЛО М., СТАНІШЕВСЬКА О.	Запобігання та протидія харасменту в університетському середовищі праці	93
ПРИМАК В., СТЕПАНОВА М.	Правовий статус дитини в охоронних цивільних правовідносинах	115
КОЛДОВ Є.	Заборона подання тотожних позовів як прояв негативного ефекту принципу *res judicata*	126
СМІТЮХ В.	Критерії недобросовісності набувача при віндикації майна	142
ПАЦУРІЯ Н.	Промислова готовність у сфері оборонних закупівель	154
ГОФМАН О.	Господарсько-правовий вектор розвитку страхування воєнних ризиків	174

C O N T E N T

DOCTRINA IURIS

ANDREIKIV A.	The terms "war" and "state of war" in the concept of *jus post bellum*	4

IUS INTER GENTES

TSUVINA T., KARNAUKH B.	Early dismissal of a claim as a mechanism for countering SLAPP lawsuits	22
NEVARA L., HONCHAROVA Yu., MELNYCHENKO N.	The duty to verify the target when using autonomous weapons	36
YARMAKI V.	International mechanisms of accountability for the crime of aggression	50
MARTSENKO N.	Implementation of European standards on safeguarding the right to housing for internally displaced persons	64
BASULA B.	EU Directive 2026/799: targeted harmonization of creditor protection	79

IUS DOMESTICA

SHUMYLO M., STANISHEVSKA O.	Preventing and tackling harassment in the university workplace	93
PRYMAK V., STEPANOVA M.	The legal status of a child in civil legal relationships relating to child protection	115
KOLDOV Ye.	The prohibition on filing identical claims as a manifestation of the negative effect of the res judicata principle	126
SMITIUKH V.	Criteria for bad faith acquirer in property vindication	142
PATSURIIA N.	Industrial readiness in the field of defence procurement	154
HOFMAN O.	The economic and legal aspects of the development of war risk insurance	174

ТЕОРІЯ ПРАВА

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)07
УДК 341.31:351.86

АНДРЕЙКІВ Андрій
https://orcid.org/0009-0007-0595-7062

магістр фінансового права
та міжнародної торгівлі
Коледжу права Іллінойського
технологічного інституту (США),
к. ю. н.

Вест Адамс Стріт, 565, Чикаго, Іллінойс,
60661, США
aandreikiv@hawk.illinoistech.edu

ANDREIKIV Andrii
https://orcid.org/0009-0007-0595-7062

Master of Laws (LL.M.) in Financial Law
and International Trade
Illinois Institute of Technology
Chicago-Kent College of Law (USA),
PhD in Law, (Ukraine)

565, West Adams St., Chicago,
IL 60661, USA
aandreikiv@hawk.illinoistech.edu

ТЕРМІНИ "ВІЙНА" ТА "СТАН ВІЙНИ" В КОНЦЕПЦІЇ *JUS POST BELLUM*

Досліджено проблему нормативної невизначеності терміна "війна" в сучасному міжнародному праві крізь призму концепції jus post bellum. Проаналізовано міжнародно-правові акти, що регулюють питання збройного конфлікту, агресії та юридичної відповідальності за порушення міжнародного права, й встановлено, що жоден із цих документів не містить юридичного визначення поняття "війна". Доведено, що витіснення терміна "війна" поняттями "агресія" та "збройний конфлікт" після Другої світової війни є концептуально неповним і породжує як теоретичні, так і практичні проблеми у сфері міжнародного права. З'ясовано, що агресія є одностороннім актом держави, тоді як війна – це правовий стан принаймні двосторонніх відносин, за якого сторони вдаються до застосування збройної сили для захисту державного інтересу. Простежено еволюцію доктринальних підходів до визначення війни – від класичної природно-правової традиції (А. Августин, Аквінат, Ф. де Віторія, Ф. Суарес, Г. Гроцій) через кодифікаційний підхід Л. Оппенгейма і Г. Лаутерпахта до сучасних дослідників: Й. Дінштейна, А. Кассезе, М. Міановича, К. Штана, Б. Оренда, Л. Мея, Ґ. Басса. Показано, що нормативна асиметрія розвитку трьох складових теорії справедливої війни (jus

THE TERMS "WAR" AND "STATE OF WAR" IN THE CONCEPT OF JUS POST BELLUM

The study examines the normative indeterminacy of the term war *in contemporary international law through the prism of the concept of jus post bellum. It analyzes international legal instruments governing armed conflict, aggression, and legal responsibility for violations of international law and establishes that none of these instruments provides a legal definition of war. The article argues that the displacement of the term* war *by the concepts of aggression and armed conflict after the Second World War represents a conceptually incomplete transformation that gives rise to both theoretical and practical problems in international law. The reseach demonstrates that aggression constitutes a unilateral act attributable to a state, whereas war represents a legal condition of at least bilateral interstate relations involving the use of armed force in the pursuit or defence of state interests. The evolution of doctrinal approaches to the definition of war is traced from the classical natural-law tradition represented by Augustine, Thomas Aquinas, Francisco de Vitoria, Francisco Suárez, and Hugo Grotius, through the codification-oriented approaches of Lassa Oppenheim and Hersch Lauterpacht, to the contemporary scholarship of Yoram Dinstein, Antonio Cassese, Marko Milanović, Carsten Stahn, Brian Orend, Larry May, and Gary Bass. The article demonstrates that the normative asymmetry in the development of*

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

ad bellum, jus in bello, jus post bellum) є структурною причиною термінологічної невизначеності: на відміну від jus in bello, інституціоналізованого через міжнародне гуманітарне право, jus post bellum залишається переважно доктринальною конструкцією. Встановлено, що сучасне міжнародне право функціонально розподіляє правову кваліфікацію міждержавного збройного протистояння між категоріями "застосування сили", "агресія", "збройний конфлікт", "окупація" та іншими спеціальними режимами. Агресія характеризує поведінку, атрибутовану конкретній державі, тоді як правові категорії "війна" та "стан війни" охоплюють відповідно політико-правовий і міжнародно-правовий стан міждержавних відносин. Обґрунтовано, що відсутність універсальної status-based конструкції, яка б визначала юридичний початок, існування і завершення такого стану, створює додаткову нормативну невизначеність під час формування концепції післявоєнного врегулювання та відновлення (jus post bellum). У контексті співвідношення міжнародного та конституційного права надано оцінку особливостям реалізації положень Конституції України та Закону України "Про оборону України" щодо категорій "стан війни", "воєнний стан" і "воєнний час" та зазначено відсутність нормативного визначення поняття "стан війни".

Ключові слова: jus post bellum, війна, збройний конфлікт, агресія, стан війни, нормативна невизначеність, теорія справедливої війни, міжнародне гуманітарне право, повоєнне врегулювання, Конституція України.

the three components of just war theory as jus ad bellum, jus in bello, and jus post bellum, constitutes a structural source of terminological indeterminacy. Unlike jus in bello, which has been institutionalized through international humanitarian law, jus post bellum remains predominantly a doctrinal construct. The article further establishes that contemporary international law functionally distributes the legal characterization of interstate armed confrontation among the categories of use of force, aggression, armed conflict, occupation, and other specialized legal regimes. Aggression characterizes conduct attributable to a particular state, whereas the legal categories of war and state of war encompass, respectively, the broader political-legal condition and the international legal status of interstate relations. It is argued that the absence of a universal status-based legal framework defining the legal commencement, existence, and termination of such a condition creates additional normative uncertainty in the development of the legal framework for post-war settlement and recovery (jus post bellum). Finally, in the context of the relationship between international and constitutional law, the article examines the implementation of the relevant provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine On the Defence of Ukraine concerning the categories of state of war, martial law, and wartime. The analysis demonstrates that Ukrainian legislation does not provide a normative definition of the concept of state of war.

Keywords: jus post bellum, war, armed conflict, aggression, state of war, normative indeterminacy, just war theory, international humanitarian law, post-war settlement, Constitution of Ukraine.

Вступ

Концепція *jus post bellum* як право після війни набуває дедалі більшої актуальності в сучасній доктрині міжнародного публічного права. Вона охоплює питання припинення збройного протистояння, відновлення миру, притягнення держави-агресора та її посадових осіб до відповідальності та постконфліктного врегулювання (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943; Андрейків, 2025). Сучасні дослідники *jus post bellum*, зокрема Б. Оренд (*Orend*, 2000, *pp.* 117–137, 2007, *pp.* 571–591), Л. Мей (*May*, 2012, *pp.* 15–30; *May & Forcehimes*, 2012, *pp.* 1–20; *May & Edenberg*, 2013, *pp.* 1–25) та Ґ. Басс (*Bass*, 2004, *pp.* 384–390), обґрунтували необхідність розгляду *jus post bellum* як третього, самостійного компонента теорії справедливої війни поряд із *jus ad bellum* та *jus in bello*. Карстен Штан, один з найбільш авторитетних дослідників цієї концепції, зазначає, що дослідження *jus post bellum* дотепер залишалося нечисленним і переважно велося в межах теорії справедливої війни, а не позитивного права (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943; *Stahn et al.*, 2014, *pp.* 1–20). Однак ефективне застосування концепції наштовхується на фундаментальну перешкоду: відсутність нормативного визначення самих термінів "війна" та "стан війни" в системі сучасного міжнародного права (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943). У цьому дослідженні категорії "мир", "війна", "стан миру" та "стан війни" пропонується використовувати як самостійні політико-правові та міжнародно-правові категорії. Дефініція

"мир" характеризує не лише відсутність застосування збройної сили, а й ґрунтується на співробітництві, взаємному визнанні суверенітету, добросовісному виконанні міжнародних зобов'язань та мирному вирішенні міжнародних спорів. Відповідно, "війна" є не лише визначенням кризи міждержавних відносин із застосуванням збройної сили, а й доказом реалізації державної політики, за якої досягнення державних інтересів здійснюється шляхом організованого застосування воєнної сили та є відмовою від мирних засобів врегулювання спору. Категорії "стан миру" та "стан війни" мають особливе техніко-юридичне застосування, зважаючи на природу цих юридичних феноменів. Якщо мир і війна описують переважно *політико-правову* визначеність міжнародних відносин, то "стан миру" і "стан війни" як *міжнародно-правові поняття* відображають відповідний правовий режим, що охоплює *норми* та *інституції*, залучені до реалізації взаємовідносин між державами. Наприклад, функціонування інституту сприяння інвестиціям чи взаємного обміну інформацією в адміністративних та кримінальних справах існує в стані миру, але припиняється в умовах стану війни, правова допомога в цивільних та адміністративних справах, дипломатичні, митні, податкові взаємовідносини реалізовуються відповідними державними інституціями виключно у мирний час, який з точки зору правової визначеності пропонується означити як "стан миру". І порушення цього правового режиму вважалося міжнародно-карним діянням. Стаття 6(a) Статуту Міжнародного військового трибуналу для покарання злочинців країн Організації Об'єднаних Націй установлювала перелік предметної юрисдикції, а сам процес був безпосередньо пов'язаний із застосуванням норм договірного та звичаєвого права щодо злочинів, у тому числі проти миру, а вже потім як порушення законів та звичаїв війни, злочинів проти людства (Водянніков, 2023, с. 12–29).

Слід зазначити, що об'єктом міжнародної кримінальної відповідальності на початковому етапі формування міжнародного гуманітарного права була саме агресивна війна (*war of aggression*), тобто війна, розв'язана з порушенням міжнародних договорів шляхом одностороннього акту агресії. Саме Нюрнберзький трибунал започаткував індивідуальну кримінальну відповідальність за розв'язання агресивної війни, тоді як сучасне міжнародне право після прийняття Статуту ООН трансформувало цей підхід у категорію злочину агресії, відмовившись від використання поняття "агресивна війна" як основної юридичної конструкції (Статут для Міжнародного трибуналу і покарання головних військових злочинців європейських країн осі, б. д., ст. 6). Парадоксальність ситуації полягає в тому, що міжнародно-правові акти, які регулюють питання збройного конфлікту, агресії та юридичної відповідальності держав, – від Статуту ООН до ранніх Женевських та Гаазьких конвенцій 1864, 1899, 1907, 1949 років та протоколів до них – оперують різними термінами "війна", "агресія" "збройний конфлікт", "окупація", однак, як зазначалось вище, не містять юридичного визначення поняття "війна" як юридичної категорії (*United Nations Charter*, 1945; *Geneva Conventions*, 1949). Ця прогалина, як буде показано нижче, є не лише

суто теоретичною проблемою, а й має серйозні практичні наслідки для механізмів відповідальності та повоєнного врегулювання. При цьому суть наукових застережень полягає не у відсутності правового регулювання збройного протистояння як такого. Сучасне міжнародне право детально регулює правомірність застосування сили, застосування міжнародного гуманітарного права, окупацію, міжнародну кримінальну відповідальність та окремі економічні наслідки конфлікту. Питання полягає у використанні різних функціональних юридичних категорій, які не формують єдиної універсальної конструкції, що характеризувала б правовий стан відносин між державами загалом та юридичний перехід від стану миру до стану війни і назад до миру.

Метою статті є дослідження проблеми нормативної визначеності категорій "війна", "стан війни", "мир" і "стан миру" в сучасному міжнародному праві та їхнього впливу на правове врегулювання постконфліктного середовища, практичну реалізацію післявоєнного відновлення і забезпечення стабільного миру в контексті формування концепції *jus post bellum.* На основі аналізу співвідношення понять "війна", "стан війни", "оголошення війни", "застосування сили", "агресія" та "збройний конфлікт" з'ясовується, чи призвели трансформація міжнародно-правового регулювання після 1945 р. та функціональна фрагментація цих категорій до нормативної та інституційної невизначеності щодо юридичного початку, тривалості й завершення стану збройного протистояння, а також механізмів переходу міждержавних відносин від стану війни до стану мирного співіснування. Окрему увагу приділено проблемі нормативної асиметрії у правовому визначенні стану війни та пов'язаних із ним правових режимів у практиці міжнародних судових і арбітражних установ, а також відображенню проблеми визначення "стану війни" в конституційному законодавстві України.

Стаття складається із семи розділів: у першому розкрито класичну природно-правову традицію осмислення війни; у другому проаналізовано кодифікаційний підхід *Oppenheim* (1940) і *Lauterpacht* (1947); у третьому досліджено причини й наслідки витіснення терміна "війна" після 1945 р.; у четвертому розглянуто позиції сучасних дослідників, як-от *Dinstein* (2011), *Cassese* (1979), *Milanovic* (2014), *Stahn* (2006); у п'ятому йдеться про правову невизначеність моменту переходу від війни / збройного конфлікту до післявоєнного відновлення і про те, як ця невизначеність може впливати на економічні механізми відбудови; у шостому проаналізовано внутрішньодержавний вимір проблеми на прикладі Конституції України; сьомий розділ присвячено зв'язку між невизначеністю терміна "війна" та застосуванням механізмів *jus post bellum*.

1. Класична природно-правова традиція осмислення "війни" та її зв'язок із *jus post bellum*

Звернення до витоків поняття "війна" засвідчує, що ще мислителі раннього Нового часу розуміли необхідність його правового осмислення. Класична теорія справедливої війни історично складалася з двох

елементів – *jus ad bellum* і *jus in bello*; цю двочленну модель розробляли Аврелій Августин, Фома Аквінський, а пізніше – Франсиско де Віторія, Франсиско Суарес та Гуго Гроцій (*Reichberg*, 2017, *pp.* 1–40; *Reichberg & Syse*, 2014, *pp.* 1–25). Водночас сучасні дослідники історії доктрини показують, що елементи того, що сьогодні називають *jus post bellum*, фактично вже були наявні в працях саме цих авторів, хоча і не оформлені як окрема доктрина (*Reichberg*, *Syse & Begby*, 2006, *pp.* 1–30). Франциско Суарес у "Диспутації XIII про війну" (1621) розрізняв три фази справедливої війни: початок, ведення і період після перемоги, заклавши тим самим концептуальні основи того, що сьогодні іменується *jus post bellum* (*Suárez*, 1621, *Disp.* XIII). Він сформулював принципи, що стосуються репарацій, долі власності та поводження з переможеною державою, питань, які залишаються центральними для сучасних дискусій про повоєнне врегулювання. Гуго Гроцій у своїй фундаментальній праці "*De Jure Belli ac Pacis*" (1625) здійснив секуляризацію теорії справедливої війни, вписавши її в категорії права і справедливості (*Grotius*, 1625, *Bk.* III). Книга III його трактату містить не лише принципи правомірності ведення бойових дій, а й правила капітуляції, вимоги помірності та заклики до вирішення питань повоєнного врегулювання. Сама назва праці Гроція "Про право війни і миру" засвідчує, що автор розглядав не лише право війни, а й право миру, зокрема питання мирних договорів, реституції, репарацій та відновлення правопорядку. Найдетальніший зв'язок між класичною традицією (Віторія, Суарес, Гроцій) і сучасною доктриною *jus post bellum* простежив Ларрі Мей у праці "*Jus Post Bellum, Grotius, and Meionexia*" (*May*, 2014, *pp.* 15–26). Він показує, що шість принципів *jus post bellum*, які він пропонує: реституція, репарації, покарання, примирення, відбудова та проголошення миру, вже були окреслені, хоча й без єдиної системи, у текстах Гуго Гроція, Франсиска де Віторії та Франсиска Суареса XVI–XVII століть. Саме на цих текстах Мей будує своє обґрунтування *jus post bellum* як принципу поміркованості (*meionexia*) (*May*, 2014, *pp.* 15–25). Політичні та правові твори Франсиска де Віторії, зокрема його лекції про право народів ("*De Indis*", "*De Jure Belli*"), є основними джерелами для сучасного аналізу його вчення про обмеження війни та повоєнну реституцію (*Vitoria*, 1991, *pp.* 1–60). Іммануїл Кант у "Вічному мирі" (1795) переосмислив питання завершення збройного протистояння з позицій практичного розуму (*Kant*, 1996; 2003). Він наполягав, що жоден мирний договір не може вважатися дійсним, якщо містить приховані підстави для майбутньої війни. Кант також стверджував, що переможець не має права карати переможеного або вимагати компенсації виключно через факт своєї військової переваги, що знайшло відображення в сучасних принципах *jus post bellum* (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943).

Отже, класична доктрина сформувала уявлення про війну як про правовий стан двосторонніх відносин, за якого сторони, відстоюючи державний інтерес, вдаються до застосування збройної сили, і цей стан потребує правового врегулювання на всіх своїх фазах – від початку до

завершення. Ідея правового регулювання післявоєнного миру не є новою – вона походить із класичної природно-правової традиції, насамперед із праць Гроція, Віторії та Суареса (*May*, 2014, *pp.* 15–26; *Reichberg*, 2017, *pp.* 1–40), однак лише в XXI столітті ці розпорошені положення почали концептуалізуватися як самостійна доктрина *jus post bellum* (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943; *Stahn et al.*, 2014, *pp.* 1–20). Проте до чіткого нормативного визначення поняття "війна" класичні автори так і не дійшли.

2. Кодифікаційний підхід: Л. Оппенгейм і Г. Лаутерпахт

Кодифікаційний підхід до визначення поняття "війна" у XIX–XX ст. найбільш послідовно здійснив Ласа Оппенгейм. У фундаментальній праці "*International Law: A Treatise*" (*Vol.* II) він запропонував визначення, що зберігає актуальність: "Війна є суперечкою між двома або більше державами через їхні збройні сили з метою подолання одне одного та нав'язання таких умов миру, які побажає переможець" (*Oppenheim*, 1940, *p.* 202). Це визначення фіксує ключові ознаки: суб'єктність (держави), засіб (збройна сила), мету (подолання противника) та правовий результат (визначення умов миру). Втім, сам Оппенгейм визнавав недосконалість цього визначення в умовах, коли держави де-факто вели бойові дії, не оголошуючи формального стану війни. Редактор пізніших видань його праці Герш Лаутерпахт розвинув цю думку, критикуючи розмитість поняття "війна" і наголошуючи на небезпеці відсутності чіткого юридичного визначення для практики міжнародних відносин (*Lauterpacht*, 1947, *pp.* 175–180). Лаутерпахт звертав увагу на те, що без такого визначення держави отримують можливість ухилятися від застосування норм міжнародного гуманітарного права, оголошуючи свої дії "поліцейськими операціями" або "антитерористичними заходами" замість того, щоб визнавати стан війни. Ця позиція виявилася пророчою: саме така практика набула поширення після Другої світової війни і стала однією з причин поступового витіснення терміна "війна" з міжнародно-правового обігу. Класична договірно-правова конструкція переходу від миру до війни була формалізована Конвенцією (III) про відкриття воєнних дій 1907 р. Відповідно до ст. 1 Воєнні дії між державами не повинні розпочинатися без попереднього і недвозначного попередження у формі мотивованого оголошення війни або ультиматуму з умовним оголошенням війни. Ст. 2, своєю чергою, передбачала повідомлення нейтральних держав про наявність стану війни (*state of war*). Таким чином, Конвенція нормативно розмежовувала фактичне ведення воєнних дій (*hostilities*), односторонній юридичний акт – оголошення війни (*declaration of war*) та правовий стан міждержавних відносин (*state of war*) (Конвенція про відкриття воєнних дій, 1907, ст. 1 *Convention* (III), *Art.* 1). Женевські конвенції 1949 р. не відмовилися від цієї категорії, але доповнили її об'єктивним критерієм збройного конфлікту. Спільна ст. 2 передбачає застосування Конвенцій

як у випадку оголошеної війни (*declared war*), так і будь-якого іншого міжнародного збройного конфлікту (*any other armed conflict*), навіть якщо стан війни не визнається однією зі сторін. Сучасний Коментар МКЧХ підкреслює, що оголошена війна (*declared war*) та збройний конфлікт (*armed conflict*) охоплюють різні правові реальності. Отже, після 1949 р. фактичне існування *armed conflict* стало самостійною та достатньою підставою для застосування міжнародного гуманітарного права, однак це не усунуло концептуальної відмінності між фактом збройного протистояння, актом оголошення війни та правовим станом відносин між державами, який існує в умовах військового протистояння (*ICRC*, 2016, *Commentary on the First Geneva Convention, Art.* 1).

Гаазьке право 1907 р. нормативно розмежувало відкриття воєнних дій та правила їх ведення: III Гаазька конвенція встановила процедуру відкриття воєнних дій шляхом попереднього і недвозначного попередження, зокрема мотивованого оголошення війни (Конвенція про відкриття воєнних дій (*Convention (III) relative to the Opening of Hostilities*, 1907, *Arts.* 1–2), тоді як IV Гаазька конвенція та додане до неї Положення регламентували права й обов'язки воюючих сторін, засоби і способи ведення воєнних дій, перемир'я та окупацію (IV Конвенція "Про закони і звичаї війни на суходолі, 1907, ст. 2–7).

Таким чином, Гаазькі конвенції 1907 р. нормативно розмежовували юридичний початок війни та правила її ведення: Конвенція III визначала порядок переходу від мирних відносин до стану війни через формалізоване відкриття воєнних дій, тоді як Конвенція IV регулювала поведінку сторін уже в умовах війни. Це свідчить про існування в класичному міжнародному праві окремої правової конструкції стану війни, відмінної від фактичного ведення воєнних дій та правил їх здійснення.

Сучасна доктрина також зберігає відмінність між війною в технічному та матеріальному сенсі. Й. Дінштейн вводить техніко-правову диференціацію (*war in the technical sense*) як формальний правовий статус, породжений проголошенням війни (*declaration of war*), тоді як сама війна у матеріальному плані виникає через фізичне застосування сили, засобів та ресурсів її ведення (*war in the material sense*) (*Dinstein*, *P.* 17).

3. Статус термінів "війна" та "стан війни" після Другої світової війни: причини та наслідки

Після 1945 р. у міжнародному праві відбулися свідома термінологічна трансформація та функціональна декомпозиція класичної категорії "війна". Статут ООН переніс центр міжнародного гуманітарного права з класичного права на війну як "*jus ad bellum*", із правового статусу початку бойових дій на заборону погрози застосування сили (*threat or use of force*), збройного нападу (*armed attack*) та агресії (*aggression*). Женевські конвенції 1949 р., своєю чергою, зберегли поняття

оголошення стану війни (*declared war*), але додали до нього об'єктивну фактичну категорію будь-яких інших збройних конфліктів (*any other armed conflict*) як самостійну підставу застосування МГП. Поняття "війна", "стан війни" поступово витіснялися категоріями "агресія" та "збройний конфлікт". Статут ООН 1945 р. взагалі не використовує термін "війна", натомість оперує поняттями "загроза миру", "порушення миру" та "акт агресії" (*United Nations Charter*, 1945). Женевські конвенції 1949 р. закріпили поняття "збройний конфлікт", яке стало тригером для застосування норм міжнародного гуманітарного права незалежно від формального оголошення війни. Така конструкція мала принципове гуманітарне значення: застосування МГП перестало залежати виключно від формального визнання державами існування війни. Сучасний коментар МКЧХ до ст. 2 прямо наголошує, що *declared war* та *armed conflict* охоплюють різні правові реальності, причому остання категорія має більш об'єктивний і фактичний характер. Отже, Женевські конвенції не замінили категорію "*declared war"* на "*armed conflict"*, а доповнили формально-статусну конструкцію війни фактичним критерієм застосування МГП (*Geneva Conventions*, 1949). Логіка такого підходу була зрозумілою: він унеможливлював ухилення від застосування норм гуманітарного права шляхом формального невизнання стану війни. Однак ця трансформація не вирішила проблеми, а лише ускладнила її. Це засвідчує, що така трансформація вирішила передусім питання про момент початку застосування МГП, але не усунула окремого питання щодо юридичного статусу міждержавних відносин. Саме тут виникає функціональне розмежування категорій: *armed conflict* визначає фактичну ситуацію, достатню для застосування МГП; *aggression* характеризує правомірність застосування сили в площині *jus ad bellum*; натомість *state of war* історично характеризував правовий стан відносин між державами. Тому ці категорії не є повністю взаємозамінними. Як зауважує сучасна дослідниця Ш. Авів Єйні, правовий термін "війна" вважається архаїчним, що не має субстанції в сучасному міжнародному праві, однак насправді він зберігає пояснювальну цінність для правопорядку (*Aviv Yeini*, 2023, *pp.* 701–705). Ключова концептуальна проблема полягає в тому, що агресія та війна є принципово різними міжнародно-правовими та міжнародно-політичними явищами.

Агресія в розумінні Резолюції ГА ООН 3314 (1974) характеризує застосування збройної сили однією державою проти іншої та належить передусім до сфери *jus ad bellum* (*UN General Assembly*, 1974, *Art.* 1). Натомість *state of war* у класичній міжнародно-правовій конструкції є реляційною категорією, що визначає правовий стан відносин між щонайменше двома державами. Функціональне зміщення акценту з категорії війни на застосування сили та агресію залишило відкритим питання універсальної *status-based* категорії, здатної характеризувати міждержавні відносини протягом усього періоду збройного протистояння. У цьому полягає функціональна асиметрія: агресія стосується

поведінки конкретної держави, тоді як *state of war* – правового стану відносин між сторонами. Відповідно, встановлення акту агресії та визначення виникнення, існування і припинення стану війни є різними міжнародно-правовими категоріями.

Важливе значення для розмежування цих категорій має практика Комісії з розгляду претензій між Еритреєю та Ефіопією (*Eritrea – Ethiopia Claims Commission*, *EECC*), створеної відповідно до Алжирської мирної угоди 2000 р. після завершення збройного конфлікту між Еритреєю та Ефіопією 1998–2000 рр. Комісія була наділена повноваженнями вирішувати шляхом обов'язкового арбітражу вимоги однієї держави до іншої, а також вимоги їхніх громадян, пов'язані з конфліктом і спричинені порушеннями міжнародного гуманітарного права та інших норм міжнародного права. У межах цієї компетенції Комісія окремо розглядала питання правомірності застосування сили (*jus ad bellum*), порушень правил ведення збройного конфлікту (*jus in bello*), а згодом і питання причинного зв'язку та компенсації завданої шкоди. Саме під час розгляду *jus ad bellum* Комісія звернулася до співвідношення між *declaration of war* та *state of war*, зазначивши, що сутність оголошення війни полягає в чіткому підтвердженні існування стану війни між воюючими сторонами (*Eritrea – Ethiopia Claims Commission*, 2005, *Partial Award*, *P.* 1–8). Комісія, зокрема, відхилила аргумент Еритреї про те, що резолюція Ради міністрів і парламенту Ефіопії від 13 травня 1998 р. була оголошенням війни. У § 17 рішення зазначено, що сутність оголошення війни (*declaration of war)* полягає в чіткому підтвердженні існування стану війни між ворогуючими сторонами (*state of war between belligerents)*, водночас звернуто увагу на збереження між сторонами дипломатичних і певних економічних відносин як обставину, несумісну з формальним оголошенням війни. У § 19 Комісія констатувала, що після збройного нападу Еритреї та рішення Ефіопії діяти в порядку самооборони "*a war resulted*", тобто війна виникла попри відсутність її формального оголошення. Показово, що під час визначення юридичного значення оголошення війни Комісія безпосередньо послалася на Гаазьку конвенцію III 1907 р. щодо початку воєнних дій (*Eritrea – Ethiopia Claims Commission*, 2005, *Partial Award*, *paras.* 17, 19, *UN Doc. S*/2005/816, *p.* 13).

Таким чином, у класичній і сучасній міжнародно-правовій конструкції односторонні акти держави, як-от акт агресії або акт оголошення війни, здатні змінювати характер двосторонніх чи багатосторонніх відносин і зумовлювати їх перехід від стану миру до стану війни, однак не є тотожними ані війні як ширшому політико-правовому феномену, ані стану війни як правовій характеристиці міждержавних відносин. Сформована після 1945 р. нормативна асиметрія між фактом застосування сили, його правовою кваліфікацією та статусом відносин між державами має негативні практичні наслідки. Масштаб сучасного збройного протистояння ілюструють дані Уппсальської програми

даних про конфлікти (*UCDP*), якою у 2024 р. зафіксовано 61 активний збройний конфлікт за участю щонайменше однієї держави. Дані вказують, що конфлікти відбувалися у 36 країнах, що є рекордним показником від початку систематичного збирання даних з 1946 р., причому в 11 з них збройні протистояння досягли рівня "війни" за критерієм 1000 і більше бойових смертей на рік (*Davies et al.*, 2025, *pp.* 4–6).

4. Сучасна доктрина

Серед сучасних дослідників проблему нормативної невизначеності терміна "війна" найбільш послідовно досліджував ізраїльський учений Йорам Дінштейн. У монографії "*War, Aggression and Self-Defence*" він прямо вказує на відсутність юридичного визначення війни в сучасному міжнародному праві та на проблеми, які з цього випливають для практики застосування права (*Dinstein*, 2011, *pp.* 3–15). Зокрема, Дінштейн розрізняє поняття "збройний конфлікт" і "стан війни", вважаючи останнє ширшою категорією, яка може виникати за відсутності формального оголошення, але потребує правової фіксації свого початку і завершення. Антоніо Кассезе, досліджуючи співвідношення понять "війна" і "збройний конфлікт", дійшов висновку, що поділ конфліктів на міжнародні та неміжнародні є "довільним" і не відображає об'єктивної реальності сучасного збройного протистояння (*Cassese*, 1979, *pp.* 35–42). На його думку, гуманітарне право потребує уніфікованих критеріїв, незалежних від формальної кваліфікації конфлікту як "війни", "збройного конфлікту" чи "агресії". Марко Міланович, провідний британський фахівець у галузі міжнародного гуманітарного права та права прав людини, акцентує увагу на складнощах класифікації збройних конфліктів у сучасному МГП (*Milanovic*, 2014, *pp.* 163–188). У своїх працях він показує, що межі між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами є розмитими, а багато сучасних конфліктів не вписується у класичні архетипи, що породжує дискусії про "змішані" або "гібридні" збройні конфлікти. Ці труднощі класифікації прямо пов'язані з відсутністю чіткого нормативного визначення "війни" як родового поняття. Карстен Штан, аналізуючи традиційну дуалістичну концепцію права збройних конфліктів (*jus ad bellum – jus in bello*), яка склалася в міжвоєнний період, зауважує, що вона потребує доповнення третьою складовою, нормами та принципами врегулювання миру після завершення конфлікту (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943). Це дає підстави стверджувати про нормативну асиметрію розвитку трьох складових концепції *jus ad bellum – jus in bello – jus post bellum*. Якщо право війни (*jus in bello*) інституціоналізувалося через міжнародне гуманітарне право, то *jus post bellum*, попри не меншу практичну значущість, досі не набуло статусу цілісного правового режиму (*Stahn et al.*, 2014, *pp.* 1–20; *Österdahl*, 2012, *pp.* 271–294). Саме ця ще одна нормативна асиметрія, але вже галузева, як видається, є структурною причиною того, що терміни "війна" та "стан війни", які історично

об'єднували всі три фази збройного протистояння, так і не мають єдиного визначення в сучасному міжнародному праві. Така функціональна диференціація простежується не лише в доктрині, а й у сучасній міжнародній судовій практиці. У рішенні від 2 лютого 2024 р. у справі "Звинувачення у геноциді за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти російської федерації)" (*Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. russian federation)*) Міжнародний Суд ООН розмежував правовий режим Конвенції про геноцид та інші норми міжнародного права. У § 146 Суд наголосив, що Конвенція не інкорпорує зовнішні щодо неї норми міжнародного права, "зокрема ті, що регулюють застосування сили" (*in particular those governing the use of force*) (*ICJ*, 2024, *February* 2, *Allegations of Genocide under the Genocide Convention*, *Preliminary Objections, Judgment, para.* 146–147). Цей підхід підтверджує ширшу закономірність: одна фактична ситуація міждержавного збройного протистояння може одночасно бути предметом різних міжнародно-правових режимів, кожен із яких відповідає на окреме юридичне питання. *Jus ad bellum* визначає правомірність застосування сили; категорія *armed conflict* – сферу застосування МГП; міжнародне кримінальне право встановлює підстави індивідуальної кримінальної відповідальності; *jus post bellum* намагається концептуалізувати правові проблеми переходу від конфлікту до миру. Водночас жодна з цих категорій окремо не виконує повністю тієї функції, яку класична конструкція *state of war* виконувала щодо визначення загального правового стану відносин між державами. Саме в цьому, вочевидь, полягає центральна нормативна проблема: після 1945 р. функції класичної категорії війни були розподілені між кількома спеціалізованими правовими режимами, тоді як універсальна категорія, яка б визначала правовий стан міждержавних відносин протягом циклу від стану миру до загрози його існуванню – стану війни – післявоєнне відновлення – стан миру, не отримала аналогічного нормативного розвитку.

5. Економіко-правовий вимір: ризики відновлення та реалізації проєктів

Відсутність у міжнародному праві універсального юридичного визначення початку та завершення стану війни створює правову невизначеність для механізмів післявоєнного відновлення. Факт агресії як одностороння ініціатива, часові рамки такої дії, інші елементи ототожнюються із фактом застосування збройної сили, а не тривалого збройного протистояння, оминаючи питання пропорційності відповіді, впливу на економіку, соціальні та політичні наслідки не лише агресії, а й взаємного протистояння, яке ця агресія породжувала та з якими у післякризовий період доводиться мати справу (*Sellars*, 2024, *pp.* 156–157). Особливо показовим у цьому контексті є рішення у справі СОТ щодо

транзиту, яка була ініційована Україною (*russia – Measures Concerning Traffic in Transit (DS512)*) у 2016 р. Спір виник у зв'язку із запровадженими російською владою обмеженнями автомобільного та залізничного транзиту українських товарів через російську територію до Казахстану та Киргизької Республіки, а також із фактичним поширенням цих обмежень на транзит до інших держав Центральної Азії. Україна стверджувала, що такі заходи порушують, зокрема, гарантовану ст. V *GATT* 1994 свободу транзиту. російська сторона обґрунтовувала їх необхідністю захисту своїх істотних інтересів безпеки у зв'язку з *надзвичайною ситуацією в міжнародних відносинах*, яка виникла у 2014 р., та посилалася на виняток, передбачений ст. XXI(*b*)(iii) *GATT* 1994 (*WTO*, 2019, *WT/DS*512/*R*, *paras.* 7.1–7.4). Позиція Групи експертів СОТ дала відповідь на питання: чи може держава самостійно й остаточно визначати існування обставин, пов'язаних із війною або іншою надзвичайною ситуацією в міжнародних відносинах, та чи їх наявність підлягає об'єктивному встановленню міжнародним органом. СОТ, тлумачачи ст. XXI(*b*)(iii) *GATT* 1994, яка допускає застосування заходів, вжитих в умовах особливо напружених міжнародних відносин (*in time of war or other emergency in international relations*), назвала позицію рф з одностороннього тлумачення двосторонніх відносин неприпустимою та повністю самовизначальною (*self-judging*). Як вказано в рішенні, характер цієї норми щодо наявності обставин, передбачених підпунктами ст. XXI(*b*), підлягає об'єктивній оцінці (*WTO*, 2019, *paras.* 7.53–7.104). Таким чином, кваліфікація характеру міждержавних відносин не може залежати виключно від одностороннього волевиявлення однієї держави, а потребує оцінки сукупності об'єктивних обставин, що визначають фактичний і правовий стан відносин між сторонами. При цьому поняття *emergency in international relations* рішення пов'язало із ситуаціями збройного або латентного збройного конфлікту, підвищеної міжнародної напруженості чи кризи та визначило, що ситуація у відносинах між Україною і росією, яка існувала з 2014 р., становила таку крайність відносин (*emergency in international relations*) (*WTO*, 2019, *paras.* 7.76, 7.114–7.123). Російські транзитні обмеження, відповідно, були об'єктивно вжиті "*in time of*" цієї надзвичайної ситуації (*WTO*, 2019, *paras.* 7.124–7.126). Більше того, група експертів охарактеризувала цю ситуацію як таку, що була дуже близькою до основи (*hard core*) війни або збройного конфлікту (*WTO*, 2019, *paras.* 7.136–7.137).

Дискусійним залишається припущення, що офіційне визнання стану війни може негативно впливати на міжнародне фінансування та інвестиції. Водночас установчі акти МВФ, Світового банку, ЄБРР, ЄІБ та механізми фінансової підтримки ЄС не передбачають автоматичного припинення кредитування чи фінансової допомоги державі внаслідок самого факту оголошення стану війни (*Articles of Agreement of the IMF, n.d.; IBRD, n.d.; IFC, n.d.; Agreement Establishing the EBRD, 1990; Statute of the EIB, n.d.; Regulation (EU) 2024/792*, 2024, *February* 29). Практика підтримки України після 2022 р. також демонструє, що масштабне

збройне протистояння саме по собі не виключає міжнародного фінансування: навпаки, в його умовах були створені спеціальні механізми макрофінансової допомоги, гарантій та довгострокового фінансування відновлення (*International Monetary Fund. Ukraine: Request for an Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, IMF Country Report No. 23/112; Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility, Art. 1*). Водночас відсутність чіткої синхронізованої правової конструкції стану війни для міжнародних відносин та воєнного стану для регулювання внутрішньодержавних завдань оборони породжує невизначеність щодо моменту переходу від збройного протистояння до післявоєнного відновлення. Припинення активних бойових дій може оформлюватися через *ceasefire*, *armistice* або *peace treaty*, які мають різну юридичну природу та наслідки. Така невизначеність впливає на реалізацію програм реконструкції, компенсацій, довгострокового кредитування, інвестицій та страхування воєнних ризиків. Як вбачається, найбільшу правову визначеність здатний забезпечити мирний договір, який, на відміну від припинення вогню чи перемир'я, може комплексно врегулювати наслідки війни та сформувати правову основу для відновлення мирних відносин. Історичним прикладом такого підходу є Сан-Франциський мирний договір 1951 р., що став одним із ключових правових механізмів післявоєнного врегулювання щодо Японії (*Treaty of Peace with Japan*, 1951, *September* 8, *Art.* 1(*a*), 3, 7–14).

6. Внутрішньодержавний вимір: Конституція України

Проблема нормативної невизначеності терміна "війна" має не лише міжнародний, а й виразний внутрішньодержавний вимір. Конституція України містить поняття "стан війни" в ключових нормах, що визначають конституційний механізм реагування на збройну агресію. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради належить "оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України" (Конституція України, 1996). Аналогічний припис міститься у ст. 106 Конституції щодо повноважень Президента України. Закон України "Про оборону України" визначає, що з моменту оголошення стану війни або фактичного початку воєнних дій настає "воєнний час" (Закон України "Про оборону України", 1991, ст. 4). Це означає, що Конституція наділяє органи влади повноваженнями оголошувати "стан війни", не розкриваючи його змісту, – ситуація, яка є прямим відображенням аналогічної прогалини на рівні міжнародного права. Практичні наслідки цієї прогалини стали помітними після 24 лютого 2022 р. Повноваження Верховної Ради щодо прийняття до розгляду законопроєкту "Про оголошення стану війни" не були реалізовані. Натомість було введено воєнний стан – правовий режим,

що регулює передусім внутрішньополітичні аспекти (Закон України "Про правовий режим воєнного стану", 2015). Стан війни, що стосується зовнішньополітичних відносин та формального визнання двостороннього збройного протистояння, залишився неоголошеним. Ця дихотомія між *de facto* збройним протистоянням і відсутністю *de jure* стану війни безпосередньо впливає на застосування механізмів *jus post bellum*, зокрема на питання репарацій, реституції, відновлення та юридичної відповідальності агресора. Варто додати, що сама хронологія агресії російської федерації проти України ілюструє складність застосування формальних категорій "війни" і "збройного конфлікту": повномасштабне вторгнення, розпочате 24 лютого 2022 р., є за своєю правовою природою не окремим міжнародно-правовим порушенням, а кількісною й якісною ескалацією агресії, що тривала з 2014 р.

Генеральна Асамблея ООН резолюцією *ES*-11/1 від 2 березня 2022 р. визнала цю агресію порушенням Статуту ООН (*UN General Assembly*, 2022). Встановлення 2014 р., а не лише 2022 р., як моменту порушення засадничих основ міжнародного права має пряме значення для моделювання шляхів застосування механізмів *jus post bellum*, оскільки мирне врегулювання повинно усувати наслідки протиправного діяння в повному обсязі.

7. *Jus post bellum* і проблема визначення завершення міжнародного збройного конфлікту в сучасному вимірі

Відсутність нормативного визначення понять "війна" та "стан війни" безпосередньо породжує невизначеність щодо того, коли і як вони закінчуються. Концепція *jus post bellum* передбачає особливий правовий режим для перехідного періоду між збройним протистоянням і стійким миром, що охоплює питання демілітаризації, відновлення правопорядку, відповідальності за воєнні злочини, репарацій і відбудови (*Stahn*, 2006; *May*, 2012). Однак якщо відсутнє чітке визначення того, що є "війною", то неможливо визначити, коли вона закінчується і коли починається застосування норм *jus post bellum*. Це питання має не лише теоретичне, а й суто практичне значення. Зокрема, кваліфікація збройного протистояння як "стану війни" або просто "збройного конфлікту" визначає застосовність різних норм міжнародного права щодо поводження з полоненими, захисту цивільного населення, правового статусу окупованих територій і, зрештою, відповідальності за завдану шкоду.

Статистика *UCDP* демонструє, що за умов відсутності чіткого нормативного визначення кінця збройного протистояння, а отже, і початку застосування *jus post bellum*, конфлікти мають тенденцію до затяжного характеру. З 2021 по 2024 р. лише одна з активних "воєн" у класифікації *UCDP* завершилася мирною угодою (*Davies et al.*, 2025, *pp.* 4–6).

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що з 1945 р. спостерігається фрагментація та диференціація визначення термінів "війна" та "стан війни", які, своєю чергою, не зникли з міжнародного права, а зазнали розширеного тлумачення через такі дефініції, як агресія (*aggression*), що характеризує початкове протиправне застосування сили державою; право на застосування сили (*jus ad bellum*), яке визначає правомірність такого застосування; збройний конфлікт (*armed conflict*), який є фактичним критерієм застосування міжнародного гуманітарного права; оголошення війни (*declaration of war*), яке є одностороннім юридичним актом, тоді як стан війни (*state of war*) характеризує правовий стан міждержавних відносин. Отже, ці категорії виконують різні юридичні функції та не є взаємозамінними. Дослідження дозволило виокремити нормативну асиметрію: за детального регулювання застосування сили, збройного конфлікту, окупації, міжнародної відповідальності та міжнародних злочинів сучасне міжнародне право не сформувало універсальної статусної конструкції (*status-based concept*), яка б визначала виникнення, існування та припинення стану війни ні в політичному, ні в міжнародно-правовому вимірі, щоб забезпечити нормативно та інституційно визначений перехід до відновлення мирних відносин у післяконфліктному світі. Міжнародна судова та арбітражна практика підтверджує цю функціональну фрагментацію: одна ситуація міждержавного збройного протистояння може мати різну юридичну кваліфікацію залежно від застосовного правового режиму. Нормативна невизначеність терміна "війна" структурно пов’язана з нормативною асиметрією розвитку трьох складових теорії справедливої війни: *jus in bello* інституціоналізувалося через міжнародне гуманітарне право, тоді як *jus ad bellum* і, особливо, *jus post bellum* залишаються переважно доктринальними конструкціями (*Stahn*, 2006, *pp.* 921–943; *Orend*, 2007, *pp.* 571–591). Доктрина – від класичної природно-правової традиції (Гроцій, Віторія, Суарес) через Оппенгейма і Лаутерпахта до Дінштейна, Кассезе, Мілановича, Штана, Оренда, Мея і Басса – одностайно вказує на проблему відсутності нормативного визначення "війни" й "стану війни" і на практичні труднощі, які з цього випливають. Особливо ця невизначеність проявляється у сфері права післявоєнного врегулювання (*jus post bellum*), яке, на відміну від права на застосування сили (*jus ad bellum*) та права збройних конфліктів (*jus in bello, МГП*), не сформувалося як цілісний міжнародно-правовий режим. Відсутність універсальних критеріїв юридичного завершення стану війни ускладнює визначення переходу до післявоєнного врегулювання, відновлення мирних відносин, репарацій та реконструкції. Аналогічна проблема простежується у праві України: Конституція України оперує категорією "стан війни" та визначає компетенцію щодо його оголошення й укладення миру, однак законодавство не містить його нормативного визначення та чіткого співвідношення з категоріями "воєнний стан".

Отже, дослідження продемонструвало не відсутність правового регулювання війни, а фрагментацію її правових функцій за відсутності універсальної конструкції, яка охоплювала б повний цикл міждержавних відносин: стан миру – перехід до стану війни – стан війни – післявоєнне врегулювання – встановлення стану миру. Подальша доктринальна розробка категорії стану війни (*state of war*) та критеріїв її виникнення і припинення може сприяти розвитку права післявоєнного врегулювання (*jus post bellum*) та підвищенню правової визначеності механізмів переходу від війни до миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Articles of Agreement of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). (n.d.). World Bank – IBRD Articles of Agreement.

Articles of Agreement of the International Finance Corporation (IFC). (n.d.). IFC Governance and Articles of Agreement.

Articles of Agreement of the International Monetary Fund. (n.d.). https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa

Aviv Yeini, S. (2023). War. *University of Pennsylvania Journal of International Law, 44*(3), 701–787. https://scholarship.law.upenn.edu/jil/vol44/iss3/3/

Bass, G. (2004). Jus Post Bellum. *Philosophy & Public Affairs, 32*(4), 384–412.

Bruha, T. (2017). The General Assembly's Definition of the Act of Aggression. In C. Kreß & S. Barriga (Eds.), *The Crime of Aggression: A Commentary* (pp. 156–157). Cambridge University Press.

Cassese, A. (1979). *The New Humanitarian Law of Armed Conflict.* Editoriale Scientifica.

Davies, S., Pettersson, T., Sollenberg, M., & Öberg, M. (2025). Organized violence 1989–2024, and the challenges of identifying civilian victims. *Journal of Peace Research, 62*(4). https://doi.org/10.1177/00223433251345636

Dinstein, Yo. (2011). *War, Aggression and Self-Defence* (5th ed.). Cambridge University Press.

Eritrea – Ethiopia Claims Commission. (2005, December 19). *Partial Award, Jus Ad Bellum: Ethiopia's Claims 1–8*. https://pca-cpa.org/en/cases/71/; https://legal.un.org/riaa/states/ethiopia.shtml

Geneva Conventions of 12 August 1949. (1949). Common Article 2. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

Grotius, H. (2005). *The rights of war and peace* (Vol. II, Book II, Chapter I, §§ II–V). Liberty Fund. (Original work published 1625).

ICRC. (2016). *Commentary on the First Geneva Convention: Article 2 – Application of the Convention.* https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949additional-protocols-and-their-commentaries

International Court of Justice (ICJ). (2024, February 2). *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation: 32 States Intervening): Preliminary Objections* (paras. 146–147). https://www.icj-cij.org/node/203503

IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. (1907, 18 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. (1907, October 18). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

Kant, I. (1996). *Die Metaphysik der Sitten* (*The Metaphysics of Morals*). Cambridge University Press. (Original work published 1797).

Kant, I. (2003). *Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf* (*Perpetual Peace*). Hackett Publishing Company. (Original work published 1795).

Lauterpacht, H. (1947). *Recognition in International Law.* Cambridge University Press. https://archive.org/details/lauterpacht1947

Lieber Institute West Point. (2024, October 22). *War as a Non-State-Centric Concept of Contemporary International Law.* https://lieber.westpoint.edu/war-non-state-centric-concept-contemporary-international-law/

May, L. (2012). *After War Ends: A Philosophical Perspective.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139088107

May, L. (2014). Jus Post Bellum, Grotius, and Meionexia. In C. Stahn, J. S. Easterday, & J. Iverson (Eds.), *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations* (pp. 15–25). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685899.003.0002

May, L., & Edenberg, E. (Eds.). (2013). *Jus Post Bellum and Transitional Justice.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139628594.

May, L., & Forcehimes, A. (Eds.). (2012). *Morality, Jus Post Bellum, and International Law.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139161916

Milanovic, M. (2014). The End of Application of International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross, 96*(893), 163–188. https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-893-milanovic.pdf

Oppenheim, L. (1940). *International Law: A Treatise. Vol. II: Disputes, War and Neutrality* (H. Lauterpacht, Ed.; 6th ed.). Longmans, Green and Co. https://www.gutenberg.org/files/41047/41047-h/41047-h.htm

Orend, B. (2000). Jus Post Bellum. *Journal of Social Philosophy, 31*(1), 117–137.

Orend, B. (2007). Jus Post Bellum: The Perspective of a Just-War Theorist. *Leiden Journal of International Law, 20*(3), 571–591. https://doi.org/10.1017/S0922156507004268

Österdahl, I. (2012). Just War, Just Peace and the Jus Post Bellum. *Nordic Journal of International Law, 81*(3), 271–293. https://doi.org/10.1163/15718107-08103003

Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. (2024, February 29). Official Journal of the European Union. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj

Reichberg, G. M. (2017). *Thomas Aquinas on War and Peace.* Cambridge University Press.

Reichberg, G. M., & Syse, H. (Eds.). (2014). *Religion, War, and Ethics: A Sourcebook of Textual Traditions.* Cambridge University Press.

Reichberg, G. M., Syse, H., & Begby, E. (Eds.). (2006). *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings.* Blackwell.

Sellars, K. (2024). "*Crimes Against Peace*" *and International Law.* Cambridge University Press.

Stahn, C. (2006). "Jus ad bellum", "jus in bello" . . . "jus post bellum"? – Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *European Journal of International Law, 17*(5), 921–943. https://doi.org/10.1093/ejil/chl037

Stahn, C. (2006). "Jus Ad Bellum", "Jus In Bello" ... "Jus Post Bellum"? Rethinking the Conception of the Law of Armed Force. *European Journal of International Law, 17*(5), 921–943. https://www.ejil.org/pdfs/17/5/111.pdf

Stahn, C., Easterday, J. S., & Iverson, J. (Eds.). (2014). *Jus Post Bellum: Mapping the Normative Foundations.* Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685899.001.0001

Statute of the European Investment Bank. (n.d.). European Investment Bank – Statute.

Suárez, F. (1621). Disputatio XIII De Bello [Disputation XIII On War]. In *De triplici virtute theologica.* Coimbra.

Treaty of Peace with Japan. (1951, September 8). *United Nations Treaty Series, 136*, 48–52. https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20136/volume-136-i-1832-english.pdf

UN General Assembly. (1974, December 14). Resolution 3314 (XXIX) Definition of Aggression. https://undocs.org/A/RES/3314(XXIX)

UN General Assembly. (2022, March 2). Resolution ES-11/1 Aggression against Ukraine. https://undocs.org/A/RES/ES-11/1

United Nations Charter. (1945, June 26). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

Vitoria, F. de. (1991). *Political Writings* (A. Pagden & J. Lawrance, Eds.). Cambridge University Press. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781316041345_A25932863/preview-9781316041345_A25932863.pdf.	
World Trade Organization (WTO). (2019, April 5). *russia – Measures Concerning Traffic in Transit: Report of the Panel* (WT/DS512/R, paras. 7.53–7.104, 7.114–7.137). https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/512RA1.pdf&Open=True	
Андрейків, А. (2025). Міжнародно-правове регулювання відшкодування шкоди за злочини агресії в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник "Повітряне і космічне право", 3*(76), 31–37. https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516	Andreikiv, A. (2025). International legal regulation of compensation for damage caused by crimes of aggression under martial law and in the post-war period. *Scientific Works of Kyiv Aviation Institute. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law", 3*(76), 31–37. https://doi.org/10.18372/2307-9061.76.20516
Водянніков, О. Ю. (2023). Злочин проти миру в міжнародному праві і в кримінальному праві України. *Право України*, (5), 12–29. https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-012	Vodiannikov, O. Yu. (2023). Crime against peace in international law and Ukrainian criminal law. *Law of Ukraine*, (5), 12–29. https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-012
Конвенція (III) про відкриття воєнних дій. (1907, 18 жовтня). *Гаазька конвенція (III).* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85; https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague03.asp	Convention (III) Relative to the Opening of Hostilities. (1907, October 18). *The Hague Convention (III).* https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague03.asp; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85
Конституція України. (1996, 28 червня). Закон України № 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр	Constitution of Ukraine. (1996, June 28). Law of Ukraine No. 254k/96-VR. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
Про оборону України: Закон України № 1932-XII. (1991, 6 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12	On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine No. 1932-XII. (1991, December 6). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12
Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII. (2015, 12 травня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19	On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine No. 389-VIII. (2015, May 12). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19
Статут для Міжнародного трибуналу і покарання головних військових злочинців європейських країн осі (б. д.). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201	Statute for the International Tribunal and the punishment of the main war criminals of the European Axis countries. (n.d.). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201
Угода про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку. (1990, 29 травня). *База даних "Законодавство України".* Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_062	Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development. (1990, May 29). *Legislation of Ukraine Database.* Verkhovna Rada of Ukraine. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_062.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Андрейків, А. (2026). Терміни "війна" та "стан війни" в концепції *jus post bellum*. *Ius Modernum, 3*(144), 4–21. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)07

Надійшла до редакції 17.07.2026.
Отримано після доопрацювання 02.08.2026.
Прийнято до друку 27.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)01
УДК 341.6:347.921

ЦУВІНА Тетяна
https://orcid.org/0000-0002-5351-1475

д. ю. н., професор, завідувач кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

вул. Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
t.a.tsuvina@nlu.edu.ua

TSUVINA Tetiana
https://orcid.org/0000-0002-5351-1475

Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of Civil Procedure, Arbitration and Private International Law Yaroslav Mudryi National Law University

77, Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine
t.a.tsuvina@nlu.edu.ua

КАРНАУХ Богдан
https://orcid.org/0000-0003-1968-3051

д. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

вул. Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
b.p.karnauh@nlu.edu.ua

KARNAUKH Bohdan
https://orcid.org/0000-0003-1968-3051

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law Yaroslav Mudryi National Law University

77, Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine
b.p.karnauh@nlu.edu.ua

РАННЄ ВІДХИЛЕННЯ ПОЗОВУ ЯК МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ *SLAPP*-ПОЗОВАМ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації цивільного процесуального законодавства України до вимог Директиви ЄС 2024/1069 щодо захисту осіб, які здійснюють громадську участь, від явно необґрунтованих позовів або зловживання судовими провадженнями ("стратегічні справи проти громадської участі"). Особливого значення набуває передбачений Директивою механізм раннього відхилення явно необґрунтованих позовів, який не має прямого аналога в українському цивільному процесуальному праві. Дослідження ґрунтується на гіпотезі, що чинні процесуальні інститути України не забезпечують повною мірою виконання вимог ст. 11 Директиви (ЄС) 2024/1069, а її належна імплементація потребує запровадження спеціальної процедури раннього відхилення SLAPP-позовів та одночасного переосмислення загальних механізмів протидії зловживанню правом на позов. Для перевірки цієї гіпотези

EARLY DISMISSAL OF A CLAIM AS A MECHANISM FOR COUNTERING SLAPP LAWSUITS

The relevance of this study stems from the need to adapt Ukrainian civil procedural legislation to the requirements of Directive EU 2024/1069 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (Anti-SLAPP Directive). Of particular importance is the mechanism of early dismissal of manifestly unfounded claims provided for by the Directive, which has no direct equivalent in Ukrainian civil procedural law. The study is based on the hypothesis that the existing procedural mechanisms in Ukraine do not fully meet the requirements of Article 11 of Directive (EU) 2024/1069 and that its proper implementation requires the introduction of a special procedure for the early dismissal of SLAPP claims, accompanied by a reconsideration of the general mechanisms for counteracting abuse of the right to bring a claim. To test this hypothesis, the study employs formal legal,

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

застосовано формально-юридичний, порівняльно-правовий та системний методи, а також метод юридичного моделювання. Проаналізовано вимоги Директиви до раннього відхилення позовів, моделі їх реалізації в Бельгії, Франції та Польщі, а також відповідні інститути цивільного процесуального права України і практику Верховного Суду. Встановлено, що оптимальним для України є запровадження спеціальної процедури, яка може застосовуватися починаючи зі стадії підготовчого провадження за клопотанням відповідача та передбачати покладення на позивача тягаря доказування обґрунтованості позову і забезпечення права сторін бути почутими судом. Обґрунтовано доцільність завершення провадження у разі встановлення явної необґрунтованості SLAPP-позову із забезпеченням права на оскарження. Зроблено висновок, що імплементація Директиви (ЄС) 2024/1069 має розглядатися як складова ширшого реформування процесуальних механізмів протидії зловживанню правом на позов.

Ключові слова: *SLAPP*, раннє відхилення позову, явно необґрунтований позов, Директива (ЄС) 2024/1069, цивільне судочинство, зловживання процесуальними правами.

comparative legal and systemic methods, as well as the method of legal modelling. It analyses the Directive's requirements concerning the early dismissal of claims, the models for their implementation in Belgium, France and Poland, as well as the relevant institutions of Ukrainian civil procedural law and the case law of the Supreme Court. The study finds that the optimal approach for Ukraine would be to introduce a special procedure applicable from the preparatory stage of proceedings upon the defendant's application, placing the burden of proving the merits of the claim on the claimant and ensuring the parties' right to be heard by the court. It argues that where a SLAPP claim is found to be manifestly unfounded, the proceedings should be terminated, subject to a right of appeal. The study concludes that the implementation of Directive (EU) 2024/1069 should be regarded as part of a broader reform of procedural mechanisms aimed at counteracting abuse of the right to bring a claim.

Keywords: SLAPP, early dismissal of claims, manifestly unfounded claims, Directive (EU) 2024/1069, civil proceedings, abuse of procedural rights.

Вступ

Одним із нових інструментів судового співробітництва в цивільних справах у межах ЄС стала Директива ЄС 2024/1069 Європейського Парламенту та Ради від 11.04.2024 щодо захисту осіб, які здійснюють громадську участь, від явно необґрунтованих позовів або зловживання судовими провадженнями ("стратегічні справи проти громадської участі", *strategic lawsuits against public participation*, далі – *SLAPP*) (*European Parliament & Council of the European Union*, 2024) (далі – Директива ЄС 2024/1069). Під *SLAPP* розуміють безпідставні позови або зловживання судовим провадженням, ініційовані державними органами, бізнес-корпораціями та особами, що мають владні повноваження, проти слабших сторін, зокрема журналістів, організацій громадянського суспільства, правозахисників тощо, які висловлюють думку або озвучують інформацію, що має суспільний інтерес та сприймається як несприятлива або іншим чином незручна для позивачів (*Bayer et al.*, 2021, *p.* 12).

Директива ЄС 2024/1069 вперше зобов'язує держав-членів ЄС запровадити процесуальні механізми захисту від *SLAPP* на рівні національних правопорядків. До таких процесуальних механізмів, зокрема, належать:

а) грошове забезпечення (ст. 10 Директиви ЄС 2024/1069);

б) раннє відхилення явно необґрунтованих позовів (ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069);

в) особливі правила розподілу судових витрат (ст. 14 Директиви ЄС 2024/1069);

г) штрафи або подібні механізми (ст. 15 Директиви ЄС 2024/1069).

Відповідно до ст. 22 Директиви ЄС 2024/1069 зазначені механізми мали бути запроваджені державами-членами ЄС на національному рівні до 07.05.2026, проте наразі не всі держави ЄС виконали відповідні вимоги.

Для України імплементація положень Директиви ЄС 2024/1069 має виключне значення, адже одним із заходів у межах підрозділу 3.6 "Свобода вираження поглядів, свобода та плюралізм медіа" Дорожньої карти з питань верховенства права є приведення українського законодавства у відповідність до Директиви 2024/1069 у частині удосконалення норм щодо захисту медіа, громадських активістів, правозахисників, волонтерів та інших представників громадянського суспільства, термін виконання якого заплановано на IV квартал 2026 року (Кабінет Міністрів України, 2025). Вищезазначеними обставинами обґрунтовується актуальність теми дослідження анти-*SLAPP* механізмів загалом та інституту раннього відхилення явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів зокрема на рівні національного правопорядку та в наднаціональній площині.

Проблематика анти-*SLAPP* механізмів є доволі новою в межах ЄС, відтак, можна зустріти лише поодинокі наукові розвідки з цього питання. На особливу увагу заслуговують праці, присвячені історії прийняття Директиви ЄС 2024/1069 та основним її положенням, таких авторів, як *Borg-Barthet*, *Farrington*, *Zabrocka*, *Memmel* (*Borg-Barthet & Farrington*, 2023, 2024; *Farrington & Zabrocka*, 2023; *Memmel*, 2026) та ін. Інтерес також становлять порівняльно-правові дослідження регулювання *SLAPP*. Так, *Kavaliauskaitė* (2025) здійснено компаративістський аналіз цього інституту в ЄС та США, а *Kozma* та *de Melo* (2026) – в ЄС та Англії. Водночас зазначені праці стосуються передусім загальних положень Директиви ЄС 2024/1069 та анти-*SLAPP* механізмів, однак не аналізують національні практики імплементації положень відповідної директиви на рівні держав-членів ЄС.

Метою цієї статті є з'ясування можливих механізмів імплементації вимог ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069 у частині забезпечення раннього відхилення явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів в українському цивільному процесуальному законодавстві з урахуванням досвіду держав-членів ЄС.

Структурно стаття складається зі вступу, основної частини та висновків. Основна частина містить чотири підрозділи: в першому з них автори здійснюють огляд інституту раннього відхилення позову відповідно до вимог ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069, у другому – аналізують зарубіжний досвід імплементації положень відповідної статті в зарубіжних правопорядках, у третьому – досліджують перспективи імплементації відповідних положень в українському цивільному процесуальному праві з огляду на наявні процесуальні інститути, в четвертому – торкаються більш широкої проблематики зловживання правом на позов у контексті чинного правового регулювання та судової практики, а також висновків.

1. Інститут раннього відхилення явно необґрунтованих позовів відповідно до Директиви ЄС 2024/1069

Варто звернути увагу, що при визначенні сфери застосування Директиви ЄС 2024/1069 вживаються два терміни – "явно необґрунтований позов" (*manifestly unfounded claims*) та "зловживальне судове провадження" (або зловживання судовим провадженням, *abusive court proceedings*) (ст. 1 Директиви ЄС 2024/1069). Водночас у цьому акті міститься лише визначення поняття зловживання судовим провадженням проти громадської участі, під яким слід розуміти судове провадження, яке часто містить необґрунтовані вимоги і метою якого є не захист права, а запобігання, обмеження або покарання за громадську участь, зазвичай із використанням дисбалансу сил між сторонами (ст. 4 Директиви ЄС 2024/1069). Натомість визначення поняття явно необґрунтованого позову відсутнє в тексті зазначеного акта. У літературі зауважується, що під час обговорення пропозицій до тексту Директиви ЄС 2024/1069 пропонувалося визначати поняття явно необґрунтованого позову як таке, що охоплює справи, які є "настільки очевидно необґрунтованими, що немає жодних підстав для будь-яких розумних сумнівів у цьому". Проте в подальшому таке визначення було визнане занадто обмежувальним та виключене із тексту. Відтак, наразі можна говорити про те, що держави-члени ЄС можуть запровадити вищий рівень захисту, аніж пропонувалося первісно, наприклад шляхом поширення інституту раннього відхилення на всі *SLAPP*-позови, навіть якщо вони є частково обґрунтованими (*Borg-Barthet & Farrington*, 2024, *pp.* 848–849).

Серед процесуальних механізмів протидії явно необґрунтованим *SLAPP*-позовам Директива ЄС 2024/1069 одним із основних називає раннє відхилення таких позовів (*early dismissal of manifestly unfounded claims*). Так, відповідно до ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069 держави-члени забезпечують, щоб суди та трибунали могли відхилити, після належного розгляду, позови проти громадської участі як явно необґрунтовані на якомога більш ранній стадії провадження відповідно до національного законодавства. У цьому контексті виникає питання про те, що слід розуміти під таким раннім відхиленням і на якій саме стадії цивільного судочинства останнє може мати місце – під час відкриття провадження у справі, підготовчого провадження або ж розгляду справи по суті.

Певні роз’яснення щодо сутності та процедури раннього відхилення знаходимо в п. 37 Преамбули Директиви ЄС 2024/1069, відповідно до якого рішення про раннє відхилення має бути *рішенням щодо суті спору* [курсив – автори] справи після відповідного розгляду. Держави-члени повинні прийняти нові правила або застосувати чинні згідно з національним законодавством для того, щоб суд або трибунал могли прийняти рішення про відхилення явно необґрунтованих позовів, як тільки вони отримають інформацію, необхідну для обґрунтування

рішення. Таке відхилення має відбутися *на якомога більш ранньому етапі провадження* [курсив – автори], але цей момент може настати будь-коли протягом провадження залежно від того, коли суд або трибунал отримали таку інформацію, відповідно до національного законодавства. Можливість застосування раннього відхилення *не виключає застосування національних правил, які дозволяють національним судам або трибуналам оцінювати допустимість позову ще до відкриття провадження* [курсив – автори].

Із зазначеного випливає декілька важливих висновків. Передусім слід звернути увагу на те, що Директива ЄС 2024/1069 прямо не встановлює стадію, на якій має бути здійснене раннє відхилення, однак наголошує на тому, що: а) воно повинно мати місце на якомога більш ранній стадії; б) таке рішення має прийматися після отримання інформації, яка підтверджує явну необґрунтованість позову і недоцільність подальшого розгляду справи судом; в) не виключається можливість відмови у відкритті провадження з підстав явної необґрунтованості позовів, якщо такі правила передбачені національним процесуальним законодавством; г) рішення за результатами розгляду питання про раннє відхилення має бути рішенням щодо суті спору та мати статус *res judicata*, що тягне за собою неможливість повторного звернення до суду із тотожним позовом у разі застосування процедури раннього відхилення.

Ще одна важлива вимога щодо раннього відхилення стосується правил розподілу тягаря доказування. Так, відповідно до ст. 12 Директиви ЄС 2024/1069 тягар доказування обґрунтованості позову в цій процедурі покладається на позивача. Відтак, держави-члени забезпечують, щоб у випадках, коли відповідач подав клопотання про раннє відхилення позову, позивач мав обґрунтувати позов для того, аби суд міг оцінити, чи не є він явно необґрунтованим. Зазначене випливає також із п.п. 38–39 Преамбули Директиви, які, окрім іншого, також вимагають від держав-членів закріплення прискореного порядку розгляду питання про раннє відхилення. Важливою гарантією також є забезпечення на національному рівні можливості апеляційного оскарження рішення за результатами розгляду клопотання про раннє відхилення позову (п. 40 Преамбули, ст. 13 Директиви ЄС 2024/1069).

2. Інститут раннього відхилення явно необґрунтованих позовів у зарубіжних правопорядках

Перед тим як розглянути приклади імплементації ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069 на рівні держав-членів ЄС, доцільно звернутися до тлумачення поняття раннього відхилення явно необґрунтованих позовів (*early dismissal of manifestly unfounded claims*), що відоме національному законодавству іноземних держав. У цьому контексті слід зазначити, що це поняття може охоплювати різні повноваження

суду, адже є певним узагальнюючим терміном, що може включати такі інструменти, як вилучення справи (*strike out*), відмову у відкритті провадження або закриття провадження у випадку подання до суду явно необґрунтованих позовів, власне раннє відхилення як таке тощо.

З огляду на це доцільно розглянути, наприклад, законодавство Англії, адже підхід до протидії поданню явно необґрунтованих позовів загалом історично більш характерний для країн англо-американського права. Так, відповідно до п. 3.4 Правил цивільного судочинства Англії суд може виключити (*strike out*) процесуальний документ сторони (*statement of case*), якщо вважає, що: *а)* цей процесуальний документ не містить достатніх розумних підстав для пред'явлення позову або захисту від нього; *б)* цей процесуальний документ є зловживанням процесуальними правами або іншим чином може перешкоджати справедливому розгляду справи; *в)* мало місце недотримання правила, практичної інструкції (*practice direction*) чи судового наказу (*court order*); або *г)* у випадку подачі процесуального документа позивачем: *i)* позов є стратегічним судовим процесом проти участі громадськості (*SLAPP*-позовом) у значенні ст. 195 Закону про економічні злочини та корпоративну прозорість (*Economic Crime and Corporate Transparency Act*, 2023); *ii)* позивач не довів, що ймовірність успішного розгляду його позову по суті є більшою, ніж ймовірність його відхилення (ч. 2). Якщо суд виключає процесуальний документ позивача і вважає, що позов є повністю безпідставним: *а)* відповідна обставина має бути зазначена в судовому рішенні; *б)* суд одночасно повинен розглянути питання про доцільність винесення обмежувального наказу (*restraint order*) (ч. 6). Якщо відповідач подає заяву про виключення всього позову або його частини (позовної заяви чи викладу позовних вимог), він не зобов'язаний подавати відзив до розгляду такої заяви судом (ч. 7). *Таке "вилучення" (strike out)* означає, що суд постановляє виключити письмові матеріали (повністю або частково) з матеріалів справи, внаслідок чого сторона більше не може на них посилатися для обґрунтування своїх вимог чи заперечень (*Ministry of Justice, n.d.*). Як видно, у контексті цивільного процесуального права Англії "*виключення*" найчастіше застосовується до процесуальних документів сторін, коли суд визнає їх явно необґрунтованими, такими, що становлять зловживання процесуальними правами, або поданими з порушенням процесуальних вимог. При цьому виключеними можуть бути як окремі твердження, так і окремі позовні вимоги або позов чи заперечення проти позову в цілому.

Що стосується імплементації положень Директиви ЄС 2024/1069 на рівні держав-членів ЄС, то такий досвід є вкрай важливим та є певним орієнтиром для імплементації відповідного акта на рівні українського процесуального законодавства.

Так, у Бельгії Законом про транспозицію Директиви (ЄС) 2024/1069 від 30 травня 2026 р. (*Belgian Federal Public Service Justice*, 2026) було

внесено зміни до Судового кодексу, відповідно до яких запроваджено можливість раннього відхилення явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів. Згідно зі ст. 1385/4 Судового кодексу будь-яка фізична або юридична особа, щодо якої подається позов у зв'язку з її громадською участю, може на будь-якій стадії провадження вимагати прискореного відхилення цього позову як явно необґрунтованого. Клопотання про прискорене відхилення може бути подане усно на слуханні або письмово до канцелярії із повідомленням протилежної сторони. У клопотанні мають бути зазначені підстави такого клопотання. Питання про прискорене відхилення позову може бути порушене суддею за власною ініціативою, у такому разі суддя пропонує сторонам пояснити потенційно явно необґрунтований характер позову. Тягар доказування того, що позов, який стосується громадської участі, не є явно необґрунтованим, покладається на позивача, тому останньому пропонується обґрунтувати свій позов, щоб суддя міг оцінити, чи є такий позов явно необґрунтованим. Відповідач натомість має довести, що пред'явлений позов пов'язаний із його громадською участю. Раннє відхилення позову розглядається в пріоритетному порядку або, якщо запит подається після підготовчого слухання, на слуханні, призначеному на найбільш ранню дату. Строки подання заяв у цьому разі встановлюються суддею, що розглядає справу. Апеляція на рішення про раннє відхилення явно необґрунтованого позову розглядається відповідно до ст. 1066 Судового кодексу. Рішення про відмову в ранньому відхиленні позову не підлягає подальшому оскарженню. При цьому раннє відхилення явно необґрунтованого позову не заважає судді класифікувати цей позов як зловживання судовим провадженням, яке спотворює громадську участь (*Belgian Federal Public Service Justice*, 2026).

Стаття 1385/5 Судового кодексу також закріплює фактори, які мають враховуватися судом при кваліфікації позову, пред'явленого до фізичної або юридичної особи через громадську участь останньої, зловживанням, до яких належить: *а)* непропорційний, надмірний або необґрунтований характер позову або будь-якої його частини, включно з надмірною ціною позову; *б)* існування кількох проваджень, ініційованих позивачем або пов'язаними сторонами, щодо подібних питань; *в)* залякування, переслідування або погрози з боку позивача або його представників до або під час провадження, а також будь-яку аналогічну поведінку позивача в подібних справах або справах, які одночасно перебувають на розгляді в суді; *г)* використання дисбалансу сил, наприклад фінансових переваг або політичного чи соціального впливу, для здійснення тиску на відповідача; *д)* недобросовісне використання процесуальних маневрів, таких як тактика затягування або недобросовісна відмова від позову на більш пізній стадії провадження; *е)* той факт, що судовий позов навмисно спрямований проти окремих осіб, а не проти організацій, що відповідальні за дії, які оскаржуються (*Belgian*

Federal Public Service Justice, 2026). Загалом ці фактори, за виключенням останнього, прямо відтворюють ознаки зловживання судовим провадженням, закріплені у ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1069.

Дещо інший підхід до імплементації відповідних положень спостерігаємо у Франції, де зміни до цивільного процесуального законодавства були досить лаконічними. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 499-1 ЦПК Франції суддя, який розглядає справи, порушені проти фізичних або юридичних осіб через їхню громадську участь у значенні ч. 1 ст. 4 Директиви (ЄС) 2024/1069, може негайно відхилити згідно із положеннями ст. 499-3 ЦПК Франції вмотивованим рішенням будь-яку явно необґрунтовану вимогу. Відповідно до ст. 499-3 ЦПК Франції, коли суддя має намір скористатися такими повноваженнями, справа стає пріоритетною для розгляду. Суддя встановлює дату та час розгляду справи, забезпечуючи достатній час між початковим клопотанням і слуханням, щоб первісний позивач мав змогу надати відповідь. При цьому застосовуються процесуальні правила, встановлені для кожного виду судочинства (*République française*, 2026). Прикметно, що в цьому випадку не встановлюється конкретних строків для розгляду відповідного клопотання, і механізм раннього відхилення не змінює звичайні правила щодо тягаря доказування, хоча позивач за *SLAPP*-позовом повинен продемонструвати, що позов не є явно необґрунтованим, таким чином зберігаючи тягар відповідно до загальних принципів цивільного процесу (*European Association of Private International Law*, 2026). Рішення про раннє відхилення у цьому разі також матиме силу *res judicata* (*European Association of Private International Law*, 2026).

Імплементація положень Директиви (ЄС) 2024/1069 мала місце також у законодавстві Польщі. 26 червня 2026 року було прийнято Закон "Про спеціальні засоби захисту у цивільному судочинстві осіб, які здійснюють громадську участь" (*Republic of Poland*, 2026). Варто зауважити, що за польським цивільним процесуальним законодавством суд і до ухвалення відповідного акта мав право відмовити у відкритті провадження у випадку подачі явно необґрунтованого позову в будь-якій категорії справ (ст. 191^1 ЦПК Польщі). Водночас у літературі зазначається, що таке повноваження на практиці реалізовувалося дуже рідко (*ARTICLE* 19, 2021, *pp.* 7–8). Із прийняттям нового законодавчого регулювання зазначені правила поширились також на *SLAPP*-позови (ст. 6 Закону). Крім того, відповідачеві надається право подачі клопотання про відхилення позову як явно необґрунтованого, що покладає на позивача необхідність вказати обставини, що обґрунтовують позов для того, аби суд міг оцінити обґрунтованість такого позову. Дії у справі здійснюються таким чином, щоб відхилення позову у разі його очевидної безпідставності відбулося не пізніше ніж через три місяці з дня подання позову, а якщо клопотання про відхилення позову як очевидно безпідставного подав відповідач – не пізніше ніж через три

місяці з дня подання цього клопотання (ст. 7 Закону). У разі відхилення позову як явно необґрунтованого у справі суд зазначає в резолютивній частині рішення, що його подання мало на меті виключно або переважно придушення, обмеження, перешкоджання громадській участі або переслідування за здійснення неї (ст. 8 Закону).

3. Перспективи національного регулювання

Наведений вище огляд прикладів процесуального законодавства зарубіжних держав робить актуальним питання про те, чи здатні вже наявні інститути цивільного процесуального права України забезпечити раннє відхилення явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів і чи відповідають такі інститути окресленим вище вимогам, або ж варто говорити про необхідність запровадження спеціального механізму на виконання положень Директиви (ЄС) 2024/1069.

Відповідно до норм національного цивільного процесуального законодавства на стадії відкриття провадження суд має такі повноваження, як: *а)* залишити позовну заяву без руху; *б)* повернути позовну заяву; *в)* відмовити у відкритті провадження; *г)* відкрити провадження. При цьому підставами для цих дій є недотримання формальних вимог до форми і змісту позовної заяви (залишення позовної заяви без руху), порушення порядку звернення до суду за судовим захистом (повернення позовної заяви) та відсутність передумов звернення до суду за судовим захистом (відмова у відкритті провадження). Підстави для відмови у відкритті провадження вичерпним чином визначені в процесуальному законодавстві й не підлягають розширеному тлумаченню. За своєю природою зазначені підстави мають процесуальний характер, адже на стадії відкриття провадження у справі суд не оцінює обґрунтованість позову, а перевіряє лише наявність передумов звернення до суду за судовим захистом, а останні мають суто процесуальну природу (віднесення справи до відповідної юрисдикції, відсутність рішення за тотожним позовом, наявність правонаступництва тощо). Відтак, системний аналіз норм ЦПК України, що регулюють дії суду на стадії відкриття провадження, дозволяє зробити висновок, що зазначена стадія не пов’язана з оцінкою обґрунтованості позовної заяви, отже, до завдань суду не входить перевірка того, чи є позов обґрунтованим / необґрунтованим / явно необґрунтованим.

Зважаючи на зазначене, теза, закріплена у п. 37 Преамбули до Директиви ЄС 2024/1069 щодо можливості застосування національних правил, які дозволяють національним судам оцінювати допустимість позову ще до відкриття провадження, не може бути застосована на рівні національного правопорядку, адже в українському процесуальному законодавстві відсутні відповідні повноваження суду на цій стадії. Наведене вище приводить до висновку, що такі повноваження, як

залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви або відмова у відкритті провадження, не можуть бути застосовні як механізми для боротьби із явно необґрунтованими *SLAPP*-позовами на національному рівні, принаймні до внесення відповідних змін до процесуального законодавства.

Своєю чергою, можливе закріплення як окремої підстави для відмови у відкритті провадження явної необґрунтованості *SLAPP*-позову матиме наслідком неможливість повторного звернення до суду із тотожним позовом. Зазначена пропозиція, на перший погляд, узгоджується із положенням Директиви ЄС 2024/1069 про те, що можливість протидіяти *SLAPP* має надаватися на національному рівні на найбільш ранній стадії. Водночас варто оцінити такі пропозиції з точки зору реальної можливості розпізнати *SLAPP*-позов на стадії відкриття провадження, виходячи виключно із позиції позивача, викладеній у позовній заяві. Це на практиці є вкрай утрудненим з огляду на особливості стадії відкриття провадження, адже в більшості випадків суд не має можливості оцінити, чи є конкретний позов явно необґрунтованим і чи є він *SLAPP*-позовом на цій стадії. Крім того, варто звернути увагу на те, що Директива ЄС 2024/1069 передбачає, що позов може бути відхилений як явно необґрунтований, якщо сторонам були надані рівні можливості висвітлити свою позицію перед судом, проте на стадії відкриття провадження фактично відсутній відповідач і сторони не надають своїх пояснень, відтак, суд завжди мав би застосовувати ці повноваження *ex officio*. Отже, вочевидь, розгляд питання про раннє відхилення явно необґрунтованого позову може мати місце не раніше стадії підготовчого провадження.

Зважаючи на зазначене, потенційно застосовними у контексті процедури раннього відхилення позову могли б бути такі інститути, як залишення позовної заяви без розгляду або закриття провадження у справі. Наразі норми, які регулюють відповідні інститути (ст. 255, 257 ЦПК України), не містять такої підстави для застосування відповідних дій суду, як явна необґрунтованість позову. Тут доцільно застосувати метод юридичного моделювання з точки зору особливостей відповідних процесуальних повноважень суду.

Як вбачається, у цьому випадку більш доцільним є використання інституту закриття провадження у справі з огляду на його процесуальні наслідки. Так, якщо допустити, що за результатами розгляду відповідної заяви буде застосована процедура залишення позовної заяви за явно необґрунтованим *SLAPP*-позовом без розгляду, то це матиме наслідком припинення процесуальної діяльності в цьому провадженні, однак залишатиметься можливість подачі повторного позову (ч. 2 ст. 257 ЦПК України). Натомість у разі використання інституту закриття провадження у справі повторне звернення до суду є неможливим (ст. 256 ЦПК України). Водночас проблемним моментом в обох

зазначених випадках є те, що обидві ухвали – про залишення позовної заяви без розгляду та про закриття провадження у справі – не є рішеннями по суті спору (*a decision on the merits*), як про це вказується в п. 37 Преамбули Директиви, а є процедурними ухвалами, якими завершується розгляд справи без ухвалення рішення по суті спору. Така правова конструкція є класичною для цивільного процесуального права, про що свідчить і аналіз підстав для залишення позовної заяви без розгляду та закриття провадження у справі.

Поряд із цим у цьому контексті виникає більш широке питання стосовно доцільності уніфікації підходів, застосовних до явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів, та загальних підходів до боротьби із процесуальними зловживаннями, в т. ч. і зловживанням правом на позов. Зокрема, йдеться про можливість закріплення на рівні процесуального законодавства різних підходів, які у разі введення спеціальних норм щодо *SLAPP* будуть застосовуватися по суті до подібних зловживань правом на позов.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК України, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. У цьому контексті нещодавно перед Великою Палатою Верховного Суду постало питання стосовно того, чи застосовується ця норма до позовної заяви, тобто чи можна залишити позовну заяву без розгляду у випадку, якщо вона містить ознаки зловживання правом на позов. Відтак, на національному рівні загальна дискусія стосовно зловживання правом на позов ведеться з більш м’якою конотацією – питання полягає не в тому, щоб відмовляти в задоволенні позову або закривати провадження у випадку зловживання правом на позов, а в тому, чи можливо принаймні залишати таку позовну заяву без розгляду, що не виключає можливість повторного звернення до суду. Відповідаючи на поставлене питання, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові зазначила, що "підготовче провадження є оптимальним етапом для встановлення судом фактів подання завідомо безпідставного, штучного або безпредметного позову/спору та, як наслідок, постановлення ухвали про залишення позовної заяви без розгляду, як це передбачено в п. 1 ч. 2 ст. 185 ГПК України (п. 1 ч. 2 ст. 200 ЦПК України, п. 1 ч. 2 ст. 183 КАС України) за результатами підготовчого засідання у справі. Водночас таке втручання у здійснення позивачем своїх процесуальних прав є допустимим лише за наявності очевидних, належно встановлених та достатньо мотивованих ознак недобросовісного використання права на судовий захист" (Велика Палата Верховного Суду, 2026). Як бачимо, на рівні національного законодавства наразі сформувався більш м’який підхід до механізмів боротьби зі зловживанням правом на позов.

Зважаючи на зазначене, на наш погляд, необхідність адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС змушує розглядати проблематику *SLAPP*-позовів через більш широку призму процесуальної політики боротьби зі зловживанням процесуальними правами. Оновлені у 2019 р. редакції процесуальних кодексів вперше на рівні українського законодавства визначили зловживання процесуальними правами та шляхи боротьби з ними. Водночас системний аналіз положень процесуальних кодексів дає підстави виснувати, що загальні механізми боротьби із процесуальними зловживаннями зосереджені навколо можливості залишення без розгляду позовних заяв, а не закриття провадження. У зв'язку з цим виникає закономірне запитання про те, чи можуть застосовуватися різні підходи до зловживань процесуальними правами, або ж все ж таки законодавство має бути гармонізоване у цьому контексті й запропоновані заходи мають вписуватися в загальну логіку процесуального законодавства. Як вбачається, у цьому контексті доцільно розглянути можливість не лише точкових змін до національного законодавства, пов'язаних з імплементацією однієї з Директив ЄС, а говорити про комплексні зміни до процесуальних кодексів, спрямовані на боротьбу з процесуальними зловживаннями з метою підвищення ефективності цивільного судочинства в цілому.

Висновки

Директива ЄС 2024/1069 закріпила нові вимоги для законодавства держав-членів ЄС у сфері протидії *SLAPP*. Одним із таких процесуальних механізмів, спрямованих на боротьбу із подачею явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів, є інститут їх раннього відхилення, закріплений у ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069. Досвід імплементації зазначеної статті в державах-членах ЄС дозволяє виснувати, що на національному рівні раннє відхилення позовів може мати місце на різних стадіях цивільного судочинства, зокрема як на етапі відкриття провадження у справі, так і на стадії підготовчого провадження та під час розгляду справи по суті, й може бути втілене на практиці через різні повноваження суду – відмову у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі, вилучення справи (*strike out*), а також власне раннє відхилення.

Імплементація положень ст. 11 Директиви ЄС 2024/1069 на рівні національного законодавства України, на наш погляд, може мати місце шляхом внесення спеціальної процедури раннього відхилення явно необґрунтованих *SLAPP*-позовів, що може мати місце на стадії підготовчого провадження та на більш пізніх стадіях цивільного судочинства. Зазначена процедура, вочевидь, може бути ініційована за клопотанням відповідача, після чого сторонам має надаватися можливість

представити свою позицію стосовно питання щодо явної необґрунтованості позову та кваліфікації конкретного позову як *SLAPP*. У такій процедурі тягар доказування обґрунтованості позову має покладатися на позивача, і у разі визнання явної необґрунтованості *SLAPP*-позову за результатами процедури має бути постановлена ухвала про закриття провадження у справі, що може підлягати оскарженню.

Водночас запровадження відповідних процедур на рівні національного процесуального законодавства відкриває простір для більш широкої дискусії стосовно належних засобів захисту проти зловживання позовом загалом, адже, незважаючи на певні наявні засоби протидії таким процесуальним зловживанням (ст. 44 ЦПК України), і досі на практиці відсутні ефективні засоби протидії цьому явищу. Попри те, що Директива ЄС 2024/1069 може встановлювати більш жорсткі правила протидії *SLAPP*, порівняно з іншими видами зловживань процесуальними правами, на наш погляд, інститут раннього відхилення явно необґрунтованого позову має перспективи для більш широкого використання в українському цивільному процесуальному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ/ REFERENCES

ARTICLE 19. (2021). *Proposed anti-SLAPP legislation in Poland requires further changes.* https://www.article19.org/wp-content/uploads/2021/07/ANTI-SLAPP-ANALYSIS-PL-FINAL_EN_JULY-25.pdf

Bayer, J., Bárd, P., Vosyliūtė, L., & Luk, N. C. (2021). *Strategic lawsuits against public participation (SLAPP) in the European Union: A comparative study.* European Commission. https://doi.org/10.2861/305

Belgian Federal Public Service Justice. (2026). *Loi du 30 mai 2026 transposant la directive (UE) 2024/1069 [Law of 30 May 2026 transposing Directive (EU) 2024/1069].* https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_wet/article.pl?language=fr&dt=WET&ddd=2026-05-30&ddf=2026-05-30&nl=n&choix1=en&trier=afkondiging&lg_txt=f&type=&sort=&numac_search=2026004263&cn_search=&caller=list&&view_numac=2026004263n

Borg-Barthet, J., & Farrington, F. (2023). *Open SLAPP cases in 2022 and 2023: The incidence of strategic lawsuits against public participation, and regulatory responses in the European Union.* European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/756468/IPOL_STU(2023)756468_EN.pdf

Borg-Barthet, J., & Farrington, F. (2024). The EU's Anti-SLAPP Directive: A partial victory for rule of law advocacy in Europe. *German Law Journal, 25*, 840–855. https://doi.org/10.1017/glj.2024.51

European Association of Private International Law. (2026, July 3). *Fourth meeting of the EAPIL Working Group on Anti-SLAPP Directive transpositions – Report (Part II).* https://eapil.org/2026/07/03/fourth-meeting-of-the-eapil-working-group-on-anti-slapp-directive-transpositions-report-part-ii/

European Parliament & Council of the European Union. (2024). Directive (EU) 2024/1069 of 11 April 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ("Strategic lawsuits against public participation"). *Official Journal of the European Union, L 2024/1069.* http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1069/oj

Farrington, F., & Zabrocka, M. (2023). Punishment by process: The development of anti-SLAPP legislation in the European Union. *ERA Forum, 24*, 519–534. https://doi.org/10.1007/s12027-023-00774-5

Kavaliauskaitė, J. (2025). Silenced for participation: A comparative analysis of anti-SLAPP regulations in the European Union and United States. *Studia Prawno-Ekonomiczne, 134*, 31–52. https://doi.org/10.26485/SPE/2025/134/2

Kozma, G. L., & de Melo, M. L. (2026). Strategic lawsuits against public participation in a cross-border context: Anti-SLAPP legislation and the role of the private international law regimes in the EU and England. Netherlands *International Law Review, 73*, 1–37. https://doi.org/10.1007/s40802-026-00297-z

Memmel, A. (2026). The EU Anti-SLAPP Directive: (Un)founded optimism? *Nordic Journal of European Law, 9*, 51–78. https://doi.org/10.36969/njel.v9i1.28344	
Ministry of Justice. (n.d.). *Part 3 – The court's case management powers.* Civil Procedure Rules. https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part03#3.4	
Republic of Poland. (2026). *Ustawa z dnia 26 czerwca 2026 r. o szczególnych środkach ochrony w postępowaniu cywilnym osób uczestniczących w debacie publicznej [Act of 26 June 2026 on special safeguards in civil proceedings for persons engaging in public participation].* EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:72024L1069POL_202604581	
République française. (2026). *Code de procédure civile, arts. 499-1 & 499-3.* Légifrance. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070716/LEGISCTA000054027704/	
Велика Палата Верховного Суду. (2026, 1 липня). Постанова у справі № 910/10837/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/Review/138916246	Grand Chamber of the Supreme Court. (2026, July 1). Judgment in case No. 910/10837/25. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/138916246
Кабінет Міністрів України. (2025). *Дорожня карта з питань верховенства права.* https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf	Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *Roadmap on the rule of law.* https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що один з авторів афілійований із видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Статтю підготовлено та опубліковано за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проєкту № 2025.07/0244 "Правове регулювання недоговірної відповідальності в умовах адаптації законодавства України до права ЄС" (державний реєстраційний номер 0126U002630). Проєкт виконується на базі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Зміст, висвітлений у цій статті, може не співпадати з поглядами Національного фонду досліджень України.

Цувіна, Т., & Карнаух, Б. (2026). Раннє відхилення позову як механізм протидії *SLAPP*-позовам. *Ius Modernum, 3*(144), 22–35. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)01

Надійшла до редакції 28.06.2026.
Отримано після доопрацювання 15.07.2026.
Прийнято до друку 30.07.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)12
УДК 341.226/.228

НЕВАРА Лілія
https://orcid.org/0000-0003-1775-8806
к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
l.nevara@knute.edu.ua

NEVARA Liliia
https://orcid.org/0000-0003-1775-8806
PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
l.nevara@knute.edu.ua

ГОНЧАРОВА Юлія
https://orcid.org/0000-0003-4679-3715
к. ю. н., декан факультету міжнародної торгівлі та права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
y.goncharova@knute.edu.ua

HONCHAROVA Yuliia
https://orcid.org/0000-0003-4679-3715
PhD (Law), Dean of Faculty of International Trade and Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
y.goncharova@knute.edu.ua

МЕЛЬНИЧЕНКО Наталія
https://orcid.org/0000-0002-8482-9339
к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
melnychenko.n@knute.edu.ua

MELNYCHENKO Nataliia
https://orcid.org/0000-0002-8482-9339
PhD (Law), Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
melnychenko.n@knute.edu.ua

ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕВІРКИ ЦІЛІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АВТОНОМНОЇ ЗБРОЇ

Присвячено визначенню умов виконання обов'язку перевірки цілі, передбаченого ст. 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, при застосуванні летальних автономних систем озброєння (ЛАСО). Проблема полягає в тому, що при використанні ЛАСО рішення людини про застосування системи може передувати визначенню конкретного об'єкта нападу, тоді як його виявлення, ідентифікація та індивідуалізація здійснюються системою автономно. Метою дослідження є встановлення критеріїв, за яких покладання на автономне визначення цілі може відповідати обов'язку зробити все практично можливе, щоб пересвідчитися у правомірності об'єкта нападу. На основі доктринального аналізу ст. 57(2)(a)(i), Коментаря МКЧХ, військових настанов держав та сучасної доктрини визначено нормативні складові обов'язку перевірки та застосовано

THE DUTY TO VERIFY THE TARGET WHEN USING AUTONOMOUS WEAPONS

The article examines the conditions for compliance with the duty to verify targets under Article 57(2)(a)(i) of Additional Protocol I to the Geneva Conventions when lethal autonomous weapon systems (LAWS) are employed. The central problem arises where the human decision to employ a weapon system precedes the determination of the specific object of attack, while its detection, identification, and individuation are subsequently performed autonomously by the system. The article aims to establish the criteria under which reliance on autonomous target identification may satisfy the obligation to do everything feasible to verify that an object is a lawful target. Drawing on a doctrinal analysis of Article 57(2)(a)(i), the ICRC Commentary, State military manuals, and contemporary scholarship, the article identifies the normative components of the duty of target verification and applies them to

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

їх до автономного визначення цілей. Обґрунтовано, що автономність не змінює стандарту ст. 57(2)(a)(i), але змінює спосіб його виконання. Розробник ЛАСО не стає через це адресатом обов'язку перевірки, однак інформація про тестування, валідацію, точність, помилки та межі функціонування системи набуває юридичного значення для особи, відповідальної за напад. Запропоновано правовий тест, відповідно до якого виконання обов'язку перевірки залежить від обґрунтованості покладання на автономне визначення цілі з урахуванням валідованої надійності системи, умов її застосування, якості інформаційної основи, відомих обмежень і характеру залишкової невизначеності.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, летальні автономні системи озброєння, штучний інтелект, обов'язок перевірки цілі, принцип розрізнення.

autonomous target selection. It argues that autonomy does not alter the standard imposed by Article 57(2)(a)(i), but changes the manner in which that standard is implemented. Although developers of LAWS do not thereby become direct addressees of the duty to verify, information generated through testing and validation concerning system accuracy, errors, and operational limitations becomes legally relevant to those responsible for an attack. The article proposes a legal test under which compliance depends on whether reliance on autonomous target identification is justified in light of the system's validated reliability, conditions of use, quality of its informational basis, known limitations, and residual uncertainty.

Keywords: international humanitarian law, lethal autonomous weapon systems, artificial intelligence, duty to verify targets, principle of distinction.

Вступ

Міжнародне гуманітарне право дозволяє напад, спрямований на військові об'єкти. Принцип розрізнення (ст. 48 і 52 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій) вимагає відокремлювати такі об'єкти від цивільних осіб і цивільних об'єктів. Щоб ця вимога діяла на практиці, право покладає на сторону конфлікту активний обов'язок: перед нападом упевнитися, що ціль є військовим об'єктом. Запобіжні заходи за ст. 57 переводять принцип розрізнення у площину конкретного рішення про напад.

Серед цих заходів центральне місце посідає обов'язок перевірки. Ст. 57(2)(a)(1) вимагає, щоб особи, які планують напад або приймають рішення про його здійснення, зробили все практично можливе для впевненості в тому, що об'єкти нападу є військовими об'єктами. Ця норма має звичаєвий характер: правило 16 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП відтворює той самий обов'язок і поширює його на міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти. Стандарт залишається відносним: від командира вимагається розумна впевненість з огляду на наявну інформацію, оцінювана на момент прийняття рішення. Зміст цієї "розумної впевненості" визначає межу правомірності нападу.

Застосування систем штучного інтелекту для виявлення та ідентифікації цілей змінює умови, в яких діє обов'язок перевірки. Такі системи здійснюють імовірнісну ідентифікацію (*Woodcock*, 2026) та діють у стиснутих часових рамках, які звужують простір для людського судження. Виникає питання: за яких умов результат роботи такої системи дозволяє вважати обов'язок перевірки виконаним.

Обов'язок перевірки цілі є предметом доктринальної дискусії, однак його зміст залишається значною мірою контекстуальним. Одне з базових досліджень запобіжних заходів при нападі належить *Quéguiner* (2006), який розглядає ст. 57 як механізм практичної реалізації принципів розрізнення та пропорційності. Вимога перевірки не означає необхідності

досягнення абсолютної впевненості щодо статусу цілі: правомірність рішення оцінюється з огляду на обставини та інформацію, доступні особі, яка планувала напад або приймала рішення про нього. Відповідно, помилкова ідентифікація цілі сама по собі ще не свідчить про порушення ст. 57, якщо рішення було результатом належного процесу перевірки.

Центральною проблемою тлумачення ст. 57(2)(a)(1) є зміст вимоги зробити "все практично можливе". У доктрині та практиці держав "*можливе*" переважно розуміється як те, що є практично здійсненним або практично можливим за обставин, які існують у відповідний момент, з урахуванням гуманітарних і воєнних міркувань. Отже, обов'язок перевірки не є абсолютним: право не вимагає застосування кожного теоретично можливого способу отримання додаткової інформації. Водночас сама наявність воєнних витрат, затримки чи інших оперативних незручностей не звільняє від перевірки; необхідно визначити, які додаткові заходи були практично можливими за конкретних обставин. Саме співвідношення гуманітарної користі додаткової перевірки та її воєнних витрат *Wolf* (2025)розглядає як один із ключових елементів визначення її здійсненності.

Окремий напрям досліджень пов'язує виконання ст. 57 із належною організацією збору й аналізу розвідувальної інформації. *Voss* (2025) звертає увагу на те, що вимога "зробити все практично можливе для перевірки" передбачає існування ефективної системи отримання та оцінювання інформації про потенційні цілі, однак міжнародне право не визначає достатньо чітко, якою саме має бути така система. Водночас значення мають актуальність, специфічність, достовірність та спосіб аналітичної оцінки розвідувальної інформації.

Це дозволяє відокремити два питання, які нерідко поєднуються в дискусії щодо ст. 57(2)(a)(1). Перше стосується обсягу необхідних дій: які заходи перевірки були практично можливими. Друге – достатності отриманого знання: наскільки переконливо наявна інформація повинна підтверджувати статус конкретної цілі. Виконання всіх практично можливих заходів ще не обов'язково відповідає на питання, чи створила отримана в результаті інформація достатню підставу для рішення про напад. Саме ця відмінність має особливе значення для систем, які формують імовірнісні висновки щодо характеру потенційної цілі.

Ще один аспект стосується самого об'єкта перевірки. Новітня доктрина пропонує розглядати перевірку як послідовність взаємопов'язаних дій. *Sari* (2026) виокремлює отримання інформації про потенційну ціль, оцінювання її надійності, юридичну кваліфікацію відповідної особи чи об'єкта та, нарешті, індивідуалізацію – встановлення того, що конкретний об'єкт, проти якого буде спрямована сила, є саме тим об'єктом, якому була надана відповідна правова характеристика.

Розмежування обсягу дій і достатності знання стає ще більш проблематичним, коли перевірку виконує не людина, а система

штучного інтелекту, і особливо коли ця система діє автономно на завершальному етапі ураження. Класичне тлумачення ст. 57(2)(a)(1) припускає, що особа, яка приймає рішення, зберігає здатність оцінити наявну інформацію в момент нападу. Летальна автономна зброя цю передумову послаблює: після активації система самостійно здійснює індивідуалізацію цілі та ураження, а можливість людини перевірити чи скасувати рішення в момент удару може бути втрачена (наприклад через автономний режим роботи, часові рамки або втрату зв'язку). Індивідуалізація, яку *Sari* (2026) виокремлює як завершальну ланку перевірки, у такому разі спирається виключно на імовірнісний висновок системи, непідконтрольний людині в момент його реалізації.

Звідси випливає дослідницьке питання цієї статті: за яких умов застосування летальної автономної зброї дозволяє вважати обов'язок перевірки за ст. 57(2)(a)(1) виконаним.

Методологічно дослідження ґрунтується насамперед на доктринальному аналізі ст. 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I. На основі тексту Протоколу, його офіційного Коментаря МКЧХ, звичаєвого міжнародного гуманітарного права, військових настанов держав та доктрини визначаються нормативні складові обов'язку перевірки цілі. Функціональний аналіз застосовується для встановлення того, як виконання окремих елементів перевірки змінюється у разі їх делегування автономній системі. На цій основі методом правового моделювання формулюється тест, що дозволяє оцінити, чи є використання такої системи сумісним із вимогами ст. 57(2)(a)(i).

Структура цієї статті ґрунтується на послідовному переході від визначення нормативного стандарту до його застосування в контексті летальної автономної зброї. Спершу з'ясовується зміст обов'язку перевірки за ст. 57(2)(a)(1) Додаткового протоколу I: які дії він охоплює, які вимоги ставить до надійності інформації та за яких умов ціль вважається належно перевіреною. Далі ці вимоги застосовуються до ситуацій, у яких функції виявлення, ідентифікації та індивідуалізації цілі виконує автономна система, щоб визначити юридично значущі характеристики такої системи й умови її застосування. На завершальному етапі результати аналізу узагальнюються у правовий тест, який дозволяє оцінити, за яких умов застосування летальної автономної зброї відповідає обов'язку перевірки.

1. Зміст обов'язку перевірки цілі за ст. 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I

1.1. Адресати обов'язку перевірки цілі

Ст. 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I визначає адресатів обов'язку перевірки функціонально: його мають виконувати "ті, хто планує напад або приймає рішення про його здійснення". Отже, норма не пов'язує

цей обов'язок із певним військовим званням чи рівнем командування, а виходить із фактичної ролі особи в підготовці та прийнятті рішення про конкретний напад. Під час розроблення Додаткового протоколу I висловлювалися побоювання, що така конструкція може покласти надмірний тягар на офіцерів нижчого рівня. Однак більшість делегацій виходила з необхідності охопити різні бойові ситуації, включно з випадками, коли саме командири нижчої ланки приймають рішення, здатні безпосередньо впливати на цивільне населення та цивільні об'єкти (*Sandoz et al.*, 1987, *para.* 2197).

Отже, визначальним є не формальний рівень командування, а функція, яку конкретна особа виконує щодо нападу. Обов'язок може виникати на різних рівнях залежно від того, де фактично здійснюється планування та ким приймається рішення про напад. Водночас зміст того, що є "практично можливим" для конкретного адресата, залежить від його функцій, доступної йому інформації та обставин, у яких приймається рішення. Тому встановлення адресата обов'язку є необхідною передумовою подальшої оцінки того, яких саме дій з перевірки можна було від нього вимагати.

Застосування летальних автономних систем озброєння ускладнює цю традиційну конструкцію. У разі застосування автономної системи рішення людини про її активацію може передувати визначенню конкретного об'єкта нападу. Людина встановлює завдання та параметри застосування системи, тоді як після її активації система може самостійно виявити, класифікувати та індивідуалізувати конкретний об'єкт, щодо якого буде застосована сила. Саме така часова та функціональна відокремленість людського рішення про застосування системи від подальшого вибору конкретної цілі становить одну з основних проблем застосування обов'язку перевірки до автономних систем (*Sari*, 2026).

Безпосереднім адресатом ст. 57(2)(a)(i) за таких обставин залишається особа, яка планує напад або приймає рішення про його здійснення, зокрема військовий, який визначає завдання та параметри застосування автономної системи. Натомість сам факт участі розробника, виробника чи іншого технічного фахівця у створенні, навчанні або тестуванні системи не дає підстав відносити його до адресатів цієї норми. Такі дії передують конкретному нападу і самі по собі не становлять ані його планування, ані прийняття рішення про його здійснення.

Складнішим є випадок, коли технічний фахівець бере участь уже не в загальному розробленні системи, а в її підготовці до конкретної операції: наприклад, визначає або змінює параметри, відповідно до яких система здійснюватиме пошук, класифікацію чи вибір цілей. Чи може така діяльність за певних обставин становити "планування нападу" у значенні ст. 57(2)(a), безпосередньо з тексту Додаткового протоколу I не випливає. Відсутня й усталена доктринальна позиція, яка дозволяла б автоматично поширити статус адресата ст. 57 на розробників або

технічних фахівців. Тому визначальним тут має бути не професійний статус особи, а характер її участі в конкретній операції; питання про те, чи досягає така участь рівня "планування нападу", потребує окремої оцінки.

Водночас для предмета цього дослідження важливішим є інший наслідок такого розподілу функцій. Навіть якщо розробник не є адресатом ст. 57(2)(a)(i), особа, яка приймає рішення про застосування автономної системи, може залежати від інформації, отриманої під час її розроблення, тестування та валідації. Дані про точність і надійність системи, характеристики її сенсорів, відомі помилки та межі умов, у яких її функціонування було перевірено, можуть визначати, чи мав адресат ст. 57 достатні підстави покладатися на здатність системи правильно визначити конкретний об'єкт нападу. Отже, автономність не переносить обов'язок перевірки на розробника, але змінює інформаційні передумови, за яких цей обов'язок має виконувати його адресат.

1.2. Стандарт "все практично можливе"

Стаття 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I не встановлює абсолютного обов'язку безпомилково визначити статус об'єкта нападу. Вона вимагає від осіб, які планують напад або приймають рішення про його здійснення, зробити "все практично можливе" для того, щоб пересвідчитися у правомірності обраної цілі. Тобто предметом правової оцінки є насамперед дії, які були здійснені для її перевірки, з урахуванням обставин, що існували на момент прийняття рішення.

Поняття "*можливе*" традиційно розуміється в міжнародному гуманітарному праві як те, що є практично можливим з урахуванням усіх обставин, які існують у відповідний момент, включно з гуманітарними та воєнними міркуваннями. Коментар МКЧХ також виходить із практичного характеру цього стандарту: від адресата не вимагається вчинення об'єктивно неможливих дій, однак посилання на воєнну необхідність або успіх операції не може саме по собі звільняти від здійснення доступних заходів перевірки (*Sandoz et al.*, 1987, *para.* 2198). Отже, "все практично можливе" є контекстуальним, але не дискреційним стандартом: обсяг необхідних заходів змінюється залежно від обставин, проте сама вимога здійснити доступну перевірку залишається обов'язковою.

Зміст цього стандарту конкретизується у військових настановах держав. Зокрема, оновлений норвезький *Manual i krigens folkerett* вимагає вжити всіх практично можливих заходів для встановлення того, що потенційна ціль є правомірною, до прийняття рішення про напад. При оцінці виконання цього обов'язку враховуються інформація, яка була або мала бути доступною на відповідний момент, тактичні та оперативні обставини, наявні засоби, захист власних сил і час для прийняття рішення. При цьому оперативні плани, накази і директиви можуть встановлювати вимоги щодо кількості та виду джерел інформації або сенсорів,

які повинні використовуватися для ідентифікації цілі (*Forsvaret*, 2025, *paras.* 2.7–2.8). Аналогічно, американський *Department of Defense Law of War Manual* відносить до можливих заходів перевірки оцінювання точності та надійності інформації, на якій ґрунтується висновок про те, що потенційна ціль є воєнним об'єктом, отримання додаткової розвідувальної інформації та повторну перевірку раніше визначених цілей (*U.S. Department of Defense*, 2023, § 5.5.3).

Отже, ст. 57(2)(a)(i) вимагає не використання наперед визначеного способу перевірки, а здійснення тих заходів, які є реально доступними та здатними підвищити надійність визначення цілі за конкретних обставин. Наявність додаткового джерела інформації, іншого сенсора або можливості зіставити дані з незалежною розвідувальною інформацією може тому змінювати обсяг того, що становить "все практично можливе". Водночас стандарт має оцінюватися *ex ante*: подальше встановлення того, що атакований об'єкт не був воєнним об'єктом, саме по собі ще не доводить порушення ст. 57(2)(a)(i), якщо рішення було прийняте після здійснення всіх практично можливих за відповідних обставин заходів перевірки.

У випадку летальних автономних систем озброєння ця логіка набуває додаткового значення. Якщо після активації системи виявлення та індивідуалізація конкретної цілі здійснюються автономно, адресат ст. 57 не завжди може особисто перевірити той конкретний об'єкт, який система згодом обере для ураження. Проте автономність системи не знижує стандарту "все практично можливе". Вона змінює характер заходів, доступних людині до її застосування. Перевірка в такому разі повинна охоплювати не лише інформацію про передбачуване операційне середовище та допустимі категорії цілей, але й ті характеристики системи, від яких залежить надійність її подальшої автономної ідентифікації (*Quéguiner*, 2006, *pp.* 797–800).

Зокрема, юридично релевантними можуть бути результати тестування і валідації системи для відповідної функції та операційного середовища, точність її класифікації, частота хибнопозитивних результатів, характеристики і надійність сенсорів, відомі типи помилок та встановлені межі функціонування. Значення цих показників випливає не з існування спеціального стандарту ст. 57 для автономної зброї, а із загальної вимоги використати практично доступну інформацію, необхідну для перевірки правомірності цілі (*Dill*, 2019). Якщо така інформація існує і може бути отримана особою, яка приймає рішення про застосування системи, її ігнорування потребуватиме оцінки з погляду вимоги зробити "все практично можливе".

Водночас знання характеристик системи саме по собі ще не означає, що конкретна ціль була належно перевірена. Стандарт "все практично можливе" визначає обсяг необхідних дій з перевірки, але не дає самостійної відповіді на питання, якої якості та ступеня надійності має досягти отримана в результаті цих дій інформація, щоб особа могла

пересвідчитися, що конкретний об'єкт є воєнним об'єктом. Це потребує окремого аналізу змісту самої вимоги "пересвідчитися".

1.3. Зміст перевірки: вимога "пересвідчитися"

Якщо формула "все практично можливе" визначає обсяг зусиль, яких вимагає ст. 57(2)(a)(i), то поняття "пересвідчитися" характеризує безпосередній зміст перевірки. Норма вимагає пересвідчитися, що об'єкти нападу не є цивільними особами чи цивільними об'єктами та не підлягають спеціальному захисту, а є воєнними об'єктами у значенні ст. 52(2) Додаткового протоколу I. Отже, перевірка має забезпечити достатню фактичну основу для її правової кваліфікації як об'єкта, проти якого напад допускається міжнародним гуманітарним правом.

Коментар МКЧХ підкреслює інформаційну складову цього обов'язку. Особи, які планують напад або приймають рішення про його здійснення, можуть покладатися на інформацію, отриману від інших осіб та служб, і не зобов'язані особисто встановлювати всі факти щодо потенційної цілі. Однак таке покладання не усуває обов'язку перевірки. За наявності сумнівів необхідно, наскільки це практично можливо, отримати додаткову інформацію або провести додаткову розвідку, а наявна інформація повинна піддаватися серйозній оцінці з погляду її точності (*Sandoz et al.*, 1987, *para.* 2195). Відповідно, *перевірка* передбачає критичну оцінку якості та надійності наявної інформації.

Цю структуру більш чітко розкриває сучасна доктрина. *Sari* (2026) пропонує розглядати перевірку як послідовність взаємопов'язаних операцій: збирання інформації про потенційну ціль; оцінювання її надійності; юридичну кваліфікацію відповідної особи або об'єкта; індивідуалізацію конкретної цілі, проти якої має бути спрямований напад. Подібний підхід простежується у *Wolf* (2025), який розрізняє юридичну кваліфікацію, класифікацію та ідентифікацію/локалізацію цілі і наголошує, що вимоги запобіжних заходів мають значення на кожному з цих етапів.

Таке розмежування дозволяє точніше визначити предмет обов'язку за ст. 57(2)(a)(i). По-перше, необхідна інформаційна основа: дані, які дають змогу встановити характеристики потенційної цілі. По-друге, потрібна оцінка надійності цих даних, оскільки сама наявність інформації не означає, що вона є достатньо достовірною для прийняття рішення про напад. По-третє, встановлені факти повинні бути співвіднесені з нормами міжнародного гуманітарного права насамперед із критеріями воєнного об'єкта за ст. 52(2). Нарешті, відповідна правова характеристика повинна стосуватися саме того конкретного об'єкта, проти якого фактично буде спрямований напад.

Індивідуалізація цілі як наступний елемент перевірки набуває особливого значення при застосуванні летальних автономних систем озброєння. Встановлення того, що певна категорія об'єктів може становити воєнні об'єкти, ще не є перевіркою конкретного об'єкта нападу. Наприклад, рішення про те, що система може атакувати танки противника у визначеному районі, встановлює допустиму категорію цілей, але

не вирішує питання про те, чи є конкретний об'єкт, який система виявить після активації, саме танком противника і чи не користується він захистом за міжнародним гуманітарним правом. Саме на цьому етапі автономна система може виконувати функцію, яка в традиційній моделі перевірки здійснювалася людиною.

Тому для цілей ст. 57(2)(a)(i) необхідно розрізняти правове визначення допустимої категорії цілей та фактичне встановлення належності конкретного об'єкта до цієї категорії. Перше залишається нормативним судженням, яке має бути зроблене відповідно до міжнародного гуманітарного права. Друге може залежати від сенсорів, алгоритмів класифікації та інших технічних функцій автономної системи. Однак передача системі фактичної функції ідентифікації не змінює правового стандарту, якому має відповідати результат такої ідентифікації.

Звідси випливає важливий наслідок для автономної зброї. Перевірка не може вважатися виконаною лише тому, що система технічно сформувала результат щодо цілі або віднесла об'єкт до певного класу з визначеним показником *впевненості*. Алгоритмічна класифікація є лише фактичним елементом процесу перевірки. Для виконання ст. 57(2)(a)(i) необхідно, щоб на її основі разом з іншою практично доступною інформацією існували достатні підстави для висновку, що конкретний об'єкт, який буде атакований, відповідає правовим критеріям допустимої цілі.

Отже, обов'язок "пересвідчитися" можна розглядати як комплексний процес, що охоплює щонайменше чотири взаємопов'язані компоненти: отримання релевантної інформації, оцінку її надійності, правову кваліфікацію та індивідуалізацію конкретної цілі.

Тут вбачається за доцільне зробити центральним розмежування між належністю процесу перевірки (*everything feasible*) й достатністю його результату (*verify*) і не вводити "*reasonable certainty*" як нібито встановлений самим Протоколом стандарт – це якраз треба проблематизувати.

1.4. Достатність результату перевірки

Виконання всіх практично можливих заходів ще не дає повної відповіді на питання, за яких умов ціль може вважатися належно перевіреною. Ст. 57(2)(a)(i) поєднує два взаємопов'язані, але відмінні елементи: вимогу зробити "все практично можливе", яка характеризує належність процесу перевірки, та вимогу "пересвідчитися", що об'єкт нападу є воєнним об'єктом, яка стосується результату цього процесу. Отже, необхідно розрізняти обсяг зусиль, яких вимагає право, і достатність фактичних підстав для висновку про правомірність конкретної цілі.

Додатковий протокол I не встановлює кількісного порогу ймовірності, після досягнення якого об'єкт автоматично вважається перевіреним. Формула *перевірки* також не означає вимоги абсолютної впевненості: рішення про напад за своєю природою приймаються в умовах неповної інформації, обмеженого часу та невизначеності. Водночас сама вимога перевірки була б позбавлена самостійного нормативного значення, якби виконання доступних процедур автоматично дозволяло здійснити напад

незалежно від якості отриманого результату. Коментар МКЧХ у цьому зв'язку наголошує на необхідності серйозної перевірки точності інформації та отримання додаткових відомостей за наявності сумнівів, наскільки це практично можливо (*Sandoz et al.*, 1987, *para.* 2195).

Тому достатність перевірки доцільно оцінювати не через універсальний числовий поріг, а через якість фактичної основи рішення. Значення мають, зокрема, релевантність і специфічність інформації щодо конкретної цілі, надійність її джерел, узгодженість відомостей із різних джерел, актуальність інформації на момент прийняття рішення та характер невизначеності, яка зберігається після здійснення практично можливих заходів. Військові настанови підтверджують значення саме таких факторів: американський *Department of Defense Law of War Manual* відносить до заходів перевірки оцінювання точності та надійності інформації, на якій ґрунтується висновок про статус потенційної цілі (*U.S. Department of Defense*, 2023, § 5.5.3), а норвезький *Manual i krigens folkerett* пов'язує належність ідентифікації з інформацією, яка була або мала бути доступною, та допускає встановлення вимог щодо кількості й типу джерел або сенсорів, що використовуються для визначення цілі (*Forsvaret*, 2025, *paras.* 2.7–2.8).

Особливе значення має характер невизначеності, яка залишається після перевірки. Не кожна невизначеність має однакові юридичні наслідки. Вона може стосуватися достовірності окремого джерела, точності локалізації, відповідності об'єкта певній фактичній категорії або його юридичного статусу. Крім того, Додатковий протокол I містить спеціальні правила для окремих випадків сумніву. Так, ст. 50(1) встановлює презумпцію цивільного статусу особи у разі сумніву щодо того, чи є вона цивільною, тоді як ст. 52(3) передбачає спеціальну презумпцію щодо об'єктів, які зазвичай призначені для цивільних цілей, якщо існує сумнів щодо їх використання для ефективного сприяння воєнним діям. Тому невизначеність не може оцінюватися виключно як статистичний показник: необхідно також встановити, якого саме факту вона стосується і які правові наслідки МГП пов'язує із сумнівом щодо цього факту.

Це особливо важливо для летальних автономних систем озброєння. Загальна точність системи, встановлена під час тестування, не тотожна надійності її конкретного результату в конкретному операційному середовищі. Технічна впевненість системи та юридична достатність перевірки, таким чином, належать до різних рівнів оцінки.

Для юридичної оцінки результату автономної ідентифікації необхідно враховувати, на яких даних і сенсорах він ґрунтується, за яких умов була встановлена відповідна точність, чи відповідають фактичні умови застосування валідованому операційному середовищу та чи існує інша доступна інформація, яка підтверджує або ставить під сумнів результат системи. Алгоритмічний результат може становити частину фактичної основи перевірки, але його юридична вага залежить від доведеної надійності системи саме для відповідної функції та умов її застосування.

Отже, належно перевіреною може вважатися ціль, щодо якої після здійснення всіх практично можливих заходів існує достатньо надійна, актуальна та специфічна фактична основа для висновку, що конкретний об'єкт є допустимою ціллю відповідно до міжнародного гуманітарного права. Для автономних систем це означає, що показники точності мають значення лише як складові загальної оцінки надійності фактичної основи рішення, а не як самостійний юридичний критерій виконання обов'язку перевірки.

2. Застосування обов'язку перевірки при використанні ЛАСО

Стандарт ст. 57(2)(a)(i) не змінюється залежно від технології, яка використовується для здійснення нападу. Особливість ЛАСО полягає в тому, що рішення людини про застосування системи може передувати визначенню конкретного об'єкта нападу: людина встановлює завдання та параметри застосування, тоді як після активації система самостійно виявляє, ідентифікує та індивідуалізує конкретну ціль. Таким чином, особа, на яку покладено обов'язок перевірки, може не мати можливості безпосередньо перевірити саме той об'єкт, який згодом буде обраний системою (*Sari*, 2026).

Із цього, однак, не випливає, що ст. 57(2)(a)(i) вимагає людської перевірки кожної конкретної цілі безпосередньо перед її ураженням. Норма встановлює стандарт перевірки, але не визначає технологічний спосіб її здійснення. Тому центральним стає питання, за яких умов особа, яка планує напад або приймає рішення про його здійснення, може обґрунтовано покладатися на автономну ідентифікацію цілі як складову виконання власного обов'язку перевірки.

Насамперед таке покладання передбачає встановлену надійність системи у виконанні конкретної функції. Юридично значущими є не загальні твердження про "точність" ЛАСО, а результати її тестування та валідації щодо відповідної категорії цілей, показники помилкової класифікації, зокрема хибні позитивні, характеристики сенсорів та відомі типи помилок. Це відповідає загальній логіці ст. 57: якщо перевірка передбачає оцінювання точності та надійності інформації, на якій ґрунтується визначення цілі, використання алгоритмічної системи не усуває цієї вимоги (*U.S. Department of Defense*, 2023, § 5.5.3).

Надійність системи має оцінюватися з урахуванням конкретного середовища її застосування. Результати тестування, отримані за певних умов, не можуть автоматично переноситися на інші умови, здатні впливати на роботу сенсорів та алгоритмів. Тому значення мають визначені межі функціонування системи та відповідність фактичних умов операції умовам, у яких її здатність правильно ідентифікувати цілі була валідована. Аналогічно має оцінюватися інформаційна основа автономної ідентифікації. Норвезький військовий посібник 2025 р., зокрема, допускає встановлення вимог щодо кількості та типу джерел інформації або сенсорів, необхідних для ідентифікації цілі (*Forsvaret*, 2025, *paras.* 2.7–2.8).

Нарешті, відповідна інформація повинна бути доступною особі, яка приймає рішення про застосування ЛАСО. Саме тут виникає зв'язок між розробленням системи та виконанням ст. 57(2)(a)(i). Розробник не стає через це адресатом обов'язку перевірки, однак сформовані під час розроблення, тестування та валідації дані про точність, помилки, сенсорні можливості та межі застосування системи можуть бути необхідними для того, щоб військовий міг оцінити допустимість покладання на її автономну ідентифікацію.

Отже, застосування ЛАСО переносить центр перевірки з безпосередньої людської оцінки кожної конкретної цілі на оцінку обґрунтованості покладання на автономний процес її визначення. Таке покладання може відповідати ст. 57(2)(a)(i), якщо здатність системи правильно визначати відповідні цілі належно валідована, система застосовується в межах умов, для яких встановлена її надійність, використовує достатню інформаційну основу, її відомі помилки та обмеження враховані, а особа, яка приймає рішення про застосування, має необхідну інформацію для оцінки цих факторів.

3. Правовий тест виконання обов'язку перевірки при застосуванні ЛАСО

Проведений аналіз дозволяє запропонувати правовий тест для оцінки виконання обов'язку перевірки при застосуванні ЛАСО. Його вихідною передумовою є те, що автономне визначення конкретної цілі саме по собі не суперечить ст. 57(2)(a)(i), однак не звільняє особу, яка планує напад або приймає рішення про його здійснення, від обов'язку зробити все практично можливе, щоб пересвідчитися у правомірності об'єкта нападу. Якщо конкретна ціль визначається системою після її активації, предметом цієї оцінки стає обґрунтованість покладання на здатність системи здійснити таку перевірку.

Таке покладання може вважатися обґрунтованим за сукупності кількох умов. По-перше, здатність системи виконувати конкретну функцію виявлення, ідентифікації та індивідуалізації відповідної категорії цілей має бути попередньо протестована та валідована. Відомими мають бути показники її точності, характер і частота помилкових результатів та істотні обмеження. По-друге, фактичні умови застосування повинні відповідати умовам, у яких встановлена надійність системи; вихід за межі валідованого операційного середовища потребує додаткової перевірки або обмеження автономного застосування. По-третє, система повинна отримувати інформацію, достатню за кількістю, якістю та актуальністю для виконання відповідної функції, з урахуванням можливостей її сенсорів та інших доступних джерел. По-четверте, відома невизначеність, систематичні помилки повинні враховуватися при визначенні допустимих умов застосування системи.

Нарешті, інформація про ці характеристики та обмеження має бути доступною у зрозумілій формі особі, яка приймає рішення про застосування ЛАСО, оскільки без неї неможливо оцінити обґрунтованість покладання на автономну ідентифікацію.

Жодна із зазначених умов окремо не є достатньою. Висока точність під час тестування не компенсує застосування системи поза валідованими умовами; відповідність операційного середовища не усуває значення ненадійних сенсорних даних; а високий *показник впевненості системи* щодо конкретного об'єкта не компенсує відомої високої частоти хибнопозитивної класифікації. Тому виконання ст. 57(2)(a)(i) має оцінюватися на основі сукупності доступної інформації та з позиції особи, яка приймала рішення на відповідний момент, а не з огляду на результат, встановлений *ex post*.

Запропонований тест можна сформулювати так: застосування ЛАСО, яка автономно визначає конкретний об'єкт нападу, відповідає обов'язку перевірки за ст. 57(2)(a)(i), якщо особа, яка планує напад або приймає рішення про його здійснення, на підставі практично доступної їй інформації має обґрунтовані підстави покладатися на здатність системи правильно ідентифікувати та індивідуалізувати допустиму ціль у конкретних умовах її застосування, а залишкова невизначеність не створює сумніву, з яким міжнародне гуманітарне право пов'язує обов'язок утриматися від відповідної кваліфікації цілі.

Висновки

Ст. 57(2)(a)(i) Додаткового протоколу I залишається застосовною до нападів із використанням летальних автономних систем озброєння без зміни самого нормативного стандарту. Автономність змінює не зміст обов'язку перевірки, а спосіб його виконання: рішення людини про застосування системи може передувати виявленню та індивідуалізації конкретного об'єкта нападу, які надалі здійснюються автономно.

Обов'язок перевірки залишається за особою, яка планує напад або приймає рішення про його здійснення. Розроблення, навчання чи тестування ЛАСО саме по собі не робить розробника адресатом ст. 57(2)(a)(i). Водночас інформація, сформована на етапах розроблення, тестування та валідації системи, набуває юридичного значення, оскільки може бути необхідною військовому для оцінки можливості покладатися на автономне визначення цілі.

Отже, застосування ЛАСО може відповідати ст. 57(2)(a)(i), якщо особа, відповідальна за напад, після здійснення всіх практично можливих заходів має достатню фактичну основу для обґрунтованого покладання на здатність системи правильно ідентифікувати та індивідуалізувати допустиму ціль у конкретних умовах її застосування. Центральним критерієм правової оцінки стає не сам факт автономності системи, а обґрунтованість покладання на автономний процес визначення цілі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Breeze, E. J. (2024). Duty to act on knowledge: Precautions, intelligence and the law of armed conflict. *Journal of Conflict and Security Law, 29*(3), 311–329. https://doi.org/10.1093/jcsl/krae015

Quéguiner, J.-F. (2006). Precautions under the law governing the conduct of hostilities. *International Review of the Red Cross, 88*(864), 793–821. https://doi.org/10.1017/S1816383107000872

Wolf, R. (2025). Applying precautions in target verification with AI decision support systems. *Israel Law Review, 58*(2–3), 282–305. https://doi.org/10.1017/S0021223725100071

Voss, L. (2025). The overlooked importance of intelligence analysis in IHL. *International Review of the Red Cross, 107*(928), 287–310. https://doi.org/10.1017/S1816383124000584

Sari, A., & Evans, G. (2026). The military use of AI and the law of armed conflict: What role for government and industry? *Defence Studies*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/14702436.2026.2686609

International Committee of the Red Cross. (2026). *Autonomous weapon systems and international humanitarian law* [Position paper]. https://www.icrc.org/sites/default/files/2026-03/4896_002_Autonomous_Weapons_Systems_-_IHL-ICRC.pdf

Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (Eds.). (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Martinus Nijhoff Publishers & International Committee of the Red Cross.

McFarland, T. (2022). Minimum levels of human intervention in autonomous attacks. *Journal of Conflict and Security Law, 27*(3), 387–409. https://doi.org/10.1093/jcsl/krac021

Sari, A. (2026). *Target selection by autonomous weapons systems: What does the duty of target verification require?* ECIL Working Paper 2026/2. Exeter Centre for International Law, University of Exeter.

Forsvaret. (2025). *Manual i krigens folkerett*. Forsvaret.

U.S. Department of Defense. (2023). *Department of Defense law of war manual* (Updated July 2023). Office of General Counsel, Department of Defense.

Dill, J. (2019). Do attackers have a legal duty of care? Limits to the 'individualization of war'. *International Theory, 11*(1), 1–25. https://doi.org/10.1017/S1752971918000222

Woodcock, T. K. (2026, July 17). AI-enabled targeting and the structural strain on international humanitarian law. *Opinio Juris*. http://opiniojuris.org/2026/07/17/ai-enabled-targeting-and-the-structural-strain-on-international-humanitarian-law/

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Невара, Л., Гончарова, Ю., & Мельниченко, Н. (2026). Обов'язок перевірки цілі при застосуванні автономної зброї. *Ius Modernum, 3*(144), 36–49. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)12

Надійшла до редакції 15.06.2026.
Отримано після доопрацювання 28.06.2026.
Прийнято до друку 21.07.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)02
УДК 341.4:341.311

ЯРМАКІ Володимир
https://orcid.org/0000-0001-5924-1085

к. ю. н., доцент,
доцент кафедри міжнародного
та європейського права Національного
університету "Одеська юридична академія"

вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса,
65009, Україна
yarmakivova@ukr.net

YARMAKI Volodymyr
https://orcid.org/0000-0001-5924-1085

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of International and European Law
National University "Odesa Law Academy"

23, Fontanskaya Doroga St., Odesa,
65009, Ukraine
yarmakivova@ukr.net

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ

Присвячено дослідженню ефективності сучасних міжнародно-правових механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за злочин агресії та перспектив їх розвитку. Актуальність статті зумовлена виявленою в умовах повномасштабної агресії рф проти України невідповідністю між універсальним характером міжнародно-правової заборони агресії й обмеженими можливостями міжнародної кримінальної юстиції щодо притягнення до відповідальності осіб, які приймають і реалізують рішення про агресивне застосування збройної сили. В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що недостатня ефективність механізмів відповідальності за злочин агресії зумовлена не відсутністю його міжнародно-правової заборони, а розривом між її нормативним закріпленням та інституційно-юрисдикційними можливостями реалізації. Гіпотезу перевірено шляхом аналізу Статуту ООН, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Кампальських поправок, актів Асамблеї держав – учасниць Римського статуту, Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та його Статуту, а також порівняння юрисдикційних можливостей МКС і Спеціального трибуналу. Встановлено, що основна проблема чинної моделі полягає не в матеріально-правовій визначеності злочину агресії, а в обмеженій спроможності міжнародних інституцій забезпечити практичну реалізацію індивідуальної кримінальної відповідальності. Обґрунтовано наявність асиметрії між універсальністю заборони агресії та відсутністю відповідної універсальності міжнародної кримінальної юрисдикції, зумовленої, зокрема, особливостями статей 15 bis і 15 ter Римського статуту. Досліджено правову природу, юрисдикцію та інституційний потенціал Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, його співвідношення з МКС і національною юрисдикцією України, проблему імунітетів

INTERNATIONAL MECHANISMS OF ACCOUNTABILITY FOR THE CRIME OF AGGRESSION

The article examines the effectiveness of contemporary international legal mechanisms for ensuring criminal accountability for the crime of aggression and the prospects for their further development. The relevance of the study stems from the discrepancy, revealed by the full-scale aggression of the russian federation against Ukraine, between the universal nature of the international legal prohibition of aggression and the limited capacity of international criminal justice to hold accountable those who make and implement decisions on the aggressive use of armed force. The study is based on the hypothesis that the insufficient effectiveness of accountability mechanisms for the crime of aggression results not from the absence of an international legal prohibition of aggression, but from the gap between its normative recognition and the institutional and jurisdictional capacity to enforce it. The hypothesis was tested through an analysis of the Charter of the United Nations, the Rome Statute of the International Criminal Court, the Kampala Amendments, acts of the Assembly of States Parties to the Rome Statute, the Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and its Statute, as well as through a comparison of the jurisdictional capacities of the ICC and the Special Tribunal. It is established that the principal problem of the current model lies not in the substantive legal definition of the crime of aggression, but in the limited capacity of international institutions to ensure the practical implementation of individual criminal responsibility. The study substantiates the existence of an asymmetry between the universality of the prohibition of aggression and the absence of corresponding universality of international criminal jurisdiction, resulting, inter alia, from the specific jurisdictional regime established by Articles 15 bis and 15 ter of the Rome Statute. The article examines the legal nature, jurisdiction and institutional potential of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, its relationship with the ICC and Ukraine's national jurisdiction,

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

вищих посадових осіб, можливість провадження in absentia та значення міжнародного співробітництва. Запропоновано розглядати Спеціальний трибунал як спеціалізований компенсаторний механізм, здатний подолати конкретну юрисдикційну прогалину МКС, але не усунути системні недоліки чинної моделі відповідальності за агресію. Обґрунтовано доцільність розвитку міжнародної кримінальної відповідальності за моделлю поєднання постійного міжнародного механізму зі спеціальними компенсаторними механізмами. Стратегічним напрямом визначено реформування юрисдикційного режиму МКС щодо злочину агресії та його поступове наближення до режиму інших основних злочинів, передбачених Римським статутом. Визначальним критерієм ефективності такого механізму має бути реальна спроможність забезпечити невідворотність кримінального переслідування осіб, відповідальних за агресію, незалежно від міжнародно-правового статусу держави-агресора та її політичного впливу.

Ключові слова: злочин агресії, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, юрисдикція МКС, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, міжнародна кримінальна відповідальність.

the issue of immunities of senior state officials, the possibility of proceedings in absentia, and the importance of international cooperation. It is proposed that the Special Tribunal be regarded as a specialised compensatory mechanism capable of addressing the specific jurisdictional gap of the ICC, but not of eliminating the systemic shortcomings of the existing model of accountability for aggression. The study substantiates the expediency of developing international criminal accountability through a model combining a permanent international mechanism with special compensatory mechanisms. Reform of the ICC's jurisdictional regime over the crime of aggression and its gradual approximation to the regime applicable to the other core crimes under the Rome Statute are identified as strategic priorities. The decisive criterion for the effectiveness of such a mechanism should be its actual capacity to ensure the inevitability of criminal prosecution of persons responsible for aggression, irrespective of the international legal status of the aggressor state or its political influence.

Keywords: crime of aggression, international criminal law, International Criminal Court, ICC jurisdiction, Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, international criminal responsibility.

JEL Classification: K14, K33.

Вступ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України стала одним із найсерйозніших викликів сучасному міжнародному правопорядку та тестом на ефективність міжнародно-правових механізмів відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Попри закріплення заборони застосування сили у Статуті ООН (*United Nations*, 1945), визначення агресії Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) (*United Nations General Assembly*, 1974), криміналізацію злочину агресії в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (*Rome Statute of the International Criminal Court*, 1998) та врегулювання умов здійснення юрисдикції Кампальськими поправками (*International Criminal Court, Assembly of States Parties*, 2010), практична реалізація принципу невідворотності індивідуальної кримінальної відповідальності залишається ускладненою. Основними причинами є обмеження юрисдикції МКС, проблема імунітетів вищих посадових осіб, особливості функціонування системи колективної безпеки ООН та відсутність універсального механізму переслідування за злочин агресії незалежно від статусу держави-агресора щодо Римського статуту.

Агресія рф проти України особливо виразно продемонструвала цю юрисдикційну прогалину. МКС може здійснювати юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, вчинених у зв'язку зі збройною агресією рф проти України, однак конструкція ст. 15 *bis* і 15 *ter* Римського статуту істотно обмежує його можливості щодо злочину агресії. Це зумовило пошук альтернативного механізму,

важливими етапами якого стали створення у 2023 році Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України (*ICPA*) та підписання 25 червня 2025 року Угоди між Україною і Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та схвалення його Статуту (*Council of Europe & Ukraine*, 2025). Водночас залишаються дискусійними питання його юрисдикції, співвідношення з МКС і національними судами, імунітетів вищих посадових осіб та виконання майбутніх рішень.

Проблематика злочину агресії ґрунтовно представлена в міжнародно-правовій доктрині. Фундаментальні засади індивідуальної кримінальної відповідальності та міжнародного кримінального правосуддя розкрито у працях *Cassese* та *Gaeta* (2013), комплексний аналіз правової природи, складу та юрисдикційного режиму злочину агресії здійснено у праці за редакцією *Barriga* та *Kreß* (2017), а правові наслідки активації юрисдикції МКС досліджено *Kreß* (2018).

Новий етап дискусії пов'язаний із агресією рф проти України. *McDougall* (2023, 2024) аналізує юрисдикційну прогалину МКС та напрями її подолання, *Grzebyk* (2023) – потенціал регіонального міжнародного звичаєвого права, *Liu* (2024) – проблему імунітетів державних посадових осіб, а *Crane* (2026) – нормативну конструкцію створеного Спеціального трибуналу.

В українській доктрині Васюренко (2014) досліджував склад злочину агресії, Касинюк (2016) – проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності, Трішина (2018), Юрченко (2018), Лазарева та Мельниченко (2022) – поняття й еволюцію агресії в міжнародному праві, а Антипенко та Важна (2012) – дискусійну концепцію кримінальної відповідальності держави. Після 2022 року увага закономірно змістилася до практичних механізмів відповідальності: ці питання висвітлено в колективній монографії Інституту законодавства Верховної Ради України (2022), працях Войціховського та Бакумова (2023), Орлова (2023), Цевуха, Якимчука та Градиської (2023).

Аналіз наукових праць засвідчує поступовий перехід від дослідження поняття і складу злочину агресії до пошуку ефективних механізмів реалізації відповідальності. Водночас значна частина робіт щодо Спеціального трибуналу була опублікована до остаточного формування його правової моделі та не могла враховувати Угоду від 25 червня 2025 року, Статут Трибуналу, результати перегляду поправок щодо злочину агресії у 2025 році та подальші інституційні рішення 2026 року. Відтак, недостатньо дослідженою залишається комплексна ефективність міжнародно-правових механізмів відповідальності за агресію з урахуванням одночасного розвитку юрисдикції МКС і спеціалізованої моделі Спеціального трибуналу.

Метою статті є комплексна оцінка ефективності сучасних міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за злочин агресії, визначення їхніх нормативних та інституційних обмежень

і перспектив подальшого розвитку. Для її досягнення передбачено встановити причини юрисдикційної прогалини МКС, оцінити потенціал і обмеження Спеціального трибуналу, дослідити співвідношення його компетенції з юрисдикцією МКС і національних судів, а також окреслити напрями вдосконалення міжнародної системи відповідальності.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що недостатня ефективність механізмів відповідальності за злочин агресії зумовлена не відсутністю міжнародно-правової заборони, а розривом між її нормативним закріпленням та інституційно-юрисдикційними можливостями реалізації. Створення Спеціального трибуналу може частково компенсувати цю прогалину, але не усуває системних обмежень універсальної моделі міжнародного кримінального правосуддя.

Перевірка гіпотези здійснювалася шляхом аналізу нормативної основи відповідальності за злочин агресії, юрисдикційного режиму МКС і правової моделі Спеціального трибуналу та їх порівняння за критеріями предметної й персональної юрисдикції, імунітетів і практичної спроможності забезпечити кримінальне переслідування. Інформаційну базу становлять Статут ООН (*United Nations*, 1945), Римський статут (*Rome Statute of the International Criminal Court*, 1998) і Кампальські поправки (*International Criminal Court, Assembly of States Parties*, 2010), резолюції Генеральної Асамблеї ООН (*United Nations General Assembly*, 1974), документи Асамблеї держав – учасниць Римського статуту, Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу (*Council of Europe & Ukraine*, 2025), його Статут, інші документи Ради Європи, а також праці українських і зарубіжних науковців.

Дослідження обмежено питаннями індивідуальної кримінальної відповідальності за злочин агресії; з огляду на відсутність усталеної судової практики ефективність Спеціального трибуналу на сучасному етапі оцінюється переважно на основі його нормативної та інституційної моделі. Стаття складається зі вступу, трьох змістових підрозділів і висновків. У першому підрозділі розкрито юрисдикційну модель відповідальності за злочин агресії та встановлено причини обмеженої спроможності МКС здійснювати відповідне кримінальне переслідування. У другому досліджено правову природу, юрисдикцію й інституційний потенціал Спеціального трибуналу та обґрунтовано його характеристику як спеціалізованого компенсаторного механізму міжнародної кримінальної юстиції. У третьому підрозділі оцінено ефективність чинних механізмів відповідальності та визначено перспективи їхнього розвитку на основі поєднання постійної юрисдикції МКС зі спеціальними компенсаторними механізмами. У висновках узагальнено результати дослідження, підтверджено висунуту гіпотезу та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення міжнародної кримінальної юрисдикції стосовно злочину агресії.

1. Юрисдикційна модель відповідальності за злочин агресії в сучасному міжнародному кримінальному праві

Сучасна модель кримінальної відповідальності за злочин агресії сформувалася внаслідок поєднання двох правових конструкцій: заборони агресивного застосування сили державою та індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, причетних до прийняття й реалізації рішення про агресивну війну. Саме їх співвідношення є ключовим для оцінки ефективності міжнародно-правового механізму, оскільки універсальний характер заборони агресії не означає автоматичної наявності універсальної кримінальної юрисдикції.

Формування індивідуальної кримінальної відповідальності за агресивну війну традиційно пов'язують із Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом, Статут якого відніс до злочинів проти миру планування, підготовку, розв'язування або ведення агресивної війни. Нюрнберзький процес закріпив принцип, за яким відповідальність за міжнародний злочин може покладатися безпосередньо на фізичних осіб, які визначають або реалізують державну політику (*Cassese & Gaeta*, 2013; *Barriga & Kreß*, 2017).

Після створення ООН заборона застосування сили отримала універсальне нормативне закріплення у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, тоді як ст. 39 віднесла встановлення існування акту агресії до компетенції Ради Безпеки ООН. Подальшу конкретизацію здійснено Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, яка визначила основні форми акту агресії та стала нормативною основою для подальшої індивідуальної криміналізації агресії.

Принципово важливо розрізняти "акт агресії" і "злочин агресії": перше поняття характеризує міжнародно-протиправну поведінку держави, друге – кримінально карану поведінку конкретної фізичної особи. Відповідно, йдеться про міжнародно-правову відповідальність держави та міжнародну кримінальну відповідальність індивіда (Васюренко, 2014; Лазарева & Мельниченко, 2022).

Злочин агресії має спеціальний суб'єктний склад і ґрунтується на *leadership requirement*: відповідальність може нести особа, здатна фактично контролювати політичні чи військові дії держави або керувати ними. Отже, криміналізація агресії спрямована насамперед на вище політичне та військове керівництво держави (*Barriga & Kreß*, 2017; *Kreß*, 2018).

Римський статут 1998 року від початку включив злочин агресії до предметної юрисдикції МКС, однак через відсутність погодженого визначення та умов здійснення юрисдикції її фактичну реалізацію було відкладено. Компроміс досягнуто у 2010 році на Конференції з перегляду Римського статуту в Кампалі: Резолюцією *RC/Res.*6 запроваджено ст. 8 *bis* та ст. 15 *bis* і 15 *ter*.

Відповідно до ст. 8 *bis* злочином агресії є планування, підготовка, ініціювання або здійснення спеціальним суб'єктом акту агресії, який за

своїм характером, тяжкістю та масштабом становить явне порушення Статуту ООН. Отже, не кожне незаконне застосування сили автоматично становить злочин агресії: необхідним є досягнення порогу *manifest violation of the Charter of the United Nations* (*Barriga & Kreß*, 2017; *Kreß*, 2018).

Основна проблема чинної моделі полягає не в матеріально-правовому визначенні злочину, а в умовах реалізації юрисдикції МКС. Ст. 15 *bis* регулює здійснення юрисдикції за ініціативою держави-учасниці або Прокурора *proprio motu* та, зокрема, виключає здійснення юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами держави, яка не є учасницею Римського статуту, або на території такої держави. Натомість ст. 15 *ter* передбачає окремий механізм для ситуацій, переданих Радою Безпеки ООН.

Це створює фундаментальну суперечність: універсальність міжнародно-правової заборони агресії не супроводжується універсальністю міжнародної кримінальної юрисдикції. Особливо гостро проблема проявляється, коли держава-агресор не є учасницею Римського статуту та водночас як постійний член Ради Безпеки ООН володіє правом вето.

У ситуації повномасштабної агресії рф проти України ця юрисдикційна прогалина набула практичного виміру. Територіальна юрисдикція МКС, достатня для переслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду, не усуває спеціальних обмежень щодо злочину агресії. Оскільки рф не є державою – учасницею Римського статуту, механізм ст. 15 *bis* не дозволяє МКС здійснювати відповідну юрисдикцію, а передача ситуації Радою Безпеки ООН фактично блокується правом вето рф (*McDougall*, 2023; Войціховський & Бакумов, 2023).

Особливої ваги цьому протиріччю надає природа агресії як *leadership crime*: міжнародне кримінальне право здатне переслідувати злочини, вчинені під час війни, але не завжди ефективно переслідує осіб, які ухвалили рішення про її незаконне розв'язання. Саме це після 2022 року активізувало дискусію про зближення юрисдикційного режиму агресії з режимом інших основних злочинів МКС (*McDougall*, 2024).

Важливим етапом цієї дискусії стала спеціальна сесія Асамблеї держав – учасниць Римського статуту 7–9 липня 2025 року, за результатами якої прийнято Резолюцію *ICC-ASP/S*-1/*Res.*1 "*The review of the amendments on the crime of aggression*" (*International Criminal Court, Assembly of States Parties*, 2025). Перегляд підтвердив актуальність проблеми, однак ключова юрисдикційна прогалина усунута не була.

Отже, чинну систему доцільно характеризувати як фрагментовану юрисдикційну модель, у межах якої матеріально-правова заборона агресії, індивідуальна криміналізація та міжнародна судова юрисдикція мають різний рівень універсальності. Агресія рф проти України найбільш виразно продемонструвала цю асиметрію та зумовила пошук спеціалізованого механізму її подолання – Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

2. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: правова природа, юрисдикція та інституційний потенціал

Юрисдикційна неспроможність МКС щодо злочину агресії проти України зумовила пошук альтернативного механізму, здатного забезпечити індивідуальну кримінальну відповідальність вищого політичного та військового керівництва держави-агресора. На початковому етапі обговорювалися різні моделі – від трибуналу за участю ООН до міжнародного чи інтернаціоналізованого суду, заснованого на угоді України з міжнародною організацією або групою держав (Войціховський & Бакумов, 2023; *McDougall*, 2023).

Після роботи *Core Group* Україна 13 травня 2025 року звернулася щодо створення Спеціального трибуналу в межах Ради Європи, а 25 червня 2025 року між Україною та Радою Європи було підписано Угоду про його створення, невід'ємною частиною якої є Статут. Метою Трибуналу визначено розслідування, кримінальне переслідування та судовий розгляд щодо осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії проти України.

Спеціальний трибунал не є органом МКС, допоміжним органом Ради Безпеки ООН чи національним судом України. Він створюється в межах Ради Європи, наділяється міжнародною правосуб'єктністю, а його юрисдикція ґрунтується на територіальній кримінальній юрисдикції України. Це дозволяє характеризувати його як інтернаціоналізований спеціалізований механізм міжнародного кримінального правосуддя.

Предметна юрисдикція Трибуналу охоплює виключно злочин агресії проти України. Визначення злочину у ст. 2 Статуту фактично синхронізоване зі ст. 8 *bis* Римського статуту, що дозволяє уникнути формування альтернативної матеріально-правової конструкції та зменшує ризик фрагментації міжнародного кримінального права.

Персональна юрисдикція відповідає природі агресії як *leadership crime*: визначальними є характер участі особи та її фактична спроможність контролювати політичні чи військові дії держави або керувати ними, а не громадянство. Відтак, за наявності доказів юрисдикція потенційно може охоплювати й представників керівництва інших держав, причетних до агресії проти України.

Одним із ключових питань залишається режим імунітетів. Статут передбачає, що функціональний імунітет (*immunity ratione materiae*) не перешкоджає здійсненню юрисдикції. Водночас персональний імунітет (*immunity ratione personae*) чинних глав держав, глав урядів і міністрів закордонних справ зберігається: судове провадження щодо таких осіб відкладається до припинення відповідних повноважень або належної відмови від імунітету, хоча розслідування та збирання доказів можуть продовжуватися. Внаслідок цього виникає часовий розрив між встановленням підстав кримінальної відповідальності та можливістю її судової реалізації саме щодо найвищих посадових осіб, на переслідування яких передусім орієнтована концепція агресії як *leadership crime*. Тому

персональний імунітет безпосередньо обмежує практичну невідворотність відповідальності, хоча й не виключає її в перспективі після припинення відповідного імунітету.

Статут також передбачає можливість судового розгляду *in absentia* за умови належного повідомлення обвинуваченого, забезпечення його захисту та інших процесуальних гарантій. Це частково зменшує залежність Трибуналу від фактичної передачі особи державою, яка відмовляється співпрацювати.

Суттєвою перевагою є доказова наступність: Трибунал може використовувати матеріали, зібрані компетентними органами України, інших держав та в межах діяльності Міжнародного центру з переслідування злочину агресії проти України (*ICPA*). Отже, *ICPA* виконує функцію інституційного мосту між національними розслідуваннями та діяльністю Трибуналу.

Співвідношення Трибуналу з МКС побудовано на функціональному доповненні. МКС зберігає компетенцію щодо інших основних міжнародних злочинів, тоді як Спеціальний трибунал концентрується на агресії. Його створення також не виключає національної юрисдикції України: Генеральний прокурор України може передавати Прокурору Трибуналу кримінальні провадження, інформацію та докази, тоді як рішення щодо розслідування й обвинувачення прийматимуться самостійними органами Трибуналу.

Практична ефективність нового механізму значною мірою залежатиме від міжнародного співробітництва. Трибунал не має універсальних повноважень примусити всі держави до виконання його процесуальних рішень, тому арешт і передача осіб, отримання доказів та виконання вироків залишатимуться залежними від міжнародних зобов’язань і політичної волі держав.

У 2026 році інституційне формування Трибуналу перейшло на наступний етап із прийняттям Комітетом міністрів Ради Європи Резолюції *CM/Res*(2026) (*Council of Europe, Committee of Ministers*, 2026) щодо створення Розширеної часткової угоди про Комітет управління Спеціального трибуналу. Водночас поетапний характер запуску означає, що юридичне створення Трибуналу ще не є тотожним його повній процесуальній спроможності; тому на сучасному етапі ефективність доцільно оцінювати переважно через його нормативну, юрисдикційну та організаційну модель.

До переваг Трибуналу належать заповнення конкретної юрисдикційної прогалини МКС, міжнародна інституційна основа, узгодженість матеріального визначення злочину з Римським статутом, доказова наступність та можливість провадження *in absentia*. Основними обмеженнями залишаються персональні імунітети чинних найвищих посадових осіб, залежність від міжнародної співпраці, необхідність стабільної політичної та фінансової підтримки та ситуаційний характер механізму.

На підставі проведеного аналізу пропонується ввести до наукового обігу поняття "спеціалізований компенсаторний механізм міжнародної кримінальної юстиції", під яким слід розуміти створений на міжнародно-правовій основі юрисдикційний механізм, наділений спеціально визначеною предметною, персональною та ситуаційною компетенцією і призначений для забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності у випадках, коли її реалізація через постійну міжнародну судову інституцію є неможливою або істотно обмеженою внаслідок особливостей установленого юрисдикційного режиму. Основними ознаками такого механізму є похідний від наявної юрисдикційної прогалини характер його створення; спеціалізація предметної та ситуаційної компетенції; функціональна спрямованість на компенсацію неспроможності постійного міжнародного механізму здійснити юрисдикцію в конкретній ситуації; інституційна самостійність за одночасного функціонального доповнення наявної системи міжнародної кримінальної юстиції; обмежений, порівняно з постійними міжнародними судами, характер юрисдикції.

Отже, Спеціальний трибунал доцільно розглядати як спеціалізований компенсаторний механізм, здатний подолати конкретну юрисдикційну неспроможність МКС щодо агресії проти України, але не усунути системну проблему відсутності універсального режиму міжнародної кримінальної юрисдикції щодо злочину агресії.

3. Ефективність і перспективи розвитку міжнародних механізмів кримінальної відповідальності за злочин агресії

Ефективність міжнародно-правових механізмів відповідальності за злочин агресії має оцінюватися не за фактом існування відповідних норм чи інституцій, а за реальною спроможністю забезпечити розслідування, кримінальне переслідування, судовий розгляд і виконання рішень. Основними критеріями такої ефективності є доступність юрисдикції, незалежність від політичної волі держави-агресора, здатність долати правові перешкоди, забезпечувати міжнародне співробітництво та універсальність відповідної моделі.

За цими критеріями механізм МКС характеризується внутрішньою суперечністю. Його перевагами є постійний міжнародний характер, сформована інституційна структура та високий рівень легітимності. Водночас спеціальний режим ст. 15 *bis* і 15 *ter* істотно обмежує практичну доступність юрисдикції щодо агресії. Отже, слабким місцем МКС є не нормативна визначеність злочину, а можливість фактичного здійснення юрисдикції, що особливо виразно проявилося в ситуації агресії рф проти України (*McDougall*, 2023, 2024).

Спеціальний трибунал покликаний компенсувати цю прогалину. Його перевагами є незалежність здійснення юрисдикції від членства рф

у Римському статуті та рішення Ради Безпеки ООН, вузька спеціалізація, міжнародна інституційна основа, можливість використання вже зібраних доказів і проведення судового розгляду *in absentia*. Водночас його компетенція має ситуаційний характер, а ефективність залежить від міжнародного співробітництва, виконання процесуальних рішень та впливу персональних імунітетів вищих посадових осіб.

Порівняння юрисдикційних можливостей МКС, Спеціального трибуналу та національних судів України дає підстави розглядати їх як три взаємопов'язані, але функціонально відмінні рівні кримінальної юстиції. МКС є постійною міжнародною судовою інституцією з широкою предметною юрисдикцією щодо основних міжнародних злочинів, однак його можливості переслідування злочину агресії проти України обмежені спеціальним режимом ст. 15 *bis* і 15 *ter* Римського статуту. Національна юрисдикція України ґрунтується на власному кримінальному законодавстві та територіальному зв'язку злочину з Україною, проте її реалізація щодо вищих посадових осіб іноземної держави стикається з проблемою персональних імунітетів та практичними труднощами забезпечення їхньої участі у провадженні. Спеціальний трибунал займає проміжне функціональне положення: його юрисдикція ґрунтується на територіальній юрисдикції України, але реалізується через міжнародний інституційний механізм і спеціально спрямована на переслідування осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії проти України. Отже, МКС забезпечує постійний міжнародний рівень кримінального правосуддя, національні суди України – первинну територіальну юрисдикційну основу, а Спеціальний трибунал виконує компенсаторну функцію там, де реалізація відповідальності через перші два механізми є юридично або практично обмеженою.

У довгостроковій перспективі пріоритетним має залишатися реформування юрисдикційного режиму МКС. Постійне створення нових трибуналів *ad hoc* після кожного акту агресії суперечило б потребі в передбачуваному та однаковому застосуванні міжнародного кримінального права. Перспективним напрямом є розширення ст. 15 *bis* таким чином, щоб МКС міг здійснювати юрисдикцію у разі агресії проти держави – учасниці Римського статуту незалежно від членства держави-агресора (*McDougall*, 2024). При цьому має зберігатися поріг "явного порушення" Статуту ООН як запобіжник надмірного розширення кримінальної юрисдикції.

Спеціальна сесія Асамблеї держав – учасниць Римського статуту в липні 2025 року підтвердила актуальність перегляду Кампальської моделі, хоча прийняття Резолюції *ICC-ASP/S*-1/*Res.*1 не усунуло ключової юрисдикційної прогалини (*International Criminal Court, Assembly of States Parties*, 2025). Відтак, досвід агресії проти України та функціонування Спеціального трибуналу можуть стати практичною основою для подальшого реформування системи МКС. У цьому контексті *Kreß* (2025) пов'язує новий етап розвитку відповідальності за агресію одночасно зі

створенням Спеціального трибуналу та подальшим переглядом юрисдикційного режиму МКС, що підтверджує взаємопов'язаний характер спеціального й універсального напрямів його реформування.

Ефективність механізмів відповідальності залежить також від взаємодії міжнародних і національних юрисдикцій. Багаторівнева система, що охоплює національні органи, міжнародні слідчі механізми, Спеціальний трибунал і МКС, може бути дієвою лише за умови чіткого розмежування компетенцій, доказової сумісності та належного міжнародного співробітництва.

Як видається, перспективна модель має ґрунтуватися на поєднанні постійного міжнародного механізму та спеціального компенсаторного механізму. Базовим інститутом повинен залишатися МКС із поступово розширеною юрисдикцією щодо агресії, тоді як спеціальні трибунали мають застосовуватися як винятковий інструмент для подолання конкретних юрисдикційних прогалин. Такий підхід дозволяє поєднати універсальність і стабільність міжнародного кримінального правосуддя з можливістю реагувати на його інституційні обмеження.

Висновки

Проведене дослідження засвідчило наявність істотної невідповідності між високим рівнем нормативного закріплення заборони агресії та обмеженими можливостями її реалізації через механізми міжнародної кримінальної юстиції. Матеріально-правова основа відповідальності є достатньо сформованою, однак спеціальний юрисдикційний режим ст. 15 *bis* і 15 *ter* Римського статуту обмежує можливості практичного переслідування за злочин агресії. Агресія рф проти України стала найбільш виразним проявом цієї системної прогалини.

Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України доцільно розглядати як спеціалізований компенсаторний механізм, здатний подолати конкретну юрисдикційну неспроможність МКС. Його перевагами є міжнародна інституційна основа, узгодженість матеріально-правового визначення злочину з Римським статутом, доказова наступність та можливість провадження *in absentia*. Водночас його ефективність обмежується персональними імунітетами, залежністю від міжнародного співробітництва та ситуаційним характером юрисдикції.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що недостатня ефективність відповідальності за злочин агресії зумовлена не відсутністю міжнародно-правових норм, а недосконалістю інституційно-юрисдикційного механізму їх реалізації. Універсальність заборони агресії досі не супроводжується відповідною універсальністю міжнародної кримінальної юрисдикції.

Перспективний розвиток системи доцільно пов'язувати з поєднанням постійного міжнародного механізму зі спеціальними компенсаторними механізмами. Центральне місце має зберігатися за МКС, а стратегічним напрямом – подальше реформування його юрисдикції

щодо злочину агресії та поступове наближення відповідного режиму до правил, застосовних до інших основних злочинів Римського статуту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формулюванні авторського поняття "спеціалізований компенсаторний механізм міжнародної кримінальної юстиції", визначенні його основних ознак та обґрунтуванні можливості застосування цієї концепції до Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України як інституційного засобу подолання конкретної юрисдикційної прогалини МКС. На цій основі запропоновано перспективну модель поєднання постійного міжнародного механізму кримінальної відповідальності за злочин агресії зі спеціальними компенсаторними юрисдикційними механізмами.

Отже, подолання кризи ефективності міжнародно-правових механізмів відповідальності за злочин агресії потребує переходу від ситуаційного реагування до сталої та передбачуваної системи кримінальної юрисдикції, у якій можливість переслідування не залежатиме від міжнародно-правового статусу держави-агресора чи її політичного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Barriga, S., & Kreß, C. (Eds.). (2017). *The Crime of Aggression: A Commentary* (Vols. 1–2). Cambridge University Press. https://www.cambridge.org/core/books/crime-of-aggression/81F80A596C0E179ED2D24015021F2946

Cassese, A., & Gaeta, P. (2013). *Cassese's International Criminal Law* (3rd ed.). Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/casseses-international-criminal-law-9780199694921

Council of Europe, Committee of Ministers. (2026). Resolution CM/Res(2026)5 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine/documents

Crane, D. M. (2026). The Agreement Between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine and the Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine. *International Legal Materials, 65*(2), 230–261. https://doi.org/10.1017/ilm.2026.10149

Grzebyk, P. (2023). Crime of Aggression against Ukraine: The Role of Regional Customary Law. *Journal of International Criminal Justice, 21*(3), 435–459. https://doi.org/10.1093/jicj/mqad035

International Criminal Court, Assembly of States Parties. (2010, June 11). Resolution RC/Res.6. The Crime of Aggression. https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/RC2010/RC-Res.6-ENG.pdf

International Criminal Court, Assembly of States Parties. (2025, July 9). The Review of the Amendments on the Crime of Aggression. Resolution ICC-ASP/S-1/Res.1. https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ICC-ASP-S-1-Res1-ENG.pdf

Kreß, C. (2018). On the Activation of ICC Jurisdiction over the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice, 16*(1), 1–17. https://doi.org/10.1093/jicj/mqx073

Kreß, C. (2025). On Recent Events Concerning the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice, 23*(3–4), 405–408. https://doi.org/10.1093/jicj/mqaf040

Liu, Yu. (2024). Revisiting the Customary International Law Avenue: Immunity of State Officials and the International Criminal Court. *Chinese Journal of International Law, 23*(1), 123–162. https://academic.oup.com/chinesejil/article/23/1/123/7637695

McDougall, C. (2023). The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine. *Journal of Conflict and Security Law, 28*(2), 203–230. https://doi.org/10.1093/jcsl/krad004

McDougall, C. (2024). Expanding the ICC's Jurisdiction Over the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice, 22*(3–4), 543–564. https://doi.org/10.1093/jicj/mqae042

United Nations General Assembly. (1974, December 14). Definition of Aggression. Resolution 3314 (XXIX). https://docs.un.org/A/RES/3314(XXIX)	
United Nations. (1945). Charter of the United Nations. https://www.un.org/en/about-us/un-charter	
Антипенко, В. Ф., & Важна, К. А. (2012). Інститут кримінальної відповідальності держави як ефективний міжнародно-правовий механізм боротьби зі злочином агресії. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право, 3*(24), 123–129. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_3_26	Antypenko, V. F., & Vazhna, K. A. (2012). The institute of criminal responsibility of the state as an effective international legal mechanism for combating the crime of aggression. *Legal Bulletin. Air and Space Law, 3*(24), 123–129. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_3_26
Васюренко, А. О. (2014). Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 27*(3), 168–171. https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/c992af0b-b38d-4898-8deb-7287aa071726	Vasiurenko, A. O. (2014). Analysis of the elements of the crime of aggression in international criminal law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 27*(3), 168–171. https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/c992af0b-b38d-4898-8deb-7287aa071726
Войціховський, А. В., & Бакумов, О. С. (2023). Спеціальний міжнародний трибунал із розслідування злочину агресії росії проти України: правовий аналіз, міжнародна юрисдикція та виклики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 3*(102), ч. 1, 203–217. https://doi.org/10.32631/v.2023.3.19	Voitsikhovskyi, A. V., & Bakumov, O. S. (2023). Special international tribunal for the investigation of the crime of Russian aggression against Ukraine: legal analysis, international jurisdiction and challenges. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 3*(102), Part 1, 203–217. https://doi.org/10.32631/v.2023.3.19
Інститут законодавства Верховної Ради України. (2022). *Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану* (Т. 4), *Відповідальність за вчинення злочинів під час вторгнення Російської Федерації в Україну: Міжнародно-правовий і національний аспекти*. Видавництво "Людмила".	Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Legislative support for the formation and implementation of Ukraine's state policy under martial law* (Vol. 4), *Responsibility for crimes committed during the invasion of the Russian Federation into Ukraine: international legal and national aspects.* "Liudmyla" Publishing House.
Касинюк, І. В. (2016). Сучасні проблеми міжнародно-правового регулювання кримінальної відповідальності за злочин агресії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 38*(2), 150–153. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38(2)__39	Kasyniuk, I. V. (2016). Current problems of international legal regulation of criminal responsibility for the crime of aggression. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 38*(2), 150–153. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38(2)__39
Лазарева, Д., & Мельниченко, А. (2022). Поняття агресії в міжнародному праві: історичний і правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2*, 295–300. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-295-300	Lazareva, D., & Melnychenko, A. (2022). The concept of aggression in international law: historical and legal analysis. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2*, 295–300. https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-295-300
Орлов, Ю. В. (2023). Зміна концепції злочину агресії: від міжнародно-гуманітарного упослідження до реального захисту прав людини. У *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* (с. 218–221). ДНДІ МВС України. https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf	Orlov, Yu. V. (2023). Transformation of the concept of the crime of aggression: from international humanitarian marginalization to the real protection of human rights. In *Security situation in Ukraine during the war: State, threats and directions for ensuring security* (pp. 218–221). State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf
Рада Європи, & Україна. (2025, 25 червня). Угода між Радою Європи та Україною про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine/documents	Council of Europe, & Ukraine. (2025, June 25). Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine/documents

Римський статут Міжнародного кримінального суду. (1998, 17 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/995_588#Text	Rome Statute of the International Criminal Court. (1998, July 17). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf
Трішина, С. О. (2018). Поняття агресії в площині сучасних міжнародно-правових відносин. *Молодий вчений, 11*(63), 150–152. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3441	Trishyna, S. O. (2018). The concept of aggression in the context of modern international legal relations. *Young Scientist, 11*(63), 150–152. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3441
Цевух, А. І., Якимчук, М. Ю., & Градиська, Ю. В. (2023). Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 75*(3), 204–209. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.33	Tsevukh, A. I., Yakymchuk, M. Yu., & Hradyska, Yu. V. (2023). Responsibility for violations of international humanitarian law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 75*(3), 204–209. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.33
Юрченко, Є. О. (2018). Агресія як міжнародний злочин. *Молодий вчений, 11*(63), 958–961. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3626	Yurchenko, Ye. O. (2018). Aggression as an international crime. *Young Scientist, 11*(63), 958–961. https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3626

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Ярмакі, В. (2026). Міжнародні механізми відповідальності за злочин агресії. *Ius Modernum, 3*(144), 50–63. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)02

Надійшла до редакції 05.06.2026.
Отримано після доопрацювання 10.07.2026.
Прийнято до друку 15.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)03
УДК 342.734-054.73:341/2

МАРЦЕНКО Наталія
https://orcid.org/0000-0003-0947-5179

к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
nata.martsenko@gmail.com

MARTSENKO Nataliia
https://orcid.org/0000-0003-0947-5179

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law and Procedure
West Ukrainian National University

11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine
nata.martsenko@gmail.com

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЖИТЛО ВПО

Актуальність дослідження зумовлена тим, що забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є одним із пріоритетних напрямів державної політики в умовах збройної агресії росії проти України, що триває, та важливою складовою виконання міжнародних зобов'язань нашої держави. Незважаючи на поступове удосконалення національного законодавства і розвиток механізмів компенсації за зруйноване житло, проблема забезпечення житлових прав ВПО залишається актуальною. Необхідність подальшої імплементації європейських стандартів та удосконалення правового регулювання зумовлює особливу актуальність цього дослідження в умовах європейської інтеграції України. Метою дослідження є аналіз європейських стандартів забезпечення права на житло ВПО і визначення особливостей їх імплементації у законодавство України. Використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення і систематизації. Зроблено висновок, що право ВПО на житло є одним із фундаментальних соціальних прав, реалізація якого потребує комплексного правового забезпечення. Встановлено, що сучасні європейські стандарти розглядають забезпечення житлом не лише як надання тимчасового прихистку, а і як систему правових, організаційних та соціальних гарантій, що охоплює забезпечення належних житлових умов, недискримінацію, реалізацію довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення, відновлення майнових прав і функціонування ефективних адміністративних процедур. Обґрунтовано, що ефективне забезпечення житлових прав ВПО досягається шляхом поєднання механізмів реституції та компенсації житла, розвитку державних житлових програм, чіткого розмежування повноважень

IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS ON SAFEGUARDING THE RIGHT TO HOUSING FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The relevance of this study lies in the fact that ensuring the right to housing for internally displaced persons (IDPs) is one of the priority areas of Ukraine's public policy in the context of the ongoing armed aggression of the russian against Ukraine and an essential component of fulfilling the country's international obligations. Despite the gradual improvement of national legislation and the development of compensation mechanisms for destroyed housing, the issue of protecting the housing rights of IDPs remains highly relevant. The need for the further implementation of European standards and the improvement of the legal framework governing the protection of IDPs' housing rights determines the particular significance of this study in the context of Ukraine's European integration. The aim of the study is to analyze the European standards for ensuring the right to housing of IDPs and to identify the specific features of their implementation in the legislation of Ukraine. This study employs both general scientific and special legal research methods, including the dialectical, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal and logical-legal methods, as well as the methods of analysis, synthesis, generalization and systematization. It is concluded that the right of IDPs to housing is one of the fundamental social rights, the effective realization of which requires comprehensive legal protection. The study establishes that contemporary European standards regard the provision of housing not merely as the allocation of temporary shelter, but as a system of legal, organizational and social guarantees encompassing adequate housing conditions, non-discrimination, the implementation of durable solutions to internal displacement, the restoration of property rights and the functioning of effective administrative procedures. The study substantiates that the effective protection of the housing rights of IDPs is achieved through a combination of housing restitution and compensation mechanisms, the development of state housing programs, a clear delineation of the powers of public authorities and the implementation of a

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

органів публічної влади і реалізації довгострокової житлової політики. Зроблено висновок, що подальший розвиток правового регулювання в цій сфері має бути спрямований на розширення житлових програм, удосконалення механізмів компенсації та подальшу гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), право на житло, майнові права, захист прав людини, практика ЄСПЛ, компенсація, реституція, зобов'язання, європейські стандарти.

long-term housing policy. It concludes that the further development of legal regulation in this area should focus on expanding housing programs, improving compensation mechanisms and further harmonizing national legislation with European standards.

Keywords: internally displaced persons (IDPs), the right to housing, property rights, protection of human rights, the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR), compensation, restitution, obligations, European standards.

Вступ

Збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентне внутрішнє переміщення населення, що актуалізувало питання забезпечення та захисту прав ВПО. Одним із найбільш проблемних напрямів державної політики у цій сфері є реалізація права на житло, оскільки втрата або пошкодження житла, вимушене проживання в місцях тимчасового перебування, недостатній розвиток фонду соціального житла та складність доступу до механізмів компенсації створюють перешкоди для інтеграції ВПО у приймаючі громади, а також реалізації інших конституційних прав і свобод.

У сучасних умовах забезпечення житлових прав ВПО набуває особливого значення не лише як складова соціального захисту населення, а і як один із пріоритетних напрямів державної політики і виконання міжнародних зобов'язань України. Європейські стандарти виходять із того, що право на житло не обмежується наданням тимчасового прихистку, а охоплює забезпечення належних житлових умов, захист майнових прав, реалізацію довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення, недопущення дискримінації та функціонування ефективних адміністративних механізмів реалізації цього права.

Попри поступове вдосконалення національного законодавства, прийняття Закону України від 1 липня 2026 року № 4924-IX "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" (2026), розвиток механізмів компенсації за пошкоджене та знищене житло, а також запровадження державних і місцевих житлових програм, низка проблем у сфері забезпечення житлових прав ВПО залишається невирішеною. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу європейських стандартів забезпечення права на житло ВПО й оцінки стану їх імплементації в законодавство України.

Значний внесок у дослідження права на житло, європейських стандартів, правового забезпечення прав ВПО та захисту майнових прав зробили вітчизняні й зарубіжні науковці, зокрема Галянтич (2006), Аврамова (2017, 2021), Наливайко (2025), Кулініч (2022), Черевко (2025), Бурін (2025), *Philpott* (2006) та інші. Водночас сучасні зміни законодавства України, поява нових механізмів забезпечення житлових прав ВПО та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів викликають потребу в подальших наукових дослідженнях зазначеної проблематики.

З огляду на це метою дослідження є аналіз європейських стандартів забезпечення права на житло ВПО та визначення особливостей їх імплементації в законодавство України.

В основу роботи покладено гіпотезу про те, що ефективне забезпечення права на житло ВПО можливе лише за умови комплексної імплементації європейських стандартів, які передбачають не лише надання тимчасового житла, але й формування довгострокової державної житлової політики, розвиток механізмів відновлення майнових прав, компенсації, соціальної інтеграції й ефективного правового забезпечення реалізації житлових прав.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України (1996), Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 1 липня 2026 року № 4924-IX (2026), Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення (1998), Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996, редакція від 7 вересня 2016 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини, 1950), рекомендації та резолюції Ради Європи (*Recommendation Rec*(2006)6, 2006; *Resolution* 1708 (2010); *Resolution* 2198 (2018)), практика Європейського суду з прав людини, а також інші нормативно-правові акти.

Методологічною основою є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації.

Для досягнення поставленої мети статтю поділено на дві частини. У першій досліджено європейські стандарти забезпечення права на житло ВПО, проаналізовано Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, Європейську соціальну хартію (переглянуту), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, рекомендації Ради Європи та практику Європейського суду з прав людини, а також визначено основні елементи сучасної європейської моделі забезпечення житлових прав ВПО. У другій частині проаналізовано реалізацію зазначених стандартів у законодавстві України, досліджено сучасні механізми забезпечення житлом і компенсації за пошкоджене або знищене житло, окреслено основні проблеми їх практичного застосування та визначено перспективні напрями вдосконалення правового забезпечення житлових прав ВПО з урахуванням досвіду окремих європейських держав.

1. Європейські стандарти забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб

Як зазначає Галянтич (2006), право на житло є одним із основоположних конституційних соціальних прав людини, яке має комплексний характер та охоплює не лише можливість набуття житла у власність

чи користування, а й гарантовану державою можливість безперешкодно володіти, користуватися і розпоряджатися житлом, а також вимагати належного правового захисту в разі порушення відповідного права. На думку Аврамової (2017, 2021), право на житло є правом особи на доступне, стабільне проживання в безпечному житлі, що не обмежується лише наявністю житлового приміщення, а й охоплює комплекс правових гарантій його реалізації та захисту. Водночас реалізація права на житло не може зводитися виключно до надання особі житлового приміщення, а передбачає створення державою належних правових, економічних та організаційних гарантій, які забезпечують реальну можливість здійснення цього права на засадах справедливості, рівності й соціальної захищеності. В умовах внутрішнього переміщення населення реалізація права на житло набуває особливого значення.

Втрата місця постійного проживання внаслідок збройного конфлікту, окупації, насильства або надзвичайних ситуацій зумовлює виникнення позитивного обов'язку держави щодо забезпечення ВПО належними житловими умовами та створення ефективних адміністративно-правових механізмів реалізації цього права. При цьому сучасні європейські стандарти не обмежуються гарантуванням тимчасового притулку, а передбачають комплексний підхід, що включає забезпечення гідного житла, недискримінацію, свободу вибору довгострокового рішення, відновлення житлових прав і надання ефективних засобів правового захисту. Тому обов'язок держави полягає не лише у створенні механізмів надання житла, а й у формуванні комплексної житлової політики, заснованої на принципах верховенства права, соціальної справедливості та правової визначеності (Галянтич, 2023).

На сьогодні немає міжнародного договору, який би регулював питання забезпечення права ВПО, в тому числі на житло. Натомість міжнародні стандарти в цій сфері сформувалися шляхом поєднання універсальних міжнародних договорів про права людини, регіональних європейських інструментів, актів "м'якого права" та практики міжнародних судових інституцій. У європейському правовому просторі особливе значення мають Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, Європейська соціальна хартія (переглянута), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи *CM/Rec*(2006)6 та практика Європейського суду з прав людини (практика ЄСПЛ), які у своїй сукупності формують нормативну основу забезпечення житлових прав ВПО. Сукупність цих джерел визначає зміст позитивних зобов'язань держав щодо забезпечення ВПО належними житловими умовами, недопущення дискримінації, захисту майнових прав, а також створення ефективних адміністративних механізмів реалізації права на житло.

Основою міжнародних стандартів захисту житлових прав ВПО є Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, розроблені Представником Генерального секретаря ООН Френсісом Денгом у 1998 році.

Незважаючи на рекомендаційний характер, зазначений документ визнається універсальним міжнародним стандартом у сфері захисту ВПО та використовується Радою Європи, Європейським судом з прав людини, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців та національними урядами під час формування державної політики щодо ВПО. Особливе значення для забезпечення житлових прав мають Принципи 18, 21 та 28–30 Керівних принципів. Так, відповідно до Принципу 18, компетентні органи державної влади зобов'язані забезпечити ВПО доступ до належного житла, продовольства, питної води, медичної допомоги та інших основних умов існування без будь-якої дискримінації. Водночас забезпечення житлом розглядається не як гуманітарна допомога, а як складова забезпечення гідного рівня життя людини (Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, 1998).

Важливе значення має також Принцип 21, який закріплює гарантії захисту майна та володінь ВПО. Він встановлює обов'язок держави запобігати незаконному захопленню, знищенню, привласненню або використанню майна осіб, які були змушені залишити місце свого проживання. Тому міжнародні стандарти поширюються не лише на забезпечення особи новим житлом, а й на охорону її майнових прав щодо житла, залишеного внаслідок переміщення (Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, 1998). Водночас найбільш комплексне регулювання довгострокових житлових рішень міститься у Принципах 28–30, відповідно до яких держави повинні створити умови для реалізації одного із трьох довгострокових рішень: добровільного повернення до покинутого місця проживання, місцевої інтеграції у громаді фактичного проживання або переселення в іншу частину держави. При цьому вибір відповідного варіанта має здійснюватися виключно добровільно, без примусу чи дискримінації. Також держави повинні забезпечити повернення майна або виплату справедливої компенсації у випадках, коли реституція є неможливою. Саме зазначений підхід став основою сучасної європейської концепції забезпечення житлових прав ВПО.

Важливе місце у формуванні європейських стандартів займає Європейська соціальна хартія (переглянута), яка хоча й не містить спеціальних положень щодо ВПО, однак її положення формують загальні соціальні стандарти забезпечення права на житло (Черевко, 2025; Наливайко, 2025). Зокрема, стаття 31 встановлює обов'язок держав поступово забезпечувати доступ до житла належного рівня, запобігати бездомності та сприяти доступності житла для соціально вразливих категорій населення. Водночас статті 16 та 30 закріплюють обов'язок держав забезпечувати належний соціальний захист сім'ї та здійснювати заходи щодо подолання бідності й соціального відчуження, що має особливе значення для ВПО як категорії населення, яка перебуває в підвищеному соціальному ризику (Європейська соціальна хартія (переглянута), 1996, редакція від 7 вересня 2016 р.).

Водночас практика Європейського комітету із соціальних прав свідчить, що поняття "право на житло" має комплексний зміст і не обмежується лише фактом надання особі житлового приміщення. Тлумачачи статтю 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої), Комітет виходить із того, що належне житло повинно відповідати встановленим критеріям якості та безпеки, бути конструктивно придатним для проживання, забезпеченим необхідними комунальними послугами (водопостачанням, електропостачанням, опаленням, санітарними умовами), не бути перенаселеним та гарантувати особі правову захищеність користування житлом (*Council of Europe*, 2005; *Conclusions 2003 – France*, 2003; *European Committee of Social Rights*, 2022). При цьому держави зобов'язані не лише законодавчо визначити стандарти належного житла, а й забезпечити їх практичне дотримання шляхом здійснення контролю за житловим фондом, запровадження ефективних адміністративних процедур та механізмів судового захисту.

Такий підхід має принципове значення для забезпечення житлових прав ВПО. Надання тимчасового місця проживання саме по собі не свідчить про належне виконання державою позитивних зобов'язань, якщо таке житло не відповідає критеріям безпечності, доступності, придатності для проживання та правової визначеності користування. Відтак, реалізація права на житло внутрішньо переміщених осіб повинна здійснюватися не як тимчасовий гуманітарний захід, а як елемент довгострокової державної політики, спрямованої на забезпечення стабільних житлових умов, соціальної інтеграції й ефективного захисту житлових прав відповідно до стандартів Європейської соціальної хартії (переглянутої).

Спеціальним європейським документом у сфері захисту ВПО є Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи *CM/Rec*(2006)6 щодо внутрішньо переміщених осіб. Документ ґрунтується на положеннях Керівних принципів ООН та деталізує обов'язки держав-членів Ради Європи щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Рекомендація передбачає необхідність створення комплексної державної політики, спрямованої на забезпечення житлом, відновлення майнових прав, запобігання дискримінації, координацію діяльності органів влади та створення ефективних адміністративних процедур надання допомоги (*Recommendation Rec(2006)6 of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons*, 2006). Особливу увагу приділено саме довгостроковим рішенням проблеми внутрішнього переміщення, тому державам рекомендується не обмежуватися заходами гуманітарного реагування, а забезпечувати умови для стійкої інтеграції ВПО у приймаючих громадах, добровільного повернення або переселення до іншого регіону держави (Бурін, 2025).

Слід зазначити, що Рекомендація *CM/Rec*(2006)6 розглядає забезпечення житлових прав ВПО не як тимчасовий гуманітарний захід, а як складову довгострокової державної політики, спрямованої на досягнення

сталих рішень у сфері внутрішнього переміщення. При цьому право на житло тісно пов'язується із забезпеченням інших фундаментальних прав людини, зокрема права на достатній життєвий рівень, повагу до приватного і сімейного життя, мирне володіння майном та соціальний захист. Водночас Рекомендація виходить із необхідності застосування комплексного адміністративно-правового механізму забезпечення житлових прав ВПО, який повинен охоплювати належну координацію діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, створення ефективних процедур обліку потреб ВПО, запровадження прозорих механізмів надання житла або житлової підтримки, а також забезпечення доступу до адміністративного і судового оскарження рішень, що стосуються реалізації житлових прав. Особливе значення при цьому надається недопущенню дискримінації ВПО та забезпеченню рівного доступу до житлових програм і соціальних гарантій незалежно від підстав внутрішнього переміщення чи місця проживання (Кулініч, 2022; Горінов, 2026).

Також Рекомендація наголошує на необхідності відновлення порушених майнових прав ВПО, в тому числі шляхом повернення житла, реституції майна або надання справедливої компенсації у випадках, коли фактичне повернення є неможливим. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним стандартам захисту прав людини і свідчить, що ефективне забезпечення права на житло передбачає не лише задоволення нагальних житлових потреб, а й створення правових передумов для довгострокової інтеграції, добровільного повернення або переселення ВПО із дотриманням принципів законності, пропорційності, правової визначеності та поваги до людської гідності (*Philpott*, 2006).

Значний внесок у розвиток європейських стандартів здійснила Парламентська асамблея Ради Європи, яка у своїх резолюціях і рекомендаціях неодноразово наголошувала на необхідності забезпечення житлових прав ВПО як одного з ключових елементів захисту прав людини (*Resolution* 1708 (2010); *Recommendation* 1877 (2009); *Resolution* 2198 (2018)). У документах ПАРЄ підкреслюється, що держави повинні забезпечувати рівний доступ ВПО до житлових програм, механізмів компенсації, соціального житла та ефективних адміністративних процедур без будь-якої дискримінації за ознакою місця проживання чи статусу внутрішнього переміщення.

Важливу роль у формуванні європейських стандартів відіграє Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод, хоча вона безпосередньо не гарантує права на житло (*Paraskeva*, 2017). Захист житлових прав забезпечується шляхом тлумачення положень статті 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до житла, та статті 1 Першого протоколу, що закріплює право мирного володіння майном (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами), 1950; Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, 1952). У практиці Європейського суду з прав людини

поняття "житло" тлумачиться автономно і не залежить від формального права власності. Суд неодноразово наголошував, що втручання держави у право особи на житло повинно відповідати критеріям законності, легітимної мети та пропорційності (Галянтич & Самойленко, 2015; Марценко, 2018).

Особливого значення для ВПО набуває практика ЄСПЛ щодо захисту майнових прав осіб, які втратили можливість користуватися житлом внаслідок воєнних конфліктів або окупації територій. У практиці ЄСПЛ сформовано підхід, відповідно до якого ефективний захист житлових і майнових прав не обмежується негативним обов'язком держави утримуватися від незаконного втручання у право власності, а передбачає позитивний обов'язок створити ефективні адміністративні та судові механізми реституції майна або виплати справедливої компенсації у випадках, коли повернення майна є об'єктивно неможливим (*European Court of Human Rights*, 2004, 2015*a*, 2015*b*). Отже, стандарти ЄСПЛ виходять за межі формального захисту права власності та покладають на державу позитивний обов'язок створити ефективні адміністративні процедури відновлення житлових прав.

2. Реалізація європейських стандартів забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні

Варто зауважити, що проведений аналіз європейських стандартів дає підстави стверджувати, що сучасна європейська модель забезпечення права на житло ВПО ґрунтується на п'яти взаємопов'язаних елементах: гарантуванні гідних житлових умов; забезпеченні рівності та недискримінації; створенні умов для реалізації трьох довгострокових рішень (добровільного повернення, місцевої інтеграції або переселення); ефективному захисті майнових прав, включно з реституцією або компенсацією; функціонуванні доступних і прозорих адміністративних процедур отримання житла та реалізації відповідних соціальних гарантій. Зазначені елементи становлять основу сучасної європейської моделі забезпечення житлових прав ВПО та визначають зміст позитивних зобов'язань держави в цій сфері. Відповідно, оцінка ефективності національного законодавства має здійснюватися крізь призму його відповідності зазначеним стандартам.

У цьому контексті важливим етапом розвитку вітчизняного законодавства стало прийняття Закону України від 1 липня 2026 року № 4924-IX "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" (2026), який заклав нову концептуальну модель державної політики у сфері внутрішнього переміщення. Закон відійшов від переважно кризового підходу до регулювання статусу ВПО й орієнтував державну політику на забезпечення безперервного захисту прав особи на всіх етапах внутрішнього переміщення – від евакуації та адаптації до інтеграції, добровільного повернення і реінтеграції. Водночас серед

основних напрямів державної політики законодавець визначив забезпечення реалізації права ВПО на житло, заборону дискримінації, створення умов для добровільного, безпечного і гідного повернення, інтеграції за новим місцем проживання, а також функціонування єдиної системи державного обліку та адміністративного супроводу ВПО, що загалом відповідає підходам, закріпленим у Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи *CM/Rec*(2006)6.

Одним із ключових інструментів реалізації житлових прав ВПО залишаються державні житлові програми та механізми компенсації за пошкоджене або знищене нерухоме майно. Передусім це стосується державної програми "єВідновлення", яка забезпечує надання компенсації власникам житла, знищеного або пошкодженого внаслідок збройної агресії росії, а також передбачає можливість отримання житлового сертифіката для придбання нового житла. Водночас поряд із загальнодержавною програмою функціонують місцеві програми забезпечення житлом ВПО, що реалізуються органами місцевого самоврядування шляхом будівництва, реконструкції, придбання житла, надання пільгових кредитів, компенсації орендної плати або співфінансування житлових проєктів за підтримки міжнародних організацій.

Однак, попри позитивні зміни, чинний механізм реалізації права на житло ВПО ще не повною мірою відповідає європейським стандартам. Насамперед законодавство України не встановлює гарантованого права ВПО на отримання постійного житла, тоді як більшість наявних механізмів орієнтована переважно на тимчасове розміщення або надання фінансової підтримки. У результаті забезпечення житлом значною мірою залежить від наявності бюджетного фінансування, міжнародної технічної допомоги та реалізації окремих державних чи місцевих програм, що не забезпечує рівного доступу всіх ВПО до житлових гарантій. Також суттєвою проблемою залишається недостатній фонд соціального та муніципального житла. На відміну від багатьох європейських держав, в Україні відсутня розвинена система соціального житлового фонду, що ускладнює реалізацію довгострокових програм інтеграції ВПО. Значна частина житлових програм має проєктний характер або реалізується за підтримки міжнародних донорів, що не забезпечує їх стабільності та системності.

Окремої уваги потребує відсутність цілісної довгострокової державної житлової політики щодо ВПО. Незважаючи на запровадження нових законодавчих підходів, державне регулювання й надалі переважно орієнтоване на реагування на наслідки внутрішнього переміщення, тоді як європейські стандарти передбачають реалізацію сталих рішень, які охоплюють добровільне повернення, місцеву інтеграцію або переселення в іншу частину держави із забезпеченням належних житлових умов, соціальної інтеграції та відновлення майнових прав (*Recommendation Rec(2006)6 of the Committee of Ministers to member*

states on internally displaced persons, 2006; Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, 1998).

Певні труднощі виникають і під час реалізації механізмів компенсації за зруйноване житло. Практика застосування програми "єВідновлення" засвідчує, що найбільш проблемними залишаються питання підтвердження факту знищення житла на тимчасово окупованих територіях або в районах активних бойових дій, проведення технічного обстеження об'єктів, документального підтвердження права власності, а також тривалості адміністративних процедур прийняття рішень. Зазначені обставини істотно обмежують доступ окремих категорій ВПО до механізмів компенсації та потребують подальшого вдосконалення адміністративних процедур із використанням сучасних цифрових технологій, дистанційного обстеження об'єктів нерухомості та спрощення доказових процедур.

Загалом аналіз національного законодавства свідчить, що Україна поступово імплементує європейські стандарти забезпечення житлових прав ВПО, однак цей процес ще не завершено. Подальше вдосконалення адміністративно-правового регулювання має бути спрямоване на формування цілісної державної житлової політики щодо ВПО, розширення фонду соціального житла, нормативне закріплення механізмів довгострокового забезпечення житлом та удосконалення процедур компенсації. Зазначене зумовлює необхідність подальшого вдосконалення механізму державного управління у сфері забезпечення житлових прав ВПО, який має ґрунтуватися на принципах системності, узгодженості діяльності органів публічної влади, ефективності адміністративних процедур та належного нормативно-правового забезпечення, що є необхідною передумовою реалізації державної політики у відповідній сфері (Марценко, 2017).

Цікаво, що практика європейських держав також засвідчує, що ефективне забезпечення права на житло ВПО можливе лише за умови поєднання короткострокових заходів гуманітарного реагування із довгостроковою державною політикою, спрямованою на відновлення житлових прав, соціальну інтеграцію та забезпечення сталих рішень внутрішнього переміщення. Наприклад, однією з найбільш успішних моделей відновлення житлових прав ВПО є досвід Боснії і Герцеговини, сформований після завершення збройного конфлікту 1992–1995 років. Особливістю боснійської моделі стало поєднання міжнародно-правових гарантій, закріплених у Додатку VII Дейтонської мирної угоди, із національними адміністративними процедурами реституції майна (*Philpott*, 2006). Боснією і Герцеговиною створено уніфікований адміністративний механізм виконання рішень щодо повернення житла, що забезпечило відновлення прав сотень тисяч осіб та стало одним із найбільш успішних прикладів післяконфліктної реституції у Європі (*PLIP,* 2000). Важливо, що пріоритет було надано саме відновленню порушених майнових

прав, а не виключно виплаті грошової компенсації, що відповідало міжнародним стандартам захисту права власності та права на житло.

Суттєвий інтерес для України становить також досвід Грузії, яка після збройних конфліктів 1990-х років та війни 2008 року сформувала спеціальну модель державної житлової політики щодо ВПО. На відміну від більшості європейських держав, у Грузії було створено спеціальний центральний орган виконавчої влади, відповідальний за питання внутрішнього переміщення, а також запроваджено довгострокові державні програми забезпечення ВПО постійним житлом. Основними інструментами стали передача житла у власність ВПО, придбання квартир за рахунок державного бюджету, будівництво нових житлових комплексів, реконструкція занедбаних будівель та виплата компенсації для самостійного придбання житла (*Law of Georgia On Internally Displaced Persons from the Occupied Territories of Georgia,* 2014–2018).

Отже, ефективне забезпечення житлових прав ВПО можливе лише за умови формування комплексної та довгострокової державної політики, заснованої на європейських стандартах захисту прав людини. Така політика має поєднувати належне нормативно-правове регулювання, ефективні адміністративні механізми реалізації права на житло, достатній фонд соціального житла, дієві процедури компенсації та відновлення житлових прав, а також забезпечувати рівний доступ ВПО до житлових програм незалежно від місця їх проживання чи часу набуття відповідного статусу.

З огляду на викладене вище, видається доцільним доповнити Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" положеннями щодо довгострокового забезпечення ВПО житлом та пов’язаного з ним обліку житлових потреб, що сприятиме переходу від переважно тимчасового житлового забезпечення до моделі, заснованої на створенні умов для добровільного повернення, місцевої інтеграції або переселення ВПО та застосуванні відповідних механізмів житлової підтримки. У зв’язку з цим пропонується доповнити статтю 13 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 1 липня 2026 року № 4924-IX (2026) частиною 8 такого змісту: "8. Держава забезпечує створення умов для переходу від тимчасового до довгострокового забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом з урахуванням результатів оцінювання їхніх потреб". Водночас для забезпечення практичної реалізації зазначеного положення доцільно удосконалити також інформаційно-аналітичний механізм, передбачений статтею 14 Закону. Зокрема, частину третю статті 14 пропонується доповнити пунктом 5: "5) ведення обліку житлових потреб внутрішньо переміщених осіб та формування інформації про необхідні види житлової підтримки для забезпечення довгострокового житлового рішення". Як вбачається, запровадження такого механізму дозволить пов’язати оцінювання індивідуальних житлових потреб ВПО

з конкретними інструментами державної та місцевої житлової політики, забезпечити більш обґрунтований розподіл наявного житлового фонду та ресурсів, а також створити передумови для переходу від тимчасового розміщення до довгострокового забезпечення житлом.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що право ВПО на житло є одним із ключових соціальних прав, реалізація якого потребує належного правового забезпечення. Сучасні європейські стандарти розглядають забезпечення житлом не лише як надання тимчасового прихистку, а як систему правових, організаційних і соціальних гарантій, що включає забезпечення належних житлових умов, недискримінацію, реалізацію довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення, відновлення майнових прав та функціонування ефективних адміністративних процедур.

Аналіз законодавства та практики України й окремих європейських держав засвідчив, що ефективне забезпечення житлових прав ВПО досягається завдяки поєднанню механізмів реституції та компенсації житла, розвитку державних житлових програм, чіткому розмежуванню повноважень органів публічної влади і реалізації довгострокової політики інтеграції ВПО. Водночас Україна поступово імплементує європейські стандарти у сфері забезпечення житлових прав ВПО, зокрема шляхом оновлення законодавства, розвитку механізмів компенсації за зруйноване житло та впровадження цифрових адміністративних сервісів. Попри це актуальними залишаються проблеми недостатнього фонду соціального житла, відсутності законодавчо визначених механізмів довгострокового забезпечення житлом і потреба у вдосконаленні адміністративних процедур реалізації житлових прав ВПО. Тому подальший розвиток правового регулювання в цій сфері має бути спрямований на формування цілісної державної житлової політики щодо внутрішньо переміщених осіб, розширення житлових програм, удосконалення механізмів компенсації та приведення національного законодавства в повну відповідність до європейських стандартів забезпечення права на житло.

Задля подальшої імплементації європейських стандартів у сфері забезпечення права на житло ВПО запропоновано удосконалити Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" шляхом закріплення орієнтації державної політики на перехід від тимчасового до довгострокового забезпечення ВПО житлом з урахуванням результатів оцінювання їхніх потреб. Водночас пропонується удосконалити інформаційно-аналітичний механізм забезпечення житлових прав ВПО через запровадження обліку їхніх житлових потреб та формування інформації про необхідні види житлової підтримки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Conclusions 2003 – France, Article 31§1. (HUDOC-ESC). (2003). https://hudoc.esc.coe.int/eng?i=2003%2Fdef%2FFRA%2F31%2F1%2FEN

Council of Europe. (2005). *Report on the Meeting with Representatives of the Bulgarian Government on Provisions of the Revised Social Charter Not Accepted by Bulgaria* (Sofia, 4–5 October 2005). https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168048b8fb

Europe's Forgotten People: Protecting the Human Rights of Long-term Displaced Persons. Recommendation 1877 (2009). (2009). https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17759&lang=en

European Committee of Social Rights. (2022). *Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights.* Council of Europe. https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd

European Court of Human Rights. (2004). *Broniowski v. Poland,* Application No. 31443/96, Judgment of 22 June 2004. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-61828%22]}

European Court of Human Rights. (2015a). *Chiragov and Others v. Armenia,* Application No. 13216/05, Judgment of 16 June 2015. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-155353%22]}

European Court of Human Rights. (2015b). *Sargsyan v. Azerbaijan,* Application No. 40167/06, Judgment of 16 June 2015. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-155662%22]}

Humanitarian Consequences of the War in Ukraine. Resolution 2198 (2018). (2018). https://pace.coe.int/en/files/24432/html

Law of Georgia On Internally Displaced Persons from the Occupied Territories of Georgia. (2014–2018). https://matsne.gov.ge/en/document/view/2244506?impose=parallelEnRu&fullscreen=1&publication=1

Paraskeva, C. (2017). *Protecting Internally Displaced Persons under the European Convention on Human Rights and Other Council of Europe Standards: a handbook.* Council of Europe. https://www.coparaskeva.com/files/Paraskeva_C_Protecting_internally_displa.pdf

Philpott, C. B. (2006). From the Right to Return to the Return of Rights: Completing Post-War Property Restitution in Bosnia-Herzegovina. *International Journal of Refugee Law, 18*(1), 30–80. https://doi.org/10.1093/ijrl/eei046

PLIP (Property Law Implementation Plan). Inter-Agency Framework Document. (2000). https://www.ohr.int/ohr_archive/plip-inter-agency-framework-document/?print=pdf

Recommendation Rec(2006)6 of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons. (2006). Council of Europe. https://search.coe.int/cm?i=09000016805d8265

Solving Property Issues of Refugees and Internally Displaced Persons. Resolution 1708 (2010). (2010). https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5aad

Аврамова, О. Є. (2017). Право на житло: цивільно-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки, 6*(1), 52–55. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83d3f54c-f18b-4e91-8c99-3fa0c0e16fdd/content	Avramova, O. Ye. (2017). The right to housing: Civil law aspect. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences, 6*(1), 52–55. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83d3f54c-f18b-4e91-8c99-3fa0c0e16fdd/content
Аврамова, О. Є. (2021). *Теоретичні засади приватно-правового регулювання житлових відносин в Україні.* Західноукраїнський національний університет. https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1133	Avramova, O. Ye. (2021). *Theoretical Foundations of Private Law Regulation of Housing Relations in Ukraine.* West Ukrainian National University. https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1133
Бурін, Д. І. (2025). Правове регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та в Європейському союзі: стан та виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право,* (40), 62–79. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06	Burin, D. I. (2025). Legal Regulation of the Status of Internally Displaced Persons in Ukraine and the European Union: Current State and Challenges. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law,* (40), 62–79. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06

Галянтич, М. К. (2006). *Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень*. НДІ приватного права і підприємництва АПрН України.	Halyantych, M. K. (2006). *Theoretical and legal foundations of the implementation of citizens' housing rights under market transformations*. Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the Academy of Legal Sciences of Ukraine.
Галянтич, М. К. (Ред.). (2023). *Правові принципи внормування житлових відносин в сучасних умовах*. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/782/mon_978-617-8084-19-6_2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y	Halyantych, M. K. (Ed.). (2023). *Legal principles of regulating housing relations under modern conditions*. Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. H. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/782/mon_978-617-8084-19-6_2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Галянтич, М. К., & Самойленко, Г. В. (2015). Характеристика житла за цивільним законодавством України та в практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне право і підприємництво,* (14), 134–140. https://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2015/14/35.pdf	Halyantych, M. K., & Samoylenko, H. V. (2015). Characteristics of Housing under the Civil Legislation of Ukraine and in the Practice of the European Court of Human Rights. *Private Law and Entrepreneurship,* (14), 134–140. https://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2015/14/35.pdf
Горінов, П. В. (2026). Адміністративно-правові гарантії реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство,* (3), ч. 2, 282–291. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.2.38	Horinov, P. V. (2026). Administrative and Legal Guarantees for the Implementation of the Rights of Internally Displaced Persons under Martial Law. *Analytical and Comparative Jurisprudence: Electronic Scientific Edition,* (3), part 2, 282–291. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.2.38
Європейська соціальна хартія (переглянута). (1996, редакція від 7 вересня 2016 р.). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text	European Social Charter (Revised). (1996, September 7, 2016 version). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 01.07.2026 року № 4924-IX. (2026). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4924-20#Text	Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" of July 1, 2026 No. 4924-IX. (2026). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4924-20#Text
Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення. (1998). https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf	United Nations Guiding Principles on Internal Displacement. (1998). https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. (1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text	Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights) of 4 November 1950. (1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
Конституція України, № 254к/96-ВР. (1996, 28 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text	Constitution of Ukraine, No. 254k/96-VR. (1996, June 28). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
Кулініч, О. О. (2022). Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану: загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство,* (2), 59–63. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.10, https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261615	Kulinich, O. O. (2022). Guaranteeing the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons in Ukraine under Martial Law: General Characteristics. *Analytical and Comparative Jurisprudence,* (2), 59–63. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.10, https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261615
Марценко, Н. С. (2017). Теоретико-правове дослідження поняття, сутності та ознак державного управління. *Теорія і практика правознавства, 12*(2), 1–9. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=593228	Martsenko, N. S. (2017). Theoretical and Legal Study of the Concept, Essence and Features of Public Administration. *Theory and Practice of Jurisprudence*, *12*(2), 1–9. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=593228

Марценко, Н. С. (2018). Порівняльно-правова характеристика поняття житла у національному та міжнародному праві. *Актуальні проблеми правознавства, 4*(16), 121–125. https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/559	Martsenko, N. S. (2018). Comparative Legal Characteristics of the Concept of Housing in National and International Law. *Actual Problems of Law, 4*(16), 121–125. https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/559
Наливайко, Л. Р. (2025). Європейські стандарти права громадян на соціальний захист. *Аналітично-порівняльне правознавство, 4*(3), 422–427. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.62	Nalyvaiko, L. R. (2025). European standards of citizens' right to social protection. *Analytical and Comparative Jurisprudence: Electronic Scientific Edition, 4*(3), 422–427. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.62
Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 року. (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 994_535#Text	Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 20 March 1952. (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
Черевко, Н. О. (2025). Європейська соціальна хартія (переглянута) як фундаментальний документ забезпечення соціальних прав: історія та імплементація в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України, 32*(1), 191–202. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-191	Cherevko, N. O. (2025). The European Social Charter (Revised) as a Fundamental Document for Ensuring Social Rights: History and Implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 32*(1), 191–202. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-191

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Марценко, Н. (2026). Імплементація європейських норм забезпечення права на житло ВПО. *Ius Modernum, 3*(144), 64–78. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)03

Надійшла до редакції 10.06.2026.
Отримано після доопрацювання 20.07.2026.
Прийнято до друку 15.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)04
УДК 341.217"2026"/799:347.736

БАСУЛА Богдан
https://orcid.org/0009-0005-3536-2276

аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

вул. Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
b.basula@gmail.com

BASULA Bohdan
https://orcid.org/0009-0005-3536-2276

Postgraduate Student at the Department of Civil Procedure, Arbitration and Private International Law Yaroslav Mudryi National Law University

77, Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine
b.basula@gmail.com

ДИРЕКТИВА ЄС 2026/799: ЦІЛЬОВА ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАХИСТУ КРЕДИТОРІВ

Досліджено значення Директиви (ЄС) 2026/799 для подальшої гармонізації законодавства про неплатоспроможність у Європейському Союзі та функціональний зв'язок між передбаченими нею інститутами і захистом спільних інтересів кредиторів. Актуальність статті зумовлена збереженням істотних відмінностей між національними режимами неплатоспроможності держав-членів ЄС, які впливають на тривалість та результативність процедур, формування і збереження майнової маси та рівень задоволення вимог кредиторів. В основу дослідження покладено гіпотезу, що Директива (ЄС) 2026/799 розширює сферу гармонізованого регулювання ЄС на окремі інститути класичного законодавства про неплатоспроможність, зберігаючи вибірковий і мінімальний характер такого зближення, а захист спільних інтересів кредиторів виступає одним із функціональних критеріїв, що поєднує значну частину охоплених нею інститутів. Для перевірки гіпотези застосовано формально-юридичний, історико-правовий та функціональний методи. Встановлено, що Директива поширює спільні мінімальні вимоги на матеріально-правові, процедурні та інституційні елементи національних режимів неплатоспроможності, зокрема на оспорювання правочинів, розшук активів, обов'язки директорів, процедури pre-pack, комітети кредиторів та інформаційне забезпечення. Доведено, що відповідні механізми функціонально пов'язані з необхідністю збереження і повернення активів, запобігання зменшенню майнової маси, забезпечення кращого майнового результату процедури, колективної участі кредиторів та зменшення інформаційної асиметрії. Водночас Директива не уніфікує поняття неплатоспроможності, черговість вимог та порядок розподілу коштів, що підтверджує вибірковість запровадженої гармонізації. Наукова новизна полягає у функціональному аналізі різнорідних інститутів Директиви через їхній спільний вплив на захист кредиторів. Практичне значення результатів визначається можливістю використання запропонованого

EU DIRECTIVE 2026/799: TARGETED HARMONIZATION OF CREDITOR PROTECTION

The article examines the significance of Directive (EU) 2026/799 for the further harmonisation of insolvency law in the European Union and the functional relationship between the institutions covered by the Directive and the protection of creditors' common interests. The relevance of the study stems from persistent differences between national insolvency regimes of the Member States, which affect the duration and outcome of proceedings, the formation and preservation of the insolvency estate, and the level of creditor recovery. The study is based on the hypothesis that Directive (EU) 2026/799 extends EU harmonised regulation to selected institutions of classical insolvency law while preserving the targeted and minimum character of such approximation, and that the protection of creditors' common interests constitutes one of the functional criteria linking a significant part of the harmonised institutions. Formal legal, historical legal, and functional methods are applied. It is established that the Directive introduces common minimum requirements concerning substantive, procedural, and institutional elements of national insolvency regimes, including avoidance actions, asset tracing, directors' duties, pre-pack proceedings, creditors' committees, and information disclosure. The analysis demonstrates that these mechanisms are functionally connected with the preservation and recovery of assets, prevention of depletion of the insolvency estate, achievement of a better financial outcome of proceedings, collective creditor participation, and reduction of information asymmetry. At the same time, the Directive does not harmonise the concept of insolvency, the ranking of claims, or the rules governing distribution of proceeds among creditors, which confirms the selective nature of the harmonisation model. The scientific novelty lies in analysing heterogeneous institutions of the Directive through their common functional impact on creditor protection. The proposed approach may be used to assess

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

підходу для оцінки моделей транспозиції Директиви державами-членами.

Ключові слова: неплатоспроможність, транскордонне банкрутство, гармонізація, захист кредиторів, Директива (ЄС) 2026/799, майнова маса.

national models of transposition of Directive (EU) 2026/799.

Keywords: insolvency, harmonisation, cross-border insolvency, creditor protection, Directive (EU) 2026/799, insolvency estate.

JEL Classification: G33, K22, K33.

Вступ

Відмінності між національними режимами неплатоспроможності держав-членів Європейського Союзу безпосередньо впливають на правове становище кредиторів, тривалість процедур, можливості збереження та повернення активів боржника, а також на прогнозований рівень задоволення вимог. В умовах розвитку внутрішнього ринку, свободи руху капіталу та транскордонного кредитування такі відмінності набувають значення не лише для національних правопорядків, а й для функціонування єдиного економічного простору ЄС. Прийняття 30 березня 2026 р. Директиви (ЄС) 2026/799 про гармонізацію окремих аспектів законодавства про неплатоспроможність стало новим етапом зближення національного регулювання, оскільки встановлені нею мінімальні стандарти поширюються на низку інститутів, що безпосередньо впливають на формування, збереження та реалізацію майнової маси боржника, а також на участь кредиторів у процедурі банкрутства (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Наукова увага до цього напряму розвитку права ЄС виникла ще на стадії підготовки та обговорення пропозиції Європейської Комісії *COM*(2022) 702. У зарубіжній доктрині *Bork* (2024) розглядав відповідну законодавчу ініціативу в контексті загальної еволюції європейського права реструктуризації та неплатоспроможності. *Nemeș* та *Fierbințeanu* (2024) звернули увагу на необхідність цільової гармонізації окремих аспектів матеріального права неплатоспроможності. *Bartolacelli* та *Laudonio* (2024) досліджували запропоновану модель обов'язків і відповідальності керівників неплатоспроможних юридичних осіб. *Rodríguez-Pineau* (2025) проаналізувала проблеми узгодження майбутніх уніфікованих правил оспорювання правочинів із системою транскордонного регулювання неплатоспроможності, сформованою в ЄС. Отже, ще до завершення законодавчого процесу сформувався окремий напрям досліджень, предметом якого стали можливості та межі подальшого зближення національного права неплатоспроможності.

В українській юридичній науці проблеми гармонізації права неплатоспроможності ЄС досліджували Бірюков (2023), Синєгубов (2024), Максіменцев (2024), Петруненко (2025) та інші науковці. Безпосередньо положення пропозиції *COM*(2022) 702 та передбачені нею напрями подальшого зближення законодавства про неплатоспроможність були проаналізовані в попередніх роботах автора цієї статті (Басула, 2024). Це дослідження здійснювалося до завершення законодавчого процесу та було присвячено переважно змісту запропонованих

інститутів і перспективам їх врахування в законодавстві України. Після прийняття остаточного акта Директива (ЄС) 2026/799 стала предметом дослідження Бутирської (2026), яка розглянула її в контексті адаптації українського законодавства про банкрутство до стандартів Європейського Союзу.

Характеризувати Директиву (ЄС) 2026/799 як недосліджену в українській юридичній науці було б необґрунтовано. Проте в наявних працях недостатньо з'ясованою залишається зміна моделі правового регулювання неплатоспроможності на рівні самого Європейського Союзу після прийняття остаточного тексту Директиви. Зокрема, потребують окремого дослідження характер і межі запровадженої цільової гармонізації, співвідношення її з координаційними механізмами транскордонної неплатоспроможності, а також питання про наявність спільної функціональної спрямованості інститутів, обраних законодавцем ЄС для зближення.

Метою статті є з'ясування того, як прийняття Директиви (ЄС) 2026/799 змінює співвідношення координації та гармонізації законодавства неплатоспроможності Європейського Союзу, визначення предмета і ступеня запровадженої нею гармонізації, а також встановлення функціонального зв'язку між обраними для зближення інститутами та захистом спільних інтересів кредиторів.

В основу дослідження покладено гіпотезу, відповідно до якої Директива (ЄС) 2026/799 поширює сферу гармонізованого регулювання ЄС на окремі інститути класичного права неплатоспроможності, які раніше значною мірою визначалися національним правом. Така гармонізація залишається вибірковою та мінімальною, охоплює матеріально-правові, процедурні й інституційні елементи провадження, а одним із функціональних критеріїв відбору відповідних інститутів є захист спільних інтересів кредиторів.

Для перевірки зазначеної гіпотези використано формально-юридичний, історико-правовий та функціональний методи. Формально-юридичний метод застосовано для визначення змісту встановлених Директивою спільних правил і мінімальних вимог до національного регулювання окремих інститутів неплатоспроможності. Історико-правовий – для простеження еволюції підходів ЄС від координаційної моделі Регламенту (ЄС) 2015/848 через гармонізаційні механізми Директиви (ЄС) 2019/1023 до моделі, закріпленої Директивою (ЄС) 2026/799. Функціональний метод використано для встановлення впливу гармонізованих інститутів на збереження та повернення активів боржника, результати задоволення вимог і забезпечення спільних інтересів кредиторів.

Джерельну основу дослідження становлять Регламент (ЄС) 2015/848, Директива (ЄС) 2019/1023, законодавча пропозиція *COM*(2022) 702, матеріали законодавчого процесу та остаточний текст Директиви (ЄС) 2026/799, а також українські й іноземні наукові публікації. Сформована практика

Суду ЄС щодо тлумачення Директиви (ЄС) 2026/799 на момент проведення дослідження відсутня, що зумовлено недавнім прийняттям Директиви та незавершеним строком її транспозиції.

Перевірка гіпотези здійснюється послідовно шляхом аналізу еволюції співвідношення координації та гармонізації в законодавстві ЄС, визначення предмета і ступеня гармонізації, запровадженої Директивою (ЄС) 2026/799, та функціонального аналізу передбачених нею інститутів з погляду захисту інтересів кредиторів у цілому.

З огляду на те, що строк транспонування Директиви ще не завершився, дослідження обмежується аналізом сформованої на рівні ЄС нормативної моделі без оцінки результатів її практичної імплементації державами-членами.

1. Від координації до цільової гармонізації національних режимів неплатоспроможності

Формування європейського законодавства про неплатоспроможність протягом тривалого часу відбувалося без створення єдиного матеріально-правового режиму для всіх держав-членів ЄС. Європейське регулювання транскордонної неплатоспроможності, нині закріплене в Регламенті (ЄС) 2015/848, було спрямоване насамперед на координацію транскордонних процедур шляхом визначення міжнародної юрисдикції, застосовного права, правил визнання та співробітництва між учасниками проваджень. У п. 22 Регламенту (ЄС) 2015/848 прямо зазначено, що істотні відмінності матеріального права держав-членів роблять розробку універсального провадження про неплатоспроможність непрактичним (*Regulation* (*EU*) 2015/848, 2015).

Отже, на цьому етапі право ЄС переважно визначало порядок взаємодії різних національних режимів, але не встановлювало, яким має бути їхній матеріальний зміст. Водночас відмінності між такими режимами продовжували впливати на тривалість та економічний результат процедур, рівень задоволення вимог кредиторів і передбачуваність транскордонного кредитування, що поступово зумовило перехід до зближення окремих елементів національного законодавства.

Важливим кроком у цьому напрямі стала Директива (ЄС) 2019/1023, яка встановила мінімальні вимоги до змісту національного регулювання у сфері превентивної реструктуризації, звільнення від боргів та ефективності процедур. Водночас державам-членам було залишено значний простір при виборі способів транспозиції, що зумовило збереження істотних відмінностей між національними моделями (*Directive* (*EU*) 2019/1023, 2019). *Bork* (2024), аналізуючи Директиву (ЄС) 2019/1023 та її трансформацію в національне законодавство держав-членів, звертає увагу як на гармонізаційний ефект акта, так і на збереження відмінностей між національними моделями його реалізації. Директива (ЄС) 2026/799 продовжує процес розширення сфери спільного регулювання

ЄС, поширюючи мінімальні вимоги на низку інститутів класичного законодавства про неплатоспроможність. Йдеться про оспорювання правочинів, що завдають шкоди кредиторам, механізми розшуку активів боржника, процедури попереднього продажу (*pre-pack*), обов'язок директорів своєчасно ініціювати провадження у справі про неплатоспроможність та їхню цивільну відповідальність, створення і функціонування комітетів кредиторів, а також публічне стандартизоване надання інформації про національні режими неплатоспроможності (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Проте передбачену Директивою гармонізацію не слід характеризувати як виключно матеріально-правову. Охоплені нею інститути мають різну правову природу, зокрема, правила оспорювання правочинів та окремі положення про відповідальність директорів безпосередньо впливають на матеріально-правове становище учасників, тоді як розшук активів, попередня процедура продажу (*pre-pack*), діяльність комітетів кредиторів й інформаційне забезпечення містять виразний процедурний та інституційний компонент. Отже, зміна моделі регулювання полягає в розширенні цільової гармонізації на окремі матеріальні, процедурні та інституційні елементи національних режимів неплатоспроможності.

2. Модель цільової мінімальної гармонізації Директиви (ЄС) 2026/799

Директива (ЄС) 2026/799 поєднує розширення сфери гармонізованого регулювання зі збереженням значного простору для національних моделей регулювання неплатоспроможності. Такий підхід можна охарактеризувати як цільову мінімальну гармонізацію. Предметом зближення стають окремі інститути, відмінності між якими найбільш істотно впливають на економічний результат процедури, збереження майнової маси, рівень задоволення вимог кредиторів та передбачуваність транскордонного інвестування.

Такий вибірковий підхід був закладений ще на стадії підготовки законодавчої ініціативи. У *COM*(2022) 702 Європейська Комісія виходила з необхідності мінімальної гармонізації або посилення зближення у визначених сферах права неплатоспроможності, а метою пропозиції називала зменшення відмінностей між національними режимами, які впливають на передбачуваність і результат процедур. Комісія пов'язувала запропоноване зближення із трьома ключовими складовими ефективного законодавства про неплатоспроможність: 1) поверненням активів до майнової маси; 2) ефективністю процедур; 3) передбачуваним і справедливим розподілом отриманих у процедурі коштів між кредиторами (*European Commission*, 2022). Отже, відбір сфер гармонізації був пов'язаний із їхнім потенційним впливом на ці складові.

Директива (ЄС) 2026/799 зберегла вибірковий характер такого підходу. Відповідно до ст. 1 її предметом є шість груп питань, а саме: 1) оспорювання правочинів (*avoidance actions*); 2) розшук активів, що належать до майнової маси; 3) процедури *pre-pack*; 4) обов'язок директорів звернутися із заявою про відкриття провадження; 5) комітети кредиторів; 6) ключові інформаційні листи щодо національного права неплатоспроможності (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). При цьому навіть основні поняття, від яких залежить застосування окремих із цих правил, не завжди уніфікуються. Зокрема, відповідно до ст. 2 Директиви поняття "*insolvency*" (неплатоспроможність) та "*directors*" (директори) визначаються національним правом (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). Отже, ЄС гармонізує правові наслідки та окремі механізми реагування на неплатоспроможність, не встановлюючи при цьому єдиного поняття самої неплатоспроможності.

Мінімально-гармонізаційна природа Директиви безпосередньо закріплена у ст. 4, якою встановлюється мінімальний рівень гарантій, нижче якого національний режим не повинен виходити, залишаючи можливість посилення тих механізмів, які спрямовані на захист кредиторів та майнової маси (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Отже, Директива (ЄС) 2026/799 формує спільний нормативний мінімум всередині збереженої правової множинності. Національне право продовжує визначати значну кількість принципових питань, від поняття неплатоспроможності до черговості вимог і розподілу коштів, однак автономія держав уже не є необмеженою щодо тих інститутів, які охоплені Директивою. Влучним у цьому аспекті є висновок *Leandro* (2026) про те, що мінімальна гармонізація здатна поліпшити функціонування транскордонної неплатоспроможності, але не усуває необхідності застосування колізійних норм до негармонізованих, попередніх та суміжних питань.

Отже, поєднання таких ознак, як вибірковість предмета, мінімальний характер установлених стандартів та збереження значного простору для національного регулювання, дає підстави характеризувати запроваджену Директивою (ЄС) 2026/799 модель як цільову мінімальну гармонізацію.

3. Захист спільних інтересів кредиторів як функціональний критерій гармонізації

При аналізі положень Директиви крізь призму правового становища кредиторів можна виявити спільну функціональну спрямованість. Значна частина встановлених Директивою мінімальних стандартів прямо або опосередковано спрямована на забезпечення трьох взаємопов'язаних завдань, а саме: виявлення, збереження та повернення активів до майнової маси, забезпечення максимально можливого майнового результату процедури і колективної участі та інформаційного захисту кредиторів. Така функціональна єдність дає підстави

розглядати захист спільних інтересів кредиторів як один із головних критеріїв обраної моделі гармонізації.

У цьому дослідженні поняття "спільні інтереси кредиторів", "захист всіх кредиторів", "інтереси кредиторів у цілому" використовується як функціональний відповідник терміна "*general body of creditors*", що вживається в Директиві, який означає спільний інтерес кредиторів у збереженні й поверненні активів до майнової маси, недопущенні необґрунтованого надання переваги окремим кредиторам та задоволенні вимог відповідно до встановленого законом порядку.

У процедурах неплатоспроможності захист кредиторів не означає забезпечення максимально можливого задоволення вимог кожного кредитора окремо. Колективна природа провадження передбачає обмеження індивідуального задоволення вимог заради збереження спільного джерела їх погашення та встановленого законом порядку розподілу коштів між кредиторами. Директива 2026/799 у цьому аспекті послідовно використовує колективний підхід до кредиторського захисту. Так, ст. 6 визначає шкідливі правочини, вчинені на шкоду спільним інтересам всіх кредиторів, а ст. 4 допускає посилення національним законодавством рівня захисту цих спільних інтересів (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Перший функціональний напрям становлять механізми виявлення, повернення та збереження активів. Найбільш безпосередньо ця мета проявляється у правилах про оспорювання правочинів. У п. 5 преамбули Директиви зазначено, що ефективні правила щодо недійсності, оспорюваності або неможливості примусового виконання правочинів, які завдають шкоди інтересам кредиторів у цілому, необхідні для недопущення зменшення майнової маси. Статті 7–9 диференціюють преференційні правочини, правочини без зустрічного задоволення або з явно непропорційним зустрічним задоволенням та правочини, вчинені з умислом завдати шкоди інтересам кредиторів, установлюючи щодо них мінімальні періоди оспорювання та окремі презумпції (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). Водночас значення цих правил не обмежується встановленням однакових підстав оспорювання правочинів. *Rodríguez-Pineau* (2025), аналізуючи ще пропозицію майбутньої Директиви, звернула увагу на складність узгодження гармонізованих правил оспорювання з Регламентом (ЄС) 2015/848, насамперед із колізійним механізмом, який допускає врахування права, що регулює відповідний правочин. Прийняття остаточного тексту Директиви не усуває цієї проблеми повністю. Зокрема, за національним правом і надалі визначаються момент, з якого правочин породжує юридичні наслідки, конкретна правова форма наслідків його успішного оспорювання, а також критерії нездатності боржника виконувати грошові зобов'язання. *Leandro* (2026) зазначає, що гармонізація охоплює основні підстави та наслідки оспорювання, але не всю правову конструкцію відповідних правочинів, зокрема, визначення моменту юридичної завершеності правочину та

низки суміжних питань і надалі може залежати від національного права. Отже, Директива зменшує відмінності в мінімальному рівні захисту майнової маси, але не забезпечує повної однаковості результатів застосування правил оспорювання правочинів у всіх державах-членах. Це підтверджує обмежений характер обраної моделі гармонізації.

Правила щодо оспорювання правочинів доповнюються механізмами розшуку активів. Статті 14–20 передбачають доступ визначених судів або адміністративних органів до інформації про банківські рахунки, доступ керуючих у справах про неплатоспроможність до інформації про бенефіціарних власників і національних реєстрів, а також можливість керуючих, призначених в інших державах-членах, використовувати відповідні механізми для виявлення активів (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

До цього ж функціонального напряму належать установлені Директивою обов'язки директорів у разі неплатоспроможності. Нею встановлюється мінімальний стандарт поведінки керівників у ситуації, коли вони дізналися або за розумних обставин мали дізнатися про неплатоспроможність компанії. Директива передбачає обов'язок директорів звернутися із заявою про відкриття провадження протягом трьох місяців з моменту, коли вони дізналися або обґрунтовано мали дізнатися про неплатоспроможність компанії (ст. 40). Водночас ст. 41 допускає незастосування або зупинення такого обов'язку у визначених випадках, зокрема якщо вжиті директорами заходи забезпечують усім кредиторам рівноцінний рівень захисту. У разі невиконання обов'язку держави-члени повинні встановити цивільну відповідальність директорів за заподіяну кредиторам шкоду (ст. 42) (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Питання персональної відповідальності керівників за поведінку в період, що передує банкрутству, не є новим для міжнародної та української доктрини. Бірюков (2023), аналізуючи міжнародні документи та світову практику, звертав увагу на поширення в різних правопорядках механізмів персональної відповідальності посадових осіб боржника за дії, які негативно вплинули на його майновий стан напередодні банкрутства. Однак поширеність такого підходу не означає однаковості його нормативного змісту. *Bartolacelli* та *Laudonio* (2024), досліджуючи положення пропозиції Директиви щодо обов'язку своєчасного звернення та відповідальності директорів, вказували на нечіткість відповідних критеріїв, за яких виникає відповідальність, та ставили під сумнів здатність запропонованих правил самостійно забезпечити належний рівень гармонізації. Остаточний текст Директиви не усунув усіх проблем правової визначеності, на які звертали увагу *Bartolacelli* та *Laudonio*. Зокрема, ключові передумови виникнення обов'язку та межі відповідальності й надалі значною мірою залежать від національного права та оцінних критеріїв, що може свідчити про обмежену здатність такої гармонізації забезпечити однакове застосування відповідних правил у державах-членах.

Другий функціональний напрям пов'язаний із забезпеченням максимально можливого майнового результату від реалізації бізнесу боржника. Цю функцію найбільш виразно виконує передбачена Директивою "попередня процедура продажу" (*pre-pack proceedings*). Її мета полягає у створенні правових умов для реалізації бізнесу або його частини як діючого підприємства, якщо це дозволяє отримати кращий економічний результат. Ця процедура складається з двох фаз: підготовчої фази, у межах якої відбувається пошук покупця та підготовка продажу під наглядом незалежного спостерігача (*monitor*), і ліквідаційної фази, яка починається після відкриття формального провадження у справі про неплатоспроможність та спрямована на затвердження й реалізацію продажу. Покупець набуває бізнес вільним від боргів і зобов'язань (крім тих, що виникають із виконуваних договорів та трудових відносин). Найкраща пропозиція продажу бізнесу підлягає оцінці через тест на відповідність найкращим інтересам кредиторів. У статті 2 Директиви цей тест визначений так, що жоден кредитор не повинен опинитися в гіршому становищі, ніж він перебував би у разі окремого продажу активів або, якщо це передбачено національним правом, за наступного найкращого альтернативного сценарію. Відповідно до статті 33 Директиви держави-члени мають встановити критерії вибору найкращої пропозиції в попередній процедурі (*pre-pack proceedings*), причому такі критерії мають відповідати критеріям, які застосовуються для вибору між конкуруючими пропозиціями у звичайних процедурах неплатоспроможності (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). Це означає, що продаж бізнесу в межах попередньої процедури не повинен бути менш прозорим або менш вигідним для кредиторів, ніж продаж у класичній процедурі банкрутства. *D'Alonzo* (2026) характеризує цю процедуру як спрямовану насамперед на краще задоволення вимог кредиторів шляхом збереження бізнесу як функціонуючого економічного комплексу та проведення попередньої підготовки його продажу. Як він зазначає, результат цієї попередньої процедури продажу значною мірою залежатиме від того, чи зможе національний законодавець забезпечити належний баланс між запобіганням можливим зловживанням і збереженням достатньої гнучкості процедури в інтересах кредиторів.

Третій функціональний напрям становить інституційний механізм участі кредиторів у процедурі неплатоспроможності (банкрутства) через комітет кредиторів та інформаційне забезпечення кредиторів. Стаття 45 Директиви вимагає, щоб склад комітету кредиторів, наскільки це можливо, справедливо відображав різні інтереси кредиторів і не виключав транскордонних кредиторів. Водночас відповідно до ст. 48 комітет та його члени повинні представляти інтереси всіх кредиторів, діяти добросовісно та незалежно від керуючого. До мінімальних прав комітету кредиторів належать отримання необхідної інформації, право бути заслуханим у провадженні та право взаємодіяти з керуючим щодо істотних для кредиторів рішень, зокрема відчуження активів поза

звичайною господарською діяльністю (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). Отже, комітет кредиторів є інституційним механізмом колективного контролю за процедурою та засобом зменшення інформаційної асиметрії. Значення комітету кредиторів не обмежується формальним представництвом кредиторів. *Leandro* (2026) звертає увагу на те, що у транскордонних процедурах він може стати інституційним майданчиком, через який кредитори з інших держав-членів отримують доступ до інформації, здійснюють контроль за діяльністю керуючого та впливають на рішення щодо активів, розташованих у різних юрисдикціях.

Важливим елементом захисту спільних інтересів кредиторів є також регулювання витрат та відповідальності членів комітету кредиторів, передбачене статтями 49–50 Директиви. Якщо витрати, пов'язані з діяльністю комітету, покриваються за рахунок майнової маси, держави-члени повинні забезпечити можливість обмеження невиправданих або непропорційних витрат, щоб функціонування самого комітету не зменшувало вартість активів, доступних для задоволення вимог кредиторів. Водночас ст. 50 передбачає гарантії щодо ризику персональної відповідальності членів комітету, допускаючи альтернативні моделі її обмеження або страхового покриття. Якщо комітет наділений повноваженнями погоджувати окремі рішення чи правочини, держави-члени можуть встановити для його членів режим відповідальності, аналогічний тому, що застосовується до керуючого у справі про неплатоспроможність (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026). Отже, участь кредиторів в управлінні процедурою поєднується з механізмами, покликаними забезпечити належне виконання комітетом своїх функцій без необґрунтованого зменшення майнової маси або порушення інтересів усіх кредиторів боржника.

Інформаційний вимір захисту кредиторів доповнюється положеннями ст. 51 Директиви, яка зобов'язує держави-члени забезпечити підготовку стандартизованої ключової інформації про національні процедури неплатоспроможності. Така інформація має охоплювати, зокрема, умови відкриття провадження, порядок пред'явлення та перевірки вимог кредиторів, черговість їх задоволення, правила розподілу коштів і середню тривалість процедур. Уніфікована форма подання цих відомостей істотно зменшує інформаційну асиметрію, насамперед для транскордонних кредиторів, які отримують можливість попередньо оцінити правові та економічні наслідки неплатоспроможності боржника в іншій державі-члені (*Directive* (*EU*) 2026/799, 2026).

Отже, захист кредиторів у Директиві (ЄС) 2026/799 охоплює збереження майнової маси, повернення неправомірно втрачених активів, можливість ідентифікувати приховані активи, запобігання несвоєчасному реагуванню керівників на неплатоспроможність, максимізацію вартості бізнесу, колективний контроль за процедурою для прийняття кредиторами економічно обґрунтованих рішень та інформаційний доступ до ключових елементів процедури в кожній державі-члені.

Однак визначення захисту всіх кредиторів як функціонального критерію гармонізації не означає, що він є єдиною або безумовно домінуючою метою Директиви. Її положення враховують також захист працівників, фундаментальні права контрагентів боржника, право на приватність і захист персональних даних, збереження життєздатного бізнесу та ширші інтереси внутрішнього ринку.

Коректніше говорити про те, що захист спільних інтересів кредиторів виконує роль спільного функціонального знаменника значної частини її гармонізованих інститутів. ЄС встановлює спільні мінімальні стандарти на тих точках процедури, де правова невизначеність чи неефективність національного регулювання здатні безпосередньо знижувати рівень задоволення вимог кредиторів. Отже, захист спільних інтересів кредиторів постає не окремим інститутом Директиви, а функціональним зв'язком між різними напрямами цільової гармонізації.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що прийняття Директиви (ЄС) 2026/799 поглиблює гармонізацію законодавства про неплатоспроможність у Європейському Союзі насамперед шляхом розширення предмета спільного регулювання. Якщо Регламент (ЄС) 2015/848 переважно забезпечує координацію національних процедур транскордонної неплатоспроможності, а Директива (ЄС) 2019/1023 започаткувала зближення окремих елементів превентивної реструктуризації, звільнення від боргів та ефективності процедур, то Директива (ЄС) 2026/799 поширює спільні мінімальні вимоги на низку інститутів класичного права неплатоспроможності. При цьому гармонізація охоплює не лише матеріально-правові, а й процедурні та інституційні елементи національних режимів.

Проте тут не відбувається переходу до повної уніфікації національних режимів банкрутства. Європейський законодавець зберігає модель цільової мінімальної гармонізації, за якої спільні правила встановлюються лише щодо окремих інститутів, найбільш тісно пов'язаних з ефективністю провадження, збереженням і реалізацією майнової маси й економічним результатом для кредиторів. Отже, поглиблення гармонізації полягає в поширенні гармонізованих мінімальних вимог на ті процедури неплатоспроможності, які раніше регулювалися лише національним законодавством держав-членів ЄС, та в обмеженні національної дискреції держав-членів в обранні варіантів регулювання цих сфер. Одним із головних результатів дослідження є висновок про те, що захист інтересів усіх кредиторів у цілому виступає спільним функціональним зв'язком між значною частиною інститутів, гармонізованих Директивою 2026/799. Йдеться про захист колективного кредиторського інтересу. У процедурі неплатоспроможності інтерес окремого кредитора може бути обмежений, якщо це необхідно для збереження спільного джерела задоволення вимог або недопущення отримання ним необґрунтованої переваги перед іншими кредиторами.

Водночас захист спільних інтересів кредиторів не є єдиною метою Директиви та не охоплює всіх елементів національного права, які впливають на майнове становище кредиторів. Зокрема, Директива не встановлює єдиного поняття неплатоспроможності, загальної системи черговості вимог чи універсального порядку розподілу коштів між кредиторами, хоча такі питання безпосередньо впливають на рівень задоволення їхніх вимог. Це підтверджує вибірковий характер гармонізації: законодавець ЄС не прагне комплексно уніфікувати всі чинники, що визначають результат процедури для кредиторів, а встановлює спільні мінімальні правила лише щодо окремих інститутів, визначених предметом Директиви. Отже, сформульована в дослідженні гіпотеза підтверджується з урахуванням уточнення щодо характеру гармонізації. Директива (ЄС) 2026/799 розширює сферу гармонізованого регулювання ЄС, включаючи до нього окремі матеріально-правові, процедурні та інституційні елементи законодавства про неплатоспроможність, зберігаючи при цьому мінімальний і вибірковий характер такого зближення. Захист спільних інтересів кредиторів виступає одним із функціональних критеріїв, що поєднує значну частину охоплених Директивою інститутів, але не може розглядатися як вичерпне пояснення вибору всіх сфер гармонізації. Наукова новизна дослідження полягає в запропонованому функціональному підході до оцінки Директиви (ЄС) 2026/799, за якого її різнорідні матеріальні, процедурні та інституційні елементи розглядаються через їхній спільний вплив на збереження та повернення активів, майновий результат процедури, колективну участь кредиторів і рівень задоволення їхніх вимог. Практичне значення такого підходу визначається можливістю використовувати його для оцінки національних моделей транспозиції Директиви та визначення того, наскільки обрані державами-членами рішення забезпечують встановлений нею мінімальний рівень захисту кредиторів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є порівняльний аналіз результатів транспозиції Директиви державами-членами після завершення встановленого строку її імплементації, зокрема щодо того, чи призведе запровадження спільних мінімальних правил до фактичного зближення тривалості та результативності процедур і показників задоволення вимог кредиторів у різних національних правопорядках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REGERENCES

Bartolacelli, A., & Laudonio, A. (2024). A hazy passage between Scylla and Charibdys: Liability under the proposal for an insolvency directive. In A. de Soveral Martins (Ed.), *A Nova Proposta de Diretiva sobre Direito da Insolvência* (pp. 65–80). Instituto Jurídico, Faculdade de Direito da Universidade de Coimbra. https://doi.org/10.47907/diretivasobredireitodainsolvencia/04

Bork, R. (2024). Pre-insolvency frameworks: Developments in the European Union. *International Insolvency Review, 33*(1), 6–22. https://doi.org/10.1002/iir.1515; https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/iir.1515

D'Alonzo, R. (2026). Il procedimento di pre-pack nella Direttiva n. 2026/799/UE [The pre-pack procedure in Directive (EU) 2026/799]. *Diritto della Crisi.* https://www.dirittodellacrisi.it/articolo/il-procedimento-di-pre-pack-nella-direttiva-n-2026799ue

Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132. (2019). *Official Journal of the European Union, L 172*, 18–55. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng

Directive (EU) 2026/799 of the European Parliament and of the Council of 30 March 2026 harmonising certain aspects of insolvency law. (2026, April 1). *Official Journal of the European Union, L*, 2026/799. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2026/799/oj/eng

European Commission. (2022, December 7). *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council harmonising certain aspects of insolvency law.* COM(2022) 702 final, 2022/0408(COD). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0702

Leandro, A. (2026, June 24). *Directive (EU) 2026/799: Private international law remarks on minimum harmonisation of insolvency law.* Diritto della Crisi. https://www.dirittodellacrisi.it/articolo/directive-eu-2026799-private-international-law-remarks-on-minimum-harmonisation-of-insolvency-law

Nemeș, V., & Fierbințeanu, G. (2024). Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council harmonising certain aspects of insolvency law – Introductory aspects. *Challenges of the Knowledge Society*, 206–211. https://www.researchgate.net/publication/402978198_PROPOSAL_FOR_A_DIRECTIVE_OF_THE_EUROPEAN_PARLIAMENT_AND_OF_THE_COUNCIL_HARMONISING_CERTAIN_ASPECTS_OF_INSOLVENCY_LAW_-_INTRODUCTORY_ASPECTS

Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings (recast). (2015). *Official Journal of the European Union, L 141*, 19–72. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/848/oj/eng

Rodríguez-Pineau, E. (2025). Cross-border insolvency avoidance actions in the EU: A necessary reflection. *Journal of Private International Law, 21*(3), 393–416. https://doi.org/10.1080/17441048.2025.2589575

Басула, Б. І. (2024). Новий напрям гармонізації законодавства про неплатоспроможність у ЄС. *Право України*, (7), 118–128.

Basula, B. I. (2024). A new direction in the harmonization of insolvency law in the EU. *Law of Ukraine*, (7), 118–128. https://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0001517414

Бірюков, О. М. (2023). Персональна відповідальність у банкрутстві: міжнародні документи і світова практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки, 124*(5), 5–12. https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-1

Biryukov, O. M. (2023). Personal liability in bankruptcy: International documents and the world practice. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Legal Studies, 124*(5), 5–12. https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-1

Бутирська, І. (2026). Гармонізація українського законодавства про банкрутство зі стандартами Європейського Союзу. *Журнал Міжнародного та Європейського Права*, (1), 29–35. https://doi.org/10.31861/jiel.2026.1.29-35

Butyrska, I. (2026). Harmonization of Ukrainian bankruptcy legislation with European Union standards. *Journal of International and European Law*, (1), 29–35. https://doi.org/10.31861/jiel.2026.1.29-35

Максіменцев, М. Г. (2024). Виклики гармонізації адміністративно-правового регулювання і попередження банкрутства і відновлення платоспроможності в ЄС: уроки для України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, (5), 146–151. https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-22

Maksimentsev, M. H. (2024). Challenges of harmonization in administrative and legal regulation and prevention of bankruptcy and restoration of solvency in the EU: Lessons for Ukraine. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, (5), 146–151. https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-22

Петруненко, Я. В. (2025). Вдосконалення законодавства України в сфері банкрутства у контексті європейської інтеграції: проблеми імплементації Директиви (ЄС) 2019/1023. *Юридичний науковий електронний журнал*, (4), 473–477. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/113

Petrunenko, Ya. V. (2025). Improvement of Ukrainian bankruptcy legislation in the context of European integration: Challenges of implementing Directive (EU) 2019/1023. *Legal Scientific Electronic Journal*, (4), 473–477. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/113

Синєгубов, О. В. (2024). Міжнародні стандарти та практики у сфері неплатоспроможності: значення для гармонізації українського законодавства. *Нове українське право*, (5), 18–25. https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.2	Syniehubov, O. V. (2024). International standards and practices in the field of insolvency: Significance for the harmonization of Ukrainian legislation. *New Ukrainian Law*, (5), 18–25. https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.2

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Басула, Б. (2026). Директива ЄС 2026/799: цільова гармонізація захисту кредиторів. *Ius Modernum, 3*(144), 79–92. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)04

Надійшла до редакції 02.07.2026.
Отримано після доопрацювання 28.07.2026.
Прийнято до друку 15.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)05
УДК 349.2:316.64-055.2

ШУМИЛО Михайло
https://orcid.org/0000-0003-4257-3002

д. ю. н., професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
m.shumylo@knute.edu.ua

SHUMYLO Mykhailo
https://orcid.org/0000-0003-4257-3002

Doctor of Sciences (Law),
Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
m.shumylo@knute.edu.ua

СТАНІШЕВСЬКА Оксана
https://orcid.org/0009-0000-5147-1003

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
o.stanishevska@knute.edu.ua

STANISHEVSKA Oksana
https://orcid.org/0009-0000-5147-1003

Postgraduate Student
at the Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
o.stanishevska@knute.edu.ua

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ХАРАСМЕНТУ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПРАЦІ

Досліджено нормативно-правові та прикладні аспекти явища харасменту (домагання) в середовищі праці закладів вищої освіти України. Окреслено міжнародні стандарти щодо запобігання та викорінення насильств і домагань у сфері праці. Висвітлено основні положення права Ради Європи та Європейського Союзу щодо недопущення харасменту в науковій та освітній галузях. Проаналізовано національне законодавство в цій сфері, акцентовано увагу на ролі Міністерства освіти і науки України. Окреме місце в дослідженні присвячено аналізу практики національних судів при розгляді справ про харасмент. Попри зростання уваги національних і міжнародних інституцій до проблеми харасменту, емпіричні дані про його поширеність у закладах вищої освіти України залишаються обмеженими. Для часткового заповнення цієї прогалини проаналізовано показники проведеного анонімного онлайн-опитування працівників ЗВО,

PREVENTING AND TACKLING HARASSMENT IN THE UNIVERSITY WORKPLACE

This article examines the regulatory, legal and practical aspects of harassment in the workplace at higher education institutions in Ukraine. International standards for the prevention and eradication of violence and harassment in the workplace are outlined. The main provisions of Council of Europe and European Union law regarding the prevention of harassment in the scientific and educational sectors are highlighted. National legislation in this area is analysed, with particular emphasis on the role of the Ministry of Education and Science of Ukraine. A separate section of the study is devoted to analysing the case law of national courts in harassment cases. Despite growing attention from national and international institutions to the issue of harassment, empirical data on its prevalence in Ukrainian higher education institutions remain limited. To partially address this gap, the findings of an anonymous online survey of higher education staff, in which 135 people took part, have been analysed.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

в якому взяли участь 135 осіб. Отримані результати засвідчили високий рівень обізнаності працівників щодо сутності харасменту, водночас питання юридичної відповідальності та способів захисту від таких порушень потребують додаткового висвітлення. Крім того, на основі емпіричних даних виявлено специфіку очікувань науково-педагогічних працівників щодо інституційного реагування на випадки домагань. Особливий запит працівників полягає в збереженні балансу між конфіденційністю розслідувань та публічністю їхніх результатів. Дослідження засвідчило необхідність подальшого вдосконалення правових та організаційних механізмів запобігання і протидії харасменту в ЗВО України. На цій основі сформульовано пропозиції щодо розвитку корпоративної культури і вдосконалення правового регулювання, спрямованого на забезпечення безпечного, гідного та здорового середовища праці в закладах вищої освіти.

Ключові слова: охорона праці, харасмент, гендерна рівність, дискримінація, право ЄС, міжнародні стандарти.

The results revealed a high level of awareness among staff regarding the nature of harassment; however, issues of legal liability and means of protection against such violations require further attention. Furthermore, based on empirical data, the specific nature of academic and teaching staff's expectations regarding institutional responses to cases of harassment has been identified. A particular concern among staff is maintaining a balance between the confidentiality of investigations and the public disclosure of their findings. The study highlighted the need for further improvement of the legal and organisational mechanisms for preventing and combating harassment in higher education institutions in Ukraine. On this basis, recommendations were formulated regarding the development of a corporate culture and the improvement of legal regulation, aimed at ensuring a safe, dignified and healthy working environment in higher education institutions.

Keywords: occupational health and safety, harassment, gender equality, discrimination, EU law, international standards.

JEL Classification: J20, J28, J29, J70 K31.

Вступ

В умовах європейської інтеграції України створення безпечного і здорового середовища праці виступає одним із пріоритетних завдань реформування трудового законодавства. В останні роки ключовий вектор наукових досліджень змістився в бік забезпечення психосоціальної безпеки на робочому місці. Харасмент є одним із поширених порушень у сфері праці. Це явище охоплює небажані дії сексуального характеру, що мають нав'язливий, принизливий або дискримінаційний характер (доторкання, поплескування, пропозиції інтимного характеру, коментарі та компліменти із сексуальним підтекстом тощо).

За даними Глобального опитування насильство та домагання на робочому місці є поширеним явищем у всьому світі: більше ніж кожна п'ята (22.8%, або 743 мільйони) зайнята особа зазнала принаймні однієї форми насильства і домагання на робочому місці протягом свого трудового життя. Кожен п'ятнадцятий працівник (6.3%, або 205 мільйонів) стикався із сексуальним насильством та домаганням на робочому місці протягом свого трудового життя (*International Labour Organization*, 2022).

У закладах вищої освіти України (ЗВО) ця проблема набуває особливого значення. Академічне середовище базується на чіткій професійній ієрархії й інтенсивній міжособистісній взаємодії, де реалізація трудової функції тісно пов'язана з навчальним та виховним процесами. Ефективне функціонування цієї системи потребує підтримання атмосфери довіри, взаємоповаги й академічної етики. Порушення цих засад через харасмент негативно впливає не лише на професійний розвиток окремих працівників, а й на якість освітнього процесу та імідж закладу.

Згідно з результатами опитування *UniSAFE* щодо гендерного насильства в академічному середовищі та сфері вищої освіти, майже 62% із понад 42 000 респондентів зазначили, що піддавалися принаймні одній формі гендерного насильства, зокрема фізичному та сексуальному насильству, а також домаганням, психологічному, економічному та онлайн-насильству на своєму робочому місці. Проте лише 7% студентів та 23% співробітників повідомили про інцидент. Основними причинами замовчування стали недооцінка серйозності ситуації, нездатність розпізнати насильство, а також зневіра в ефективності механізмів захисту (*UniSAFE consortium*, 2024).

У Резолюції Європейського Парламенту від 10 червня 2021 року щодо гендерної рівності в освіті та кар'єрі в галузі науки, технологій, інженерії та математики (*STEM*) окремо наголошено на сексуальних домаганнях у зазначених сферах. Документ закликає держави-члени ЄС та освітні установи запровадити політику нульової толерантності, встановити кодекси поведінки, створити безпечні канали повідомлення та інформувати про такі випадки відповідні органи. Крім того, в Люблинській декларації про гендерну рівність у наукових дослідженнях та інноваціях підкреслено відсутність злагодженої інфраструктури та процедур для боротьби з гендерним насильством у наукових колах (*European Parliament*, 2021).

Питання викорінення проблеми сексуальних домагань та насильства у сфері праці стали основою діяльності Міжнародної організації праці та знайшли своє відображення в Конвенції МОП № 190 та Рекомендації МОП № 206. Підходи МОП узгоджуються зі стандартами Ради Європи, зокрема з положеннями Переглянутої Європейської соціальної хартії та Конвенції Ради Європи "Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами" (Стамбульська конвенція), а також із *acquis* ЄС.

Попри значну увагу міжнародних інституцій до проблеми харасменту у сфері праці, емпіричні дослідження щодо його поширеності та сприйняття серед працівників ЗВО України є досить обмеженими. Міністерство освіти та науки України розглядає питання сексуальних домагань у трудовій сфері переважно в комплексі з питаннями гендерної рівності. Глобальні та регіональні дослідження щодо харасменту в ЗВО відсутні, поодинокі опитування з цього питання проводились лише окремими громадськими організаціями (Асоціацією жінок-юристок "Юрфем", ГО "Гендер в деталях") або в межах поодиноких наукових розвідок.

З урахуванням викладеного виникає обґрунтована потреба в проведенні дослідження, спрямованого на вивчення явища харасменту в середовищі праці закладів вищої освіти України, визначення його поширеності та оцінці ефективності наявних механізмів протидії й захисту працівників від його негативних проявів.

Методологічно дослідження ґрунтується на системному узагальненні міжнародних стандартів (глобальних (МОП) та регіональних (РЄ, ЄС)) та національної нормативно-правової бази, що визначають особливості регулювання протидії харасменту в трудових відносинах, зокрема в закладах вищої освіти. За допомогою кількісного та тематичного аналізу відкритих даних, отриманих за результатами анонімного опитування працівників ЗВО, надано оцінку поширеності харасменту та окреслено латентні проблеми академічного середовища. Загалом це дослідження доповнює наукову дискусію щодо вдосконалення правового регулювання у сфері праці в контексті європейської інтеграції та гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС.

Метою дослідження є комплексний аналіз явища харасменту в середовищі праці закладів вищої освіти України, визначення рівня його поширеності та обізнаності працівників щодо цього порушення, а також оцінка ефективності правових і організаційних механізмів протидії харасменту в ЗВО.

Відповідно до мети сформульовано гіпотези дослідження. *По-перше*, чинний механізм правового регулювання протидії харасменту в ЗВО є недостатньо ефективним, оскільки: не зобов'язує адміністрації вживати превентивних заходів; не закріплює алгоритму дій у разі його вчинення; не передбачає гарантій захисту для працівників. *По-друге*, з огляду на доступність інформації, можна припустити, що більшість працівників мають чітке уявлення щодо явища харасменту та форм його прояву. Водночас їхня обізнаність щодо способів реагування на такі порушення може бути недостатньою для забезпечення ефективного самозахисту. *По-третє*, наявність у закладі вищої освіти внутрішньої політики (положення) щодо протидії різним формам домагань, а також доступного порядку подання й розгляду скарг є важливою умовою захисту працівників від харасменту.

Структурно стаття побудована у такий спосіб: її перша частина висвітлює теоретико-правову сутність харасменту у трудових відносинах, у ній також детально проаналізовано міжнародні стандарти та національний досвід правового регулювання протидії харасменту в освітньому середовищі. Друга частина присвячена кількісному та якісному аналізу результатів анонімного онлайн-опитування, в якому взяли участь 135 працівників університету. У третій, завершальній частині, окреслено проблемні аспекти наявного механізму протидії харасменту і сформульовано рекомендації щодо вдосконалення організаційно-нормативного забезпечення закладів вищої освіти.

1. Міжнародні стандарти щодо викорінення харасменту у сфері праці

Протягом останніх десятиліть Україна досягла суттєвого прогресу в забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Держава

приєдналася до ключових міжнародних договорів у сфері гендерної рівності, зокрема до Пекінської декларації, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до неї, а також низки конвенцій Міжнародної організації праці (МОП). Україна також набула статусу учасниці міжнародних ініціатив: "Партнерство Біарріц" (*Biarritz Partnership*), "Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності", Міжнародна коаліція за рівну оплату праці (*EPIC*) та Група друзів жінок, миру й безпеки.

Знаковим етапом у формуванні міжнародних стандартів стало прийняття у 2019 році Декларації століття МОП про майбутнє сфери праці, яка задекларувала прагнення світової спільноти до створення середовища праці, вільного від насильства і домагань. Базові принципи закріплено у Конвенції МОП № 190 про викорінення насильства і домагань та супровідній Рекомендації МОП № 206. У цих документах поняття "насильство й домагання" визначається як "низка неприйнятних форм поведінки та дій, а також погрози їх вчинення, як одноразові, так і повторювані, що мають на меті, спричиняють або можуть спричинити фізичну, психологічну, сексуальну чи економічну шкоду, і включає гендерне насильство та домагання". Конвенція вимагає застосування інклюзивного, комплексного та гендерно-чутливого підходу до запобігання й ліквідації харасменту. Основні напрями реалізації охоплюють: законодавчу заборону насильства та домагань; прийняття комплексної стратегії з метою впровадження заходів щодо запобігання насильству і домаганням; створення або посилення механізмів забезпечення виконання та моніторингу; забезпечення доступу до засобів правового захисту і підтримки для жертв; запровадження санкцій; розробку інструментів, інструкцій, освітніх та навчальних заходів з підвищення обізнаності суспільства; забезпечення ефективних засобів інспекції та розслідування випадків насильства і домагань. Викладене демонструє, що, згідно зі стандартом МОП, харасмент не означає тільки сексуальне домагання, а охоплює значно ширше коло неприйнятних форм поведінки та дій (*International Labour Organization*, 2019).

Наразі Україна ще не ратифікувала Конвенцію № 190. Водночас у межах участі в міжнародній ініціативі "Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності" Уряд України взяв на себе зобов’язання підготувати пропозиції для її ратифікації. Крім цього, КМУ при розробці проєкту Трудового кодексу України вже зробив спробу імплементації приписів цитованої Конвенції МОП. Отже, імперативом для національної правової науки та практики залишається гармонізація трудового законодавства із зазначеними міжнародно-правовими стандартами.

Фундаментальну нормативну основу протидії харасменту у сфері праці для України становлять положення Європейської соціальної хартії (переглянута, ратифіковано у 2006 р.) та Конвенції Ради Європи "Про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами" (Стамбульська конвенція, ратифіковано у 2022 р.).

Зазначені міжнародні акти зобов'язують держави-учасниці впроваджувати дієві законодавчі заходи для криміналізації відповідних правопорушень або застосовувати ефективні юридичні санкції (*Council of Europe*,1996; *Council of Europe*, 2011).

Окремий вектор нормотворення визначено директивами Європейського Союзу. Ключовими серед них є Директива № 2000/78/ЄС про встановлення загальної системи рівного відношення у сфері зайнятості та професійної діяльності; Директива № 2004/113/ЄС про реалізацію принципів рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях доступу та постачання товарів та послуг і Директива № 2006/54/ЄС про реалізацію принципів рівних можливостей і рівноправного поводження щодо чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості.

У цьому контексті варто зазначити, що імплементація та інкорпорація наведених директив у національне законодавство не має факультативного характеру, оскільки прагнення України стати повноцінним членом ЄС має прямим наслідком імплементацію всіх без виключення директив ЄС. І, що найважливіше, цей процес передує інтеграції, а не починається після вступу до ЄС.

2. Правове регулювання протидії харасменту в Україні та особливості його прояву в закладах вищої освіти

2.1. Поняття харасменту, його ознаки та форми прояву

Термін "харасмент" – від англ. *harassment* – домагання, переслідування, утиск. Кембриджський словник у юридичному контексті його визначає як незаконні дії щодо особи, що спричиняють психічні або емоційні страждання, зокрема неодноразові небажані контакти без обґрунтованої причини, образи, погрози, дотики або образливі висловлювання (*Cambridge University Press & Assessment*, *n.d.*).

Натомість словник гендерних термінів акцентує на тому, що харасмент охоплює небажану, нав'язливу поведінку сексуального характеру, яка порушує особисті кордони працівника, створює загрозу його фізичному чи психічному здоров'ю. У наукових джерелах харасмент визначають як форму дискримінації, що полягає в настирливій словесній або фізичній поведінці, яка ображає або принижує людину чи порушує недоторканність її приватного життя (Шевченко, 2016).

У чинному трудовому законодавстві термін "харасмент" наразі не унормований. Кодекс законів про працю України обмежується загальною забороною дискримінації у сфері праці (ст. 2–1). Очікується, що нормативне визначення цього поняття відбудеться під час прийняття нового Трудового кодексу України. Дослідницею в попередніх працях вже акцентувалась на цьому увага та запропоновано авторське визначення: «"харасмент" – це будь-які небажані дії чи поведінка сексуального характеру з боку учасників трудових відносин (керівників, власників, працівників, стажерів, кандидатів на посади та

інших) на робочому місці або поза ним, у тому числі через засоби професійної комунікації та у приватному житті, що можуть супроводжуватись психологічним або економічним тиском та/або завдавати шкоди діловій репутації» (Станішевська, 2026).

Водночас у доктрині вже наголошувалося на тому, що у процесі рекодифікації трудового законодавства заборона харасменту або сексуальних домагань у сфері праці повинна знайти своє чітке закріплення на рівні закону (Сімутіна & Шумило, 2025).

Спорідненим за змістом є поняття "сексуальне домагання", яке закріплено в Законі України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків". Воно визначається як дії сексуального характеру (що не посягають на статеву свободу чи статеву недоторканість особи), виражені вербально, невербально або фізично (слова, жести, рухи тіла, доторкування, поплескування або інші аналогічні дії), які ображають чи принижують гідність особи та можуть супроводжуватися створенням щодо неї залякувального, ворожого або образливого, принизливого середовища (ситуації). Цей Закон зобов'язує роботодавців створювати рівні умови праці для жінок і чоловіків, а також вживати заходів щодо унеможливлення й захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі (Верховна Рада України, 2005).

Харасмент можна класифікувати за формами прояву: фізичні (доторкання, поплескування, спроби поцілунків, притискання), вербальні (компліменти, натяки, запитання або коментарі із сексуальним підтекстом, обговорення зовнішності тощо), невербальні (підморгування, посвистування, непристойні жести та ін.). Такі дії можуть відбуватись із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (надсилання листів, повідомлень або коментарів, фото-, відео- або аудіоконтенту із сексуальним підтекстом тощо).

Причини виникнення харасменту на робочому місці бувають різними. Однією з основних є багатоманітність сприйняття та різні уявлення про норму у взаємовідносинах у чоловіків і жінок, адже люди по-різному сприймають певні фрази, "компліменти" та дотики на свою адресу. І те, що одним працівником розцінюється як флірт, порушує особисті кордони іншого. Характер цього сприймання зумовлений культурним рівнем та ціннісними орієнтирами конкретного працівника. Також має значення вік працівників. Ситуації, про які раніше воліли мовчати, молодь не терпить, змінюючи межі того, що приймалося мовчки старшим поколінням (Вакарюк & Бурка, 2025).

На момент підготовки цієї статті проєкт Трудового кодексу України (14386) відкликаний з парламенту, проте очікується його повторне подання Урядом. Водночас вже зараз можна констатувати занадто вузьке визначення цього терміна в проєкті ТК. Очевидно, що не можна його зводити лише до поведінки сексуального характеру, і все ж є необхідність його визначати значно ширше, як це зроблено в міжнародних актах.

Не зайвим буде зауважити, що проєкт ТК України передбачає, що вчинення харасменту є окремою підставою для звільнення. Так, ч. 1 ст. 93 встановлює, що працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власною ініціативою, якщо роботодавець вчиняв мобінг (цькування), харасмент (домагання) стосовно працівника або не вживав заходів щодо їх припинення. Ч. 3 цієї статті уточнює, що у разі розірвання трудового договору у зв'язку з мобінгом (цькуванням), харасментом (домаганням) або невжиттям роботодавцем заходів щодо їх припинення до заяви додається копія рішення суду, що набрало законної сили, яким підтверджено такий факт. Роботодавець зобов'язаний виплатити працівнику компенсацію у розмірі, визначеному колективним або трудовим договором, але не менше ніж 180 середньоденних заробітних плат. Ч. 1 ст. 204 також передбачає, що роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівникові своїм діянням, що порушує його трудові права, у тому числі внаслідок дискримінації, мобінгу (цькування), харасменту (домагань на роботі), факт якого підтверджено рішенням суду, що набрало законної сили, та яке призвело до приниження гідності й честі, душевних чи фізичних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і потребує від працівника додаткових зусиль для організації свого життя (Верховна Рада України, 2026, Проєкт № 14386).

2.2. Харасмент у середовищі праці закладів вищої освіти

Проблема харасменту (домагань) у закладах вищої освіти не є новою, але її занадто часто ігнорують, а в деяких випадках приховують. Дедалі частіше в соціальних мережах та ЗМІ висвітлюється інформація про факти сексуальних домагань у ЗВО України, від яких потерпають не лише працівники закладу, а й здобувачі вищої освіти (студенти, аспіранти, докторанти). Це негативно позначається на репутації закладу та знижує його конкурентоспроможність у науково-освітньому просторі (Українська правда, 2025; Суспільне Культура, 2025; Четверта влада, 2017; *The Village* Україна, 2025).

Специфіка середовища праці ЗВО зумовлена насамперед професійною ієрархією та підпорядкованістю. Це проявляється у впливі представників адміністрацій, деканатів або керівників кафедр на кар'єрне зростання та матеріальне забезпечення підлеглих працівників (розподіл навантаження, підтримка наукових ініціатив тощо). Особливо вразливими стають молоді науковці та працівники з невеликим стажем роботи, результати їхньої діяльності напряму залежать від рекомендацій та оцінки досвідчених колег.

Викладацька діяльність також передбачає тісну професійну взаємодію, зокрема участь у спільних проєктах, заходах та неформальних комунікаціях, під час наукових відряджень тощо. Крім того, працівники підтримують спілкування через особисті месенджери та сторінки в соціальних мережах. Розширення такого неформального спілкування підвищує ризики проявів харасменту.

Закони України "Про освіту" (ст. 6) та "Про вищу освіту" (ст. 57, 58) містять лише загальні норми щодо гарантування захисту честі та гідності, моральних засад та дотримання педагогічної етики. Звідси випливає висновок про необхідність доповнення законодавства спеціальними нормами щодо недопущення харасменту, мобінгу, насилля та дискримінації (Верховна Рада України, 2017, ЗУ № 2145-VIII; Верховна Рада України, 2014, ЗУ № 1556-VII).

Зазначимо, що педагогічні та науково-педагогічні працівники несуть підвищену відповідальність, що зумовлено виконанням специфічної функції, яка не обмежуються лише формальним виконанням трудових обов'язків вчителя (педагога, вихователя), а й доповнена виховною функцією, не властивою іншим категоріям працівників.

У контексті антикорупційної діяльності харасмент у ЗВО розглядають також як один із корупційних ризиків. До наукового та правового вжитку увійшов термін "сексторція" (*sextortion*) – форма корупції, в якій секс є валютою хабаря". Фактично нерівні відносини між викладачем та керівником (студентом, аспірантом тощо) перетворюють вимогу сексуального характеру на елемент шантажу, і якщо жертва відмовиться чи погрожуватиме повідомити у відповідні органи, це може спричинити звільнення, позбавлення стипендій і премій чи інші негативні наслідки (Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022).

Міністерство освіти та науки України (МОН) активізувало роботу в напрямі протидії домаганням у ЗВО. В межах Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року (розпорядження КМУ від 20.12.2022 № 1163-р) та Операційного плану заходів на 2025–2027 роки заклади вищої освіти мають створювати внутрішні системи запобігання та реагування на випадки харасменту. Важливим кроком стало затвердження МОН Методичних рекомендацій щодо впровадження політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності у закладах вищої освіти України (Міністерство освіти і науки України, 2025, наказ № 1275). Проте, через їхній рекомендаційний характер, практика впровадження рекомендацій закладами вищої освіти є нерівномірною. Звісно, сама по собі наявність таких політик не гарантує ефективного запобігання харасменту, тому потребує активної підтримки з боку адміністрації закладу та впровадження додаткових заходів.

2.3. Судова практика щодо протидії харасменту в ЗВО

Через відсутність визначеного в трудовому законодавстві алгоритму дій роботодавця у разі надходження скарги про вчинення харасменту процедура притягнення кривдника до відповідальності є ускладненою. Наразі можливі такі юридичні механізми.

Оскарження дій у судовому порядку (цивільно-правовий захист). Кожна потерпіла особа має право звернутись до суду з позовом до кривдника або до роботодавця про захист честі, гідності та ділової репутації, відшкодування майнової шкоди, а також компенсації моральної шкоди, завданої харасментом.

Притягнення до адміністративної відповідальності. Кодекс України про адміністративні правопорушення з 2024 року доповнено ст. 173-6 (вчинення насильства за ознакою статі) та ст. 173-7 (сексуальне домагання). Протоколи у цих справах складаються працівниками органів поліції, а розгляд здійснюється судами. Санкція статті передбачає накладення штрафу від вісімдесяти (1 360 грн) до ста шістдесяти (2 720 грн) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку.

Притягнення до дисциплінарної відповідальності або звільнення. У разі вчинення харасменту з боку науково-педагогічного працівника трудове законодавство хоч прямо не передбачає, але дозволяє накласти дисциплінарне стягнення, а також звільнити із займаної посади на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України за вчинення аморального проступку, не сумісного з продовженням цієї роботи. Для такого звільнення необхідна наявність двох умов: 1) підтвердження фактами аморального проступку і 2) вчинення проступку є несумісним з продовженням роботи, що має виховну функцію.

Особливої уваги заслуговує рішення, ухвалене Галицьким районним судом м. Львова у справі № 461/3103/25 від 22 січня 2026 року за позовом колишнього викладача до ЛНУ ім. Івана Франка про скасування наказу про звільнення та поновлення на роботі. Суд визнав законним звільнення за вчинення аморального проступку на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України. Ключовим доказом слугували висновок Комісії з питань етики та професійної діяльності, а також розголос справи й публічні свідчення потерпілих. З такою позицією погодилась і апеляційна інстанція, під час апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції залишене без змін і набрало законної сили. Це рішення суду є знаковим для судової практики в Україні загалом, оскільки є першим і закладає підвалини більш широкого тлумачення "аморального проступку" крізь призму харасменту (Галицький районний суд м. Львова, 2025).

Звертає на себе увагу рішення Приморського районного суду м. Одеси № 522/24585/17. Професора Одеського державного аграрного університету було звільнено на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП за "вчинення аморального проступку", який полягав у численних сексуальних домаганнях до колег-жінок, про що ті неодноразово повідомляли керівництву. Хоча суд першої інстанції відмовив у задоволенні позовних вимог, апеляційний суд, з рішенням якого погодився Верховний Суд, задовольнив позовні вимоги і поновив професора на роботі, ґрунтуючись передовсім на недотриманні процедури розгляду скарг щодо сексуального домагання. Це рішення чітко вказало на необхідність ухвалення на локальному рівні чітких та зрозумілих процедурних нормативних документів, які б уможливили більш ефективні інструменти для фіксації сексуальних домагань, що є невід'ємною частиною доказової бази в суді (Приморський районний суд м. Одеси, 2018).

На думку представниці асоціації "Юрфем", яка також досліджувала питання харасменту в ЗВО, "за обставин, коли національне законодавство хоча й дозволяє заявити про вчинення сексуальних домагань, спостерігаємо суперечність: немає конкретної законної підстави, яка б дозволяла звільнити викладача із закладу вищої освіти за це правопорушення, проте є позиція суду, яка чітко дає зрозуміти, що сексуальні домагання підпадають під визначення "аморального проступку". Відтак, відсутність чіткого законодавчого закріплення лише ускладнює захист прав постраждалих від цього порушення. За таких обставин саме заклади вищої освіти можуть перейняти на себе провідну роль (Слободяник, 2026).

Водночас важливим аспектом у справах щодо харасменту є захист честі, гідності та ділової репутації осіб від неправдивих звинувачень. Показовою є справа № 752/12943/24 (Голосіївський районний суд м. Києва). Суд задовольнив позов викладача НУБіП України про визнання недостовірною інформації щодо вчинення харасменту, яку було поширено в *Telegram*-каналах та інших інформаційних ресурсах, та зобов'язав спростувати ці відомості. Анонімне звернення надійшло на електронну пошту закладу та було перевірено адміністрацією, у тому числі за допомогою проведеного анонімного опитування (Голосіївський районний суд м. Києва, 2025).

Уваги заслуговує також рішення ЄСПЛ у справі *C. v. Romania*, заява № 47358/20 від 30 серпня 2022 року. Суд встановив порушення ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного життя) через неефективне розслідування скарги прибиральниці на сексуальні домагання на робочому місці з боку начальника залізничної станції. Суд робить ключовий акцент на позитивних зобов'язаннях держави захищати приватне життя від посягань з боку приватних осіб. Суд наголошує, що держава має не просто ухвалити закони проти сексуальних домагань, а й забезпечити їхню реальну дію через ефективне розслідування. Саме тому під час розгляду справ щодо харасменту Суд оцінює не лише відповідність національного законодавства, а й наявність у роботодавців прозорих внутрішніх політик, ефективність службових розслідувань та доступність механізмів розгляду скарг. Такий висновок є надзвичайно важливим у контексті створення дієвих правових та організаційних інструментів, які сприятимуть попередженню та боротьбі із проявами харасменту загалом й у сфері вищої освіти зокрема (Європейський суд з прав людини, 2022).

Важливою є також позиція Комітету експертів МОП (наглядовий орган організації), який чітко зазначив, що законодавство, в якому єдиним засобом правового захисту для жертв сексуальних домагань є припинення трудових відносин із збереженням права на компенсацію,

не забезпечує достатнього захисту жертв сексуальних домагань, оскільки фактично карає їх і може відлякувати жертв від пошуку засобів правового захисту (*ILO*, 2012).

3. Емпіричне дослідження поширеності харасменту в ЗВО: анонімне онлайн-опитування

Тема харасменту в академічному середовищі є значно глибше дослідженою в міжнародних наукових джерелах. Дослідники застосовують комплексний підхід: від оцінювання поведінкових проявів харасменту до розробки практичних рекомендацій щодо підвищення обізнаності й удосконалення внутрішніх механізмів реагування на факти домагань у закладах (*Hsiao et al.*, 2021).

Не зважаючи на зростаючий науковий та практичний інтерес до вивчення проблеми харасменту, системного розуміння його реальних масштабів у закладах вищої освіти України не досягнуто. У цьому контексті було досліджено явище харасменту в ЗВО.

Проведено наукове анонімне онлайн-опитування в Державному торговельно-економічному університеті, в якому взяли участь 135 респондентів. Це опитування не мало на меті встановлення конкретних осіб, фактів чи обставин і не слугувало формою перевірки, контролю або службового розслідування. Його результати допомагають оцінити рівень поширеності харасменту серед працівників, на підставі їхнього особистого досвіду, зробити висновок щодо ефективності наявного нормативно-правового регулювання.

3.1. Цілі дослідження

Представлене опитування передбачало реалізацію трьох основних цілей:

1. З'ясувати рівень поширеності явища харасменту серед працівників ЗВО (на основі особистого досвіду респондентів або спостереження за колегами).
2. Оцінити рівень обізнаності працівників щодо сутності харасменту, форм його прояву та алгоритму дій у випадку його вчинення.
3. Визначити очікувані дії та заходи реагування з боку адміністрації закладу у разі надходження скарг (сигналів) про вчинення харасменту (домагань).

3.2. Учасники дослідження

В опитуванні взяли участь 135 працівників закладу вищої освіти. Детальний соціально-демографічний профіль респондента наведено в *таблиці*.

Таблиця

Соціально-демографічний профіль респондента

Соціально-демографічний профіль респондента						
СТАТЬ	Жіноча 76.3%	Чоловіча 23%	Не хочу відповідати 0.7%			
ВІК	18–25 років 1.5%	26–35 років 11.9%	36–45 років 34.8%	Більше ніж 46 років 51.9%		
ПОСАДА	Співробітник 4.4%	Асистент 5.9%	Доцент 56.3%	Професор 16.3%	Керівник 9.6%	Інша 7.4%
СТАЖ	До 1 року 1.5%	1–5 років 3.7%	5–10 років 13.3%	Понад 10 років 81.5%		

Основну частку респондентів становлять викладачі середньої та вищої академічної ланки, переважна більшість яких (81.5%) має стаж роботи понад 10 років.

3.3. Процедура дослідження

Дослідження проводилось дистанційно в онлайн-форматі з використанням *Google Forms*. Посилання на анкету було надіслано підрозділам університету через корпоративну електронну пошту.

Участь в опитуванні була добровільною та анонімною. Перед заповненням анкети респонденти ознайомились з інформацією про порядок обробки даних анкет і гарантії захисту персональних даних. Опитування тривало з 20 січня по 20 лютого 2026 року, з дотриманням вимог конфіденційності. Відповіді опрацьовувались у знеособленому вигляді, без збору *IP*-адрес та електронних поштових скриньок. Запитання анкети не передбачали ідентифікацію особи учасника. Збір та обробка результатів дослідження проводились відповідно до законодавства України про захист персональних даних і з урахуванням європейських стандартів дослідницької етики та захисту даних.

3.4. Аналіз даних

Обробка даних здійснювалась із застосуванням комбінованого підходу. Кількісні дані аналізувались за допомогою описової статистики (частота, відсоток, середнє, стандартне відхилення), а також на порівняльних даних. Також проведено тематичний аналіз відкритих відповідей респондентів.

3.5 Результати дослідження

Дані опитування опрацьовано у декілька етапів. На першому етапі проаналізовано кількісні показники поширеності явища харасменту в колективі, ставлення працівників до його негативних проявів, а також

загальних знань про механізми реагування на факти харасменту й види відповідальності. На другому здійснено тематичний аналіз відкритих відповідей респондентів щодо очікуваних дій адміністрації закладу у разі надходження звернень про харасмент.

Кількісні показники та досвід респондентів

Дослідження засвідчило високий рівень теоретичної обізнаності працівників щодо сутності харасменту: більшість респондентів зазначили, що чітко розуміють зміст цього поняття (*рис. 1*).

Рис. 1

Водночас майже п'ята частина опитаних (20%) висловили необізнаність щодо конкретних алгоритмів реагування на факти домагань (*рис. 2*).

Рис. 2

75.6 % респондентів визнали харасмент важливою соціальною проблемою, яка потребує системної протидії. Проте 21% з них вагалися з відповіддю або не вважають це явище проблемою для свого колективу.

На пряме запитання щодо особистого досвіду з проявами сексуальних домагань на робочому місці 89.6% працівників відповіли, що ніколи не стикались із цим, 10.4 % підтвердили такий негативний досвід різної частоти: інколи, разово, часто (*рис. 3*).

Рис. 3

Проте під час деталізації конкретних форм поведінки (недоречні жести, нахабні компліменти, повідомлення із сексуальним підтекстом) частка осіб, які зазнавали щодо себе таких дій, зросла до 17.8%. Крім того, понад 20% опитаних вказали, що були свідками проявів харасменту щодо своїх колег (*рис. 4*).

Дослідження також засвідчило, що у 80.6 % вчинення харасменту було пов'язано з горизонтальними відносинами між працівниками (від колег), у 19.4% – з ієрархічною владою (від керівників).

Рис. 4

Тематичний аналіз відкритих відповідей: очікування від дій адміністрації ЗВО

Також в анкеті респондентам були поставлені відкриті запитання, на які вони могли надавати свої власні відповіді. Так, аналіз відповідей на запитання: *"Уявіть, Вас анонімно обмовили в харасменті. Які дії адміністрації університету є очікуваними і чому?"* демонструє запит колективу на справедливість та встановлення істини. Респонденти висловились за ініціювання адміністрацією службового розслідування, під час якого мають бути зібрані докази та опитані свідки правопорушення. У своїх відповідях працівники наголосили на необхідності створення незалежної комісії для розгляду скарг цієї категорії. Крім того, респонденти зазначили, що сам факт подання скарги не повинен автоматично ставати підставою для застосування дисциплінарних стягнень, а має бути лише приводом для розслідування обставин. Ця позиція свідчить, що працівники прагнуть убезпечити себе від необґрунтованих покарань. У відповідях наголошується на важливості активної участі адміністрації ЗВО, зокрема в проведенні обговорень зі сторонами конфлікту та сприянні вирішенню конфлікту, в тому числі з використанням медіації. Лише в поодиноких відповідях зазначається, що анонімні звинувачення у вчиненні харасменту не можуть бути розглянуті.

Відповіді на запитання: *"Які дії адміністрації університету є очікуваними, якщо Ви стали жертвою харасменту?"* продемонстрували високий рівень узгодженості позицій із відповідями на попереднє запитання. Респонденти зазначили, що очікують від адміністрації негайного реагування та проведення об'єктивного службового розслідування. У своїх відповідях працівники наголошують на необхідності створення спеціальної комісії та важливості дотримання конфіденційності під час розгляду їхніх звернень. Респонденти очікують, що адміністрація ЗВО зможе гарантувати потерпілій особі безпеку та захист на робочому місці. З цією метою пропонується тимчасове відсторонення правопорушника від робочого процесу або роз'єднання сторін конфлікту. У відповідях також підкреслюється важливість надання психологічної та юридичної підтримки жертвам харасменту. Відповіді також містять запит на суворе покарання правопорушника: від попередження до звільнення.

Дискусія щодо публічності та розгляду анонімних звернень

Респондентам також поставлені запитання щодо оприлюднення результатів перевірок: *"Якщо Вас анонімно обмовили в харасменті, чи мають бути оприлюднені результати службової перевірки і чому?"* та *"Якщо Ви стали жертвою харасменту, чи мають бути оприлюднені результати службової перевірки і чому?"*. Відповіді поділились залежно від процесуального статусу особи в конфлікті. Так, в ситуації, в якій особу обмовлено у вчиненні харасменту, респонденти висловились проти оприлюднення результатів службової перевірки, пояснюючи свою позицію небажанням розголосу та через можливі репутаційні втрати, незалежно від результатів розслідування. Респонденти, які

висловили позицію оприлюднювати результати, пояснили це важливістю спростування чуток та відновлення ділової репутації, наголошуючи на дотриманні законодавства про захист персональних даних. Деякі відповіді містили компромісні позиції – оприлюднення загальних результатів або у знеособленому вигляді.

Відповіді респондентів з умовної позиції "жертви харасменту" також розділились. Опитані, що виступили проти оприлюднення результатів перевірки, обґрунтували свою позицію порушенням приватності та додатковим психологічним тиском. Респонденти, які підтримали ідею оприлюднення результатів таких перевірок, зазначили обов'язковість дозволу з боку потерпілої особи. В своїх відповідях вони підкреслили, що висвітлення інформації щодо вчиненого правопорушення матиме виховну функцію в середовищі праці ЗВО.

Аналіз відповідей щодо анонімних звернень про вчинення харасменту показав, що працівники допускають їх розгляд адміністрацією університету. Респонденти обґрунтовують свою позицію необхідністю захисту осіб, які через сором або страх втратити роботу не можуть відкрито заявити про факти домагань. Наголошується, що такі звернення не можуть ставати автоматичною підставою для притягнення до відповідальності. Ті опитані, які висловились проти розгляду адміністрацією анонімних скарг, пояснили свою позицію відсутністю можливості ідентифікувати заявника для пояснень, а також зауважили на ризиках зловживань та наклепу з боку колег. Окремо хочемо зазначити, що у відповідях наголошується на встановленні відповідальності за завідомо неправдиве звинувачення особи у вчиненні харасменту.

4. Рекомендації щодо вдосконалення організаційно-нормативного забезпечення ЗВО

Результати опитування засвідчують високий рівень чутливості працівників ЗВО до проблеми харасменту. Спостерігається певний розрив між теоретичним розумінням поняття харасменту та готовністю протидіяти його проявам. Головним очікуванням респондентів у разі вчинення харасменту є ефективне реагування з боку адміністрації, зокрема проведення службової перевірки та притягнення винних до відповідальності. Зважаючи на це, є необхідним закріплення чіткого механізму протидії харасменту не лише на законодавчому рівні, а й у ЗВО.

З метою практичного втілення результатів дослідження та реалізації Методичних рекомендацій МОН України закладам вищої освіти необхідно вжити таких заходів:

1. Розробити внутрішнє положення (політику) протидії дискримінації, харасменту та підтримки рівності.

2. Утворити спеціальну постійно діючу комісію для розгляду скарг цієї категорії, затвердити процедуру подання й розгляду скарг, з можливістю перевірок анонімних звернень.

3. Забезпечити можливість врегулювання конфлікту за допомогою медіації, передбачити надання психологічної допомоги потерпілим від харасменту.

4. Розробити профілактичні заходи (навчання, тренінги), забезпечити інформаційну кампанію з формування в освітньому середовищі нульової толерантності до проявів харасменту.

5. Періодично (раз на рік) проводити моніторинг стану дотримання політики протидії харасменту та психологічної безпеки в колективі шляхом анонімного опитування.

6. Ініціювати внесення змін до Колективного договору між трудовим колективом та адміністрацією закладу і доповнити його положеннями щодо заборони будь-яких проявів дискримінації, насилля, мобінгу та харасменту (домагань).

Висновки

Харасмент у середовищі праці закладів вищої освіти є небезпечним явищем, що посягає на гідність працівників, порушує принцип рівності та негативно впливає на ефективність наукового й освітнього процесів.

Необхідно пришвидшити процес ратифікації Конвенції МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці.

Для вдосконалення правового регулювання протидії харасменту доцільно імплементувати положення міжнародних договорів Ради Європи та права ЄС у національне законодавство, а саме в проєкт Закону України "Про безпеку та здоров'я працівників на роботі" (№ 10147 від 13.10.2023) та проєкт Трудового кодексу України, який буде переподано до парламенту. На нашу думку, в оновленому трудовому законодавстві доцільно визначити поняття харасменту в широкому, а не вузькому контексті, закріпити обов'язок роботодавця запобігати його проявам, забезпечувати належний розгляд скарг та захист потерпілих на робочому місці, за наявності ознак правопорушення – повідомляти уповноважені органи.

Окремого нормативного врегулювання потребує захист від віктимізації. Зокрема, пропонуємо встановити гарантії для потерпілих та осіб, які повідомили про харасмент, надали свідчення (захист від незаконного звільнення, переведення на нижчу посаду, позбавлення премій та відпусток, погіршення умов праці тощо). Крім того, необхідно передбачити відповідальність за завідомо неправдиве звинувачення особи у вчиненні харасменту.

Потребують удосконалення трудові санкції. За вчинення харасменту доцільно прямо передбачити притягнення до дисциплінарної відповідальності або звільнення, якщо характер, систематичність або тяжкість наслідків є несумісними з продовженням трудових відносин. Щодо

педагогічних, наукових та науково-педагогічних працівників пропонуємо визначити, що харасмент, який є несумісним із продовженням виховної функції, може кваліфікуватись як аморальний поступок та бути підставою для припинення трудових відносин.

Закон України "Про вищу освіту" доцільно доповнити положенням про право працівників та здобувачів освіти на середовище, вільне від харасменту, мобінгу, насильства та дискримінації, а також закріпити обов'язок ЗВО вживати заходів щодо запобігання таким проявам та забезпечувати розгляд звернень.

Для закладів вищої освіти пропонуємо встановити обов'язок щодо розробки та впровадження внутрішньої політики (положення) протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності, а також створення постійно діючих комісій та порядку подання й розгляду скарг щодо харасменту.

Результати дослідження та запропоновані зміни до нормативно-правових актів можуть стати основою для подальших наукових розвідок щодо оцінки ефективності впроваджених процедур і локальних актів щодо протидії харасменту в ЗВО України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Cambridge University Press & Assessment. (n.d.). Harassment. In *Cambridge Dictionary.* https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/harassment

European Parliament. (2021). European Parliament resolution of 10 June 2021 on promoting gender equality in science, technology, engineering and mathematics (STEM) education and careers (2019/2164(INI)). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2022_067_R_0019

Hsiao, C. J., Akhavan, N. N., Singh Ospina, N., Yagnik, K .J., Neilan, P., Hahn, P., & Zaidi, Z. (2021). Sexual harassment experiences across the academic medicine hierarchy. *Cureus, 13*(2), e13508. https://doi.org/10.7759/cureus.13508

International Labour Organization. (2012). *Giving Globalization a Human Face, General Survey on the fundamental Conventions concerning rights at work in light of the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization.* International Labour Conference, 101 st Session, Report III (Part 1B).

International Labour Organization. (2019, June 21). Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190). https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190

International Labour Organization. (2022). *Experiences of violence and harassment at work: A global first survey.* https://doi.org/10.54394/IOAX8567

The Village Україна. (2025, 21 лютого). *Поліція перевіряє викладача КНУКіМ, якого звинуватили в харасменті.* https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/360113-politsiya-pereviryae-vikladacha-knukim-yakogo-zvinuvatili-u-harasmenti-bez-kriminalnogo-provadzhennya

The Village Ukraine. (2025, February 21). *Police are investigating a lecturer at the Kyiv National University of Culture and Arts who has been accused of harassment.* https://www.village.com.ua/village/life/edu-news/360113-politsiya-pereviryae-vikladacha-knukim-yakogo-zvinuvatili-u-harasmenti-bez-kriminalnogo-provadzhennya

UniSAFE consortium. (2024). *UniSAFE policy brief 2: Addressing gender-based violence in higher education and research through institutional change.* Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605043	
Вакарюк, Л. В., & Бурка, А. В. (2025). Харасмент на робочому місці як вид дискримінації в сфері праці. *Аналітично-порівняльне правознавство, 2*(6), 18–24. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.2	Vakaryuk, L. V., & Burka, A. V. (2025). Harassment in the workplace as a form of discrimination in the field of labour. *Analytical and Comparative Jurisprudence, 2*(6), 18–24. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.2
Верховна Рада України. (2005, 8 вересня). Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України № 2866-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text	Verkhovna Rada of Ukraine. (2005, September 8). On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men: Law of Ukraine No. 2866-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text
Верховна Рада України. (2014, 1 липня). Про вищу осві: Закон України № 1556-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text	Verkhovna Rada of Ukraine. (2014, July 1). On Higher Education: Law of Ukraine No. 1556-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text
Верховна Рада України. (2017, 5 вересня). Про освіту: Закон України № 2145-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19	Verkhovna Rada of Ukraine. (2017, September 5). On Education: Law of Ukraine No. 2145-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
Верховна Рада України. (2026, 15 січня). Проєкт Трудового кодексу України (реєстр № 14386). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516	Verkhovna Rada of Ukraine. (2026, January 15). Draft Labour Code of Ukraine (register No. 14386). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516
Галицький районний суд м. Львова. (2025, 17 липня). Рішення у справі № 461/3103/25. Єдиний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/Review/129057558	Galician District Court of Lviv. (2025, July 17). Judgment in Case No. 461/3103/25. Unified Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/129057558
Голосіївський районний суд м. Києва. (2025, 17 лютого). Рішення у справі № 752/12943/24. Єдиний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125501605	Holosiivskyi District Court of Kyiv. (2025, February 17). Judgment in Case No. 752/12943/24. Unified Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125501605
Європейський суд з прав людини. (2022, 30 серпня). Справа "С. проти Румунії" (заява № 47358/20). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-218933	European Court of Rights. (2022, August 30). Case of C. v. Romania (Application No. 47358/20). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-218933
Міністерство освіти і науки України. (2025, 25 вересня). Методичні рекомендації щодо впровадження політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності у закладах вищої освіти України: Наказ № 1275. https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-vprovadzhennia-polityky-protydii-dyskryminatsii-seksualnym-domahanniam-ta-pidtrymky-rivnosti-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-ukrainy	Ministry of Education and Science of Ukraine. (2025, September 25). Methodological guidelines on the implementation of policies to combat discrimination and sexual harassment and to promote equality in higher education institutions in Ukraine: Order No. 1275. https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-vprovadzhennia-polityky-protydii-dyskryminatsii-seksualnym-domahanniam-ta-pidtrymky-rivnosti-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-ukrainy
Національне агентство з питань запобігання корупції. (2022, 8 серпня). *Зловживання службовим становищем у формі сексуальних домагань з боку викладачів чи адміністрації університету за позитивні оцінки чи протекторат ("сексторція").* Портал доброчесності https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/79/?print=1	National Agency on Corruption Prevention. (2022, August 8). *Abuse of official position in the form of sexual harassment by university lecturers or administration in exchange for good marks or patronage ('sextortion').* Ukraine's Integrity Portal. https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/79/?print=1

Приморський районний суд м. Одеси. (2018, 9 листопада. Рішення у справі № 522/24585/17. Єдиний реєстр судових рішень. https://reyestr.court.gov.ua/Review/77976039.	Primorsky District Court of Odessa. (2018, November 9). Judgment in Case No. 522/24585/17. Unified Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/77976039
Рада Європи. (1996, 3 травня). Європейська соціальна хартія (переглянута). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text	Council of Europe. (1996 May 3). European Social Charter (revised). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
Рада Європи. (2011, 5 листопада). Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text	Council of Europe. (2011 November 5). Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
Сімутіна, Я. В., & Шумило, М. М. (2025). *Концептуальні засади розвитку трудового законодавства України у повоєнних та євроінтеграційних викликах*: Наукова записка. Юрінком Інтер; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України.	Simutina, Ya. V., & Shumilo, M. M. (2025). *Conceptual Foundations for the Development of Ukraine's Labour Legislation in the Context of Post-War and European Integration Challenges: Research Note.* Yurinkom Inter; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Слободяник, С. (2026). *Юридична відповідальність за сексуальні домагання в закладах вищої освіти.* Юрфем. https://jurfem.com.ua/yurydychna-vidpovidalnist-za-domahannia/	Slobodyanik, S. (2026). *Legal liability for sexual harassment in higher education institutions.* Yurfem. https://jurfem.com.ua/yurydychna-vidpovidalnist-za-domahannia/
Станішевська О.С. (2026). Харасмент у трудових відносинах: національна практика та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, *94*(2), 178–184. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.25	Stanishevska, O.S. Harassment in employment relations: national practice and international experience. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, *94*(2), 178–184. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.25
Суспільне Культура. (2025, 10 лютого). *Юрія Висоцького відсторонили від викладання в університеті Карпенка-Карого до закінчення службової перевірки.* https://suspilne.media/culture/947183-uria-visockogo-vidstoronili-vid-vikladanna-v-universiteti-karpenka-karogo-do-zakincenna-sluzbovoi-perevirki/	Suspilne Culture. (2025, February 10). *Yuriy Vysotskyi has been suspended from teaching at Karpenko-Karyi University pending the outcome of an internal investigation.* https://suspilne.media/culture/947183-uria-visockogo-vidstoronili-vid-vikladanna-v-universiteti-karpenka-karogo-do-zakincenna-sluzbovoi-perevirki/
Українська правда. Життя. (2025, 29 січня). *Правоохоронці повідомили про підозру викладачу вишу в Сумах.* https://life.pravda.com.ua/society/pravoohoronci-povidomili-pro-pidozru-vikladachu-vishu-v-sumah-yakiy-shilyav-studentku-do-seksu-306149/	Ukrainska Pravda. Life. (2025, January 29). *Law enforcement officials have notified a university lecturer in Sumy that he is under suspicion.* https://life.pravda.com.ua/society/pravoohoronci-povidomili-pro-pidozru-vikladachu-vishu-v-sumah-yakiy-shilyav-studentku-do-seksu-306149/
Чертверта влада. (2017, 27 листопада). *Рівненського професора, який домагався до студенток і викладачок, нарешті звільнили.* https://4vlada.com/rivne/52166	The Fourth Estate (2017, November 27). *A professor from Rivne who had made inappropriate advances towards female students and lecturers has finally been sacked.* https://4vlada.com/rivne/52166

Шевченко, З. В. (2016). *Словник ґендерних термінів.* https://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovnyk-gendernyh-terminiv.pdf	Shevchenko, Z. V. (2016). *Glossary of Gender Terms.* https://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovnyk-gendernyh-terminiv.pdf

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Подяка. Висловлюємо вдячність адміністрації Державного торговельно-економічного університету за сприяння та підтримку в організації опитування та всім учасникам дослідження, які поділились в опитуванні своїми даними та часом. Окрема подяка доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Наталії Мазаракі за її поради щодо інструментів опитування.

Шумило, М., & Станішевська, О. (2026). Запобігання та протидія харасменту в університетському середовищі праці. *Ius Modernum, 3*(144), 93–114. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)05

Надійшла до редакції 08.06.2026.
Отримано після доопрацювання 28.06.2026.
Прийнято до друку 16.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)06
УДК 347.157:347.4

ПРИМАК Володимир
https://orcid.org/0000-0002-9054-5017

д. ю. н., професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
v.prymak@knute.edu.ua

PRYMAK Volodymyr
https://orcid.org/0000-0002-9054-5017

Doctor of Science (Law), Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
v.prymak@knute.edu.ua

СТЕПАНОВА Марія
https://orcid.org/0009-0001-2156-7247

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
m.stepanova@knute.edu.ua

STEPANOVA Mariia
https://orcid.org/0009-0001-2156-7247

Postgraduate Student at the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
m.stepanova@knute.edu.ua

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В ОХОРОННИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Розглянуто актуальні питання правового регулювання охоронних цивільних відносин щодо захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів сторін регулятивних зобов'язань за участю дитини. У контексті аналізу співвідношення обсягу і форм реалізації правочиноздатності та (у неповнолітньої особи) деліктоздатності дитини, а також особливостей застосування окремих способів цивільно-правового захисту визначено ключові елементи правового статусу дитини в охоронних цивільних правовідносинах, пов'язаних з порушенням зобов'язання. Наголошено на відмінностях у порядку застосування санкцій майнового та організаційно-правового змісту за порушення регулятивного зобов'язання за участю дитини. Зазначається, що, попри закріплення за малолітніми дітьми правочиноздатності у частині вчинення дрібних побутових правочинів, така дитина загалом позбавлена можливості самостійного захисту своїх прав та інтересів у відповідному зобов'язанні – за потенційним винятком у частині відмови від договору як способу самозахисту, релевантному її частковій правочиноздатності. Водночас вчинений малолітньою дитиною договір не може бути кваліфікований як дрібний побутовий договір, якщо до його умов включено положення про застосування таких способів забезпечення виконання зобов'язання, як неустойка (штраф, пеня) або завдаток. Визначено низку прогалин або дискусійних положень норм чинного Цивільного

THE LEGAL STATUS OF A CHILD IN CIVIL LEGAL RELATIONSHIPS RELATING TO CHILD PROTECTION

The article considers current issues of legal regulation of protective civil relations regarding the protection of subjective civil rights and interests of the parties in regulatory obligations with the participation of a child. In the context of analyzing the ratio of the volume and forms of implementation of legal capacity and (in the case of a juveniles) tortious capacity of a child, as well as the features of the application of some remedies, the key elements of the legal status of a child in protective civil legal relations related to the violation of an obligation are identified. The study emphasizes the differences in the procedure for applying the property and organizational sanctions for the violation of a regulatory obligation with the participation of a child. It is noted that despite the legal capacity of minor children to perform minor household transactions, such a child is generally deprived of the opportunity to independently protect their rights and interests in the relevant obligation – with the potential exception of refusing the contract as a self-defense remedy that is relevant to their partial legal capacity. At the same time, a contract concluded by a minor cannot be qualified as a minor household contract if its terms include a provision on the use of such ways of ensuring the performance of the obligation as a penalty or a deposit. Some gaps or controversial provisions of the current Civil Code of Ukraine

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

кодексу України та положень проєкту Цивільного кодексу України від 09.04.2026 № 15150 щодо правового режиму цивільно-правової відповідальності неповнолітніх осіб та субсидіарної відповідальності їхніх законних представників у сфері дії норм зобов'язального права. Висловлена думка про те, що субсидіарна відповідальність у зобов'язальних правовідносинах законних представників неповнолітньої дитини закономірно віддзеркалює збереження за ними обов'язків з її виховання та врахування природної нестачі у переважної більшості підлітків власного майна, достатнього для задоволення ймовірних вимог кредиторів. Пропонується поширити таку відповідальність на охоронні відносини щодо стягнення з неповнолітнього неустойки, процентів річних та інфляційних втрат за порушення грошового зобов'язання, повернення подвійної суми завдатку. Заперечується доцільність покладання на неповнолітню особу обов'язку відшкодувати моральну шкоду, зумовлену порушенням зобов'язання, а також можливість застосування до неповнолітніх (крім емансипованих як підприємців) цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання без включення до її умов вини. Згідно з узагальнюючим висновком статті правовий статус дитини як кредитора або боржника в охоронних цивільних правовідносинах, пов'язаних з порушенням зобов'язання, зумовлюється обсягом та формами здійснення її правочиноздатності й деліктоздатності (за наявності останньої) та передбачає належність врахування рівня психічної, фізичної й соціальної зрілості дитини, обов'язків законних представників щодо виховання дитини і захисту її прав та інтересів, потенційної можливості дитини, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, застосовувати юридичні способи самозахисту на кшталт відмови від договору або зобов'язання.

Ключові слова: малолітня дитина, неповнолітня дитина, законні представники, правочиноздатність, деліктоздатність, дрібний побутовий правочин, способи захисту цивільних прав та інтересів, цивільно-правова відповідальність.

norms and the provisions of the draft Civil Code of Ukraine dated 09.04.2026 No. 15150 regarding the legal regime of civil liability of juveniles and subsidiary liability of their legal representatives in the sphere of application law of obligations' norms have been identified. The opinion is expressed that legal representatives' of juvenile subsidiary liability naturally reflects their duties for his upbringing and taking into account the natural lack of the own juvenile's property sufficient to satisfy the probable claims of creditors. It is proposed to extend such liability to protective relations regarding the recovery from a juvenile penalty, annual interest and inflationary losses for violation of a monetary obligation, and the return of a double amount of the deposit. The authors of the article deny the expediency of imposing on a juvenile the obligation to compensate for moral damage caused by the violation of an obligation, as well as the possibility of applying to juveniles (except for emancipated as entrepreneurs) civil liability for violation of an obligation without including fault in its conditions. According to the general conclusion of the article, the legal status of a child as a creditor or debtor in protective civil legal relations related to the violation of an obligation is determined by the scope and forms of exercising his legal capacity and tortious capacity (if the latter exists) and provides for the appropriateness of taking into account the level of mental, physical and social maturity of the child, the duties of legal representatives to bring up the child and protect his rights and interests, the potential ability of a child who does not have civil procedural capacity to use self-defense remedy such as refusing a contract or obligation.

Keywords: minor, juvenile, legal representatives, legal capacity, tortious capacity, small household transaction, remedies (ways of protecting civil rights and interests), civil liability.

Вступ

Питання забезпечення захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин цілком природно посідають вельми помітне місце в доктринальних дослідженнях фахівців з цивільного права. Пояснюється це тим, що право на захист є невід'ємним складником механізму правового регулювання будь-якого різновиду цивільних відносин – як тих, що пов'язані зі статикою володіння певними благами, так і тих, які виникають у динаміці цивільного обороту та, будучи врегульованими нормами підгалузі зобов'язального права, набувають форми зобов'язальних правовідносин.

Безумовно, ключова проблема цивільно-правового захисту (з особливим наголосом на застосуванні належного та ефективного способу захисту в розрізі співвідношення порушених регулятивних і нововиниклих охоронних правовідносин) постає у сфері здійснення

правосуддя. Водночас серед множинності способів захисту цивільних прав та інтересів виділяються ті компенсаційні майнові санкції, що їх іменують заходами цивільно-правової відповідальності. Їх застосування пов'язано з правовим режимом, який щонайменше орієнтує на встановлення здатності учасника цивільних відносин бути носієм компенсаційного майнового обов'язку на користь іншої сторони порушених регулятивних правовідносин.

Саме тому і законодавець, і науковці приділяють значну (хоча й подекуди недостатню) увагу фіксації наявності або конкретизації обсягу деліктоздатності фізичних осіб загалом, а насамперед – дітей (малолітніх і неповнолітніх осіб) (Стефанчук, 2020, с. 306–361). Утім, посутньо зазначена увага до відповідних елементів цивільно-правового статусу дитини зосереджена переважно на правовому регулюванні відносин деліктної відповідальності. Водночас загалом у царині цивільно-правового захисту залишається чимало законодавчих і доктринальних прогалин, які стосуються побудови та функціонування правових механізмів застосування окремих заходів цивільно-правової відповідальності (включно зі стягненням неустойки), а тим паче інших санкцій майнового (примусове виконання обов'язку в натурі) або організаційно-правового (відмова від договору тощо) змісту за порушення регулятивного зобов'язання за участю дитини.

Слід згадати і про можливість виникнення у правовідносинах з приводу застосування вищезгаданих санкцій різноманітних прав та обов'язків власне у законних представників дитини. Це зумовлює необхідність дальшого увиразнення охоронних елементів правового статусу не тільки дитини, а й також її батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників, інших фізичних та юридичних осіб, на яких в силу закону покладено виконання функцій законного представника малолітнього або неповнолітнього учасника цивільних відносин.

На жаль, положення актуального нині проєкту Цивільного кодексу України № 15150 (далі – проєкт ЦК України (2026, 9 квітня), не дають підстав сподіватися на комплексне вирішення порушеної проблеми невизначеності багатьох складових правового статусу дитини та її законних представників у контексті широкого спектру охоронних правовідносин, пов'язаних з порушенням регулятивних зобов'язань, у яких бере участь дитина. Втім, не можна не привітати використання у згаданому законопроєкті як базового терміна "дитина" (малолітня, неповнолітня) при позначенні правового статусу малолітньої або неповнолітньої особи.

Тож з огляду на суть позначеної правової проблеми метою цієї статті є саме встановлення тих юридичних можливостей, які мали б визначати особливості правового статусу дитини (малолітньої або неповнолітньої особи) та її законних представників в охоронних правовідносинах, що випливають з порушення регулятивного зобов'язання за участю дитини.

Реалізація сформульованої мети пов'язана з гіпотезою щодо існування закономірної кореляції між регулятивними та охоронними елементами цивільно-правового статусу дитини загалом, її правочиноздатності й деліктоздатності зокрема, а також змістом зазначеного статусу й окремими формами та способами цивільно-правового захисту, що можуть бути застосовані в охоронних зобов'язаннях, нововиниклих унаслідок порушення регулятивного зобов'язання за участю дитини.

Для перевірки сформульованої гіпотези передбачено використання здебільшого системного, структурно-функціонального і формально-юридичного методів. Перший з них покликаний забезпечити врахування закономірних взаємозв'язків між складовими правового статусу дитини та її законних представників, тоді як другий націлений на деталізацію зазначених взаємозв'язків у розрізі множинності функціонально відмінних форм і способів цивільно-правового захисту. Нарешті, третій зі згаданих методів орієнтує на виявлення закономірних форм взаємодії елементів механізму правового регулювання цивільних відносин – у площині співвідношення регулятивних і охоронних правовідносин насамперед.

Визначені мета, гіпотеза і методи дослідження зумовили необхідність структурування основного тексту статті на три частини. Перша з них присвячена передусім впливу правочиноздатності дитини на її права і обов'язки в охоронних правовідносинах, що виникають унаслідок порушення зобов'язання. Друга частина статті виокремлює питання, що стосуються неюрисдикційного захисту у вигляді відмови від договору. Третя частина спрямована на визначення особливостей правового статусу дитини в правовідносинах договірної відповідальності з приводу застосування окремих її заходів.

1. Правочиноздатність і деліктоздатність дитини як підґрунтя для виникнення охоронного зобов'язання

Аналіз висловлених у вітчизняній та зарубіжній літературі положень щодо цивільної правосуб'єктності дитини дозволяє сформулювати такі методологічні орієнтири. *По-перше*, дитина відповідно до її правосуб'єктності може бути учасником широкого спектра регулятивних зобов'язальних правовідносин, у тому числі й тих, які виникли через самостійну реалізацію нею власної правочиноздатності (Сердечна, 2021). *По-друге*, реалізація правоздатності дитини в цивільних відносинах тісно пов'язана з участю у здійсненні й захисті її прав та інтересів законних представників дитини (Тищук, 2021). *По-третє*, особливості правового статусу дитини визначаються об'єктивно притаманним їй станом психічної, соціальної та фізичної вразливості (умовно кажучи, незрілості). Своєю чергою, це спричиняє необхідність закріплення спеціальних юридичних гарантій додержання прав та інтересів

дитини (Ортинська, 2017; Баранкевич, 2021; Сафончик, 2025). Нарешті, *по-четверте*, у площині використання порівняльно-правового методу не можна не зазначити відсутність у національному праві України притаманного багатьом правовим системам англо-американської правової сім'ї конкретизованого балансу інтересів дитини та її контрагентів у зобов'язальних правовідносинах. Зазвичай таке балансування передбачає додержання загального правила щодо особливого привілею дитини відмовитися від укладеного за її участі договору без несення відповідальності за порушення відповідного зобов'язання та з позбавленням повнолітнього контрагента або юридичної особи можливості вимагати примусового виконання неповнолітнім його договірного обов'язку, з винятками щодо безумовно необхідних договорів, до яких судова практика може зараховувати договори на оплату освітніх послуг та інші договори, у яких є безперечним інтерес неповнолітньої дитини, а її вигоди так само безперечно переважають покладений на неї тягар зустрічних обов'язків перед контрагентом (*Mayer*, *Warner*, & *Siedel*, 2012; *Hough*, & *Kirk*, 2018; *Hoekstra*, 2021).

Цивільна правосуб'єктність дитини (її право- і дієздатність) є найбільш абстрактною, хоча й визначальною складовою її правового статусу. При цьому правосуб'єктність малолітньої дитини у сфері дії норм зобов'язального права відрізняється від правосуб'єктності неповнолітньої дитини переважно за обсягом правочиноздатності та відсутністю деліктоздатності. Ці дві складові цивільної дієздатності є соціально-правовим підґрунтям для виникнення відповідно регулятивних і охоронних зобов'язальних правовідносин. Причому звичайна логіка правового регулювання побудована на тому, що саме наявність та обсяг правочиноздатності (за відсутності спеціальних законодавчих застережень) і визначає наявність й обсяг: а) деліктоздатності у відносинах договірної відповідальності; б) можливості застосування відмінних від цивільно-правової відповідальності санкцій за порушення зобов'язання.

Окреслена логіка є беззаперечною щодо змісту правового статусу неповнолітньої особи. Тож, якщо вчинений такою дитиною правочин (договір) не є недійсним, вона і постає як сторона охоронного зобов'язання, нововиниклого через порушення відповідного договірного регулятивного зобов'язання – причому незалежно від виду санкцій, які застосовано до несправної сторони, та з можливістю самостійної реалізації неповнолітньою особою належного їй суб'єктивного права на захист. Цілком природно зазначений матеріально-правовий аспект знаходить своє відображення й у процесуальній дієздатності неповнолітніх.

Водночас субсидіарна відповідальність у зобов'язальних правовідносинах законних представників неповнолітньої дитини закономірно віддзеркалює збереження за ними обов'язків з її виховання та врахування законодавцем природної нестачі у переважної більшості підлітків власного майна, достатнього для задоволення ймовірних вимог кредиторів.

Інша річ – малолітні діти. Попри закріплення за ними правочиноздатності у частині вчинення дрібних побутових правочинів, цей її обсяг жодним чином не позначається ані на виникненні будь-якої форми зобов'язальної деліктоздатності, ані на уповноваженні малолітнього застосовувати певні способи юрисдикційного захисту своїх прав та інтересів. Так само, за відсутності у дитини з частковою цивільною дієздатністю релевантного обсягу цивільної процесуальної дієздатності, не тільки вона сама не є здатною застосовувати які-небудь санкції за порушення договірного зобов'язання, що виникає на підставі вчиненого нею дрібного побутового правочину, але й інша сторона зазначеного зобов'язання не має можливості позиватися власне до малолітньої дитини.

Отже, будучи певною мірою уповноваженою зумовлювати виникнення регулятивного зобов'язання, така дитина не здатна самостійно здійснювати абсолютну більшість прав з нововиниклого (у зв'язку з вчиненим порушенням з боку контрагента) охоронного зобов'язання. Натомість принаймні юрисдикційний захист суб'єктивних прав та інтересів малолітньої дитини в зобов'язаннях з дрібного побутового правочину вправі здійснювати лише її законні представники.

2. Самозахист у договірних зобов'язаннях та їх припинення

Крім того, у царині дрібних побутових правочинів ми стикаємось із законодавчою прогалиною, яка стосується застосування самозахисту – неюрисдикційного захисту своїх інтересів самими малолітніми. Принаймні жодних заборон щодо застосування самою дитиною такої форми цивільно-правового захисту законодавець не встановив. Водночас у зобов'язальних правовідносинах самозахист втілюється майже винятково у юридичних діях на кшталт відмови від договору або зобов'язання.

Тож, будучи позбавленою процесуальної можливості пред'явити позов про зміну або розірвання дрібного побутового договору, дитина з частковою цивільною дієздатністю вправі відмовитися від нього на підставах, визначених як законом, так і самим договором. Адже і тут, за відсутності додаткових (до прямо законодавчо визначених) критеріїв дрібного побутового договору, дитина вправі вільно узгоджувати нібито будь-які його умови – включно з підставами для одностороннього припинення договору, в тому числі у формі відмови від нього.

Отже, часткова правочинозданість малолітнього в регулятивних зобов'язаннях спричинює визнання за ним у зобов'язаннях охоронних права на застосування або відмови від договору або інших подібних заходів самозахисту. Принагідно слід зважати на те, що такого роду відмова за своєю правовою суттю є одностороннім правочином, а тому, так само як дрібний побутовий правочин, вчинення якого зумовлює виникнення регулятивного зобов'язання, може бути визнана недійсною за наявності законодавчо визначених підстав.

Розглянуті вияви взаємодії правочиноздатності малолітньої особи з її можливостями щодо самостійного застосування лише одного з потенційної множини способів захисту від порушення саме договірного зобов'язання спонукає до висвітлення зворотної логіки позначеного взаємозв'язку – мається на увазі конкретизація змісту дрібного побутового договору через обмеження суб'єкта юридично значущого волевиявлення в регулятивному зобов'язанні визначати в договорі певні способи захисту. Серед останніх виділяються ті, що первісно виконують забезпечувальну щодо належного виконання зобов'язання функцію.

На нашу думку, не може бути кваліфікований як дрібний побутовий правочин, вчинений малолітньою дитиною відповідно до обсягу її правочиноздатності, договір, до умов якого включено положення про такі, наприклад, способи забезпечення виконання зобов'язання, як неустойка (штраф, пеня) або завдаток. Визнання юридично значущим волевиявлення дитини щодо зазначених умов явно не відповідатиме тим формально узагальненим уявленням про рівень розвитку малолітньої особи, які випливають з принципу розумності. При тому, що окреслені обмеження жодним чином не позначаються на праві законних представників малолітньої дитини застосувати в разі порушення суб'єктом господарювання дрібного побутового правочину, вчиненого за участю дитини, законну неустойку, встановлену ст. 8, 10 чинного Закону України № 1023-XII "Про захист прав споживачів" (1991, 12 травня).

На відміну від малолітніх дітей, серед юридичних можливостей застосовувати певні способи захисту з боку неповнолітніх спостерігається закономірний взаємозв'язок між їхньою неповною дієздатністю у частині правочиноздатності та порядком застосування неповнолітніми до своїх боржників санкцій за порушення зобов'язання. Тому неповнолітня особа завжди буде стороною охоронного зобов'язання – суб'єктом або права, або обов'язку (якщо несправним боржником є сам неповнолітній), пов'язаного із застосуванням того чи іншого способу захисту.

Водночас в охоронній площині слід враховувати можливість подання законними представниками позовів про визнання недійсними або про застосування правових наслідків нікчемності тих вчинених неповнолітніми правочинів, які спрямовані на зміну або припинення зобов'язання, яке виникає на підставі правочинів, вчинення яких потребує згоди законних представників або надання такої згоди за умови отримання дозволу органу опіки та піклування. В іншому випадку, наприклад, психологічно вразливий підліток міг би припинити прощенням боргу зобов'язання з приводу відчуження навіть належного йому особливо цінного майна на зразок нерухомості. Звичайно, настільки значущі акти волевиявлення з боку особи з неповною цивільною дієздатністю мають набувати юридичного значення лише

у зв'язку з реалізацією згаданих гарантій додержання інтересів дитини у вигляді рівнобіжного волевиявлення законних представників та адміністративних актів уповноважених суб'єктів владних повноважень.

3. Цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язання

Серед способів цивільно-правового захисту окреме місце посідають заходи цивільно-правової відповідальності, з якими у її вузькому розумінні найтісніше пов'язана деліктоздатність учасників цивільних відносин. І якщо малолітні особи є повністю неделіктоздатними, то неповнолітні відповідають за порушення ними своїх зобов'язань усім своїм майном із застереженням щодо можливого притягнення їхніх законних представників до субсидіарної відповідальності в період до досягнення фактично неплатоспроможними дітьми повноліття. У ч. 2 ст. 33 чинного ЦК України така додаткова відповідальність поширена винятково на відносини з відшкодування збитків, тоді як у ч. 2 ст. 39 проєкту ЦК України (2026, 9 квітня) до цього заходу відповідальності додано ще й компенсацію моральної шкоди.

На нашу думку, з прийняттям зазначеного "доважку" можна було б погодитися лише в розрізі поширення вищезазначеної субсидіарної відповідальності винятково на сферу деліктних зобов'язань. Натомість покладання на неповнолітню особу обов'язку відшкодувати моральну шкоду, зумовлену порушенням регулятивного зобов'язання (переважно договірного), явно не відповідає ні суті порушених регулятивних відносин, ні рівню психічної, соціальної та фізичної зрілості дитини з неповною цивільною дієздатністю.

Крім того, не можна не зауважити того, що законодавець та суб'єкти законодавчої ініціативи у проєкті ЦК України (2026, 9 квітня) з незрозумілих причин не згадують у тому самому контексті субсидіарної відповідальності законних представників дитини можливості їхньої участі в охоронних правовідносинах з приводу стягнення неустойки, процентів річних та інфляційних втрат за порушення грошового зобов'язання, сплати несправною стороною подвійного розміру одержаного нею завдатку тощо. Принаймні з суто позитивістського погляду важко знайти аргументи на користь такого роду винятків.

Проте в контексті релевантного розвитку концепції найкращих інтересів дитини покладення на неповнолітніх тягаря такого роду спеціальних санкцій вносить очевидний дисбаланс у відносини між психічно і соціально вразливими підлітками та їхніми повнолітніми контрагентами, юридичними особами, суб'єктами підприємницької діяльності. Тобто йдеться про необхідність замислитися над обґрунтованими міркуваннями справедливості, розумності й добросовісності запереченнями щодо створення для неповнолітніх дітей у їхніх зобов'язаннях із сильнішою стороною обов'язків, які, ймовірно, виходять за

межі відновлення суто номінального статус-кво, пов'язаного з примусовим виконанням в натурі обов'язку, покладеного на неповнолітнього.

Дотепер у межах представленого дослідження майже всуціль йшлося про особливості правових механізмів захисту прав та інтересів сторін охоронних зобов'язальних відносин, пов'язаних зі здійсненням цивільної правосуб'єктності дитини. Проте аналізу потребують чинні норми та перспективні положення загального змісту, які рівною мірою стосуються і дітей, і повнолітніх.

З цього погляду варті уваги окремі не диференційовані за правовим статусом імовірних суб'єктів відповідальності положення проєкту ЦК України (2026, 9 квітня), які передбачають запровадження об'єктивної (без урахування вини), а подекуди навіть абсолютної (тобто й за непереборну силу) відповідальності будь-яких категорій суб'єктів приватних відносин. Так, ч. 2 ст. 874 цього проєкту передбачає можливість установлення в договорі обов'язку сторони відшкодувати майнові втрати, що виникли з обставин, не пов'язаних з невиконанням зобов'язання, в тому числі збитків у разі неможливості виконання. Водночас виглядає беззаперечно неприпустимим поширення такого роду абсолютної відповідальності на неповнолітніх дітей – навіть емансипованих, включно з підприємцями.

Так само викликає заперечення загальний характер положення ч. 2 ст. 874 проєкту ЦК України (2026, 9 квітня) згідно з яким вина виключається з умов застосування будь-яких способів захисту сторін зобов'язальних правовідносин незалежно від їхнього правового статусу. Натомість збереження вини як загальної умови відповідальності за порушення зобов'язання відповідає об'єктивним можливостям неповнолітньої особи як специфічного суб'єкта юридично значущого волевиявлення. З іншого боку, нехтування чинниками поступового формування психосоціальної зрілості та майнового статусу дитини вочевидь суперечить уже згаданим засадам справедливості, розумності й добросовісності.

Інша річ – неповнолітній, емансипований внаслідок його реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Тут не викликають заперечень ні норми ч. 1 ст. 906 чинного ЦК України, ні положення ч. 1 ст. 1132 проєкту ЦК України (2026, 9 квітня) про об'єктивну відповідальність підприємців до меж непереборної сили (без винятку щодо неповнолітнього, ступінь зрілості якого було піддано попередній оцінці) за порушення договірного зобов'язання за платним договором про надання послуг.

Висновки

Проведене дослідження підтверджує попередньо сформульовану гіпотезу та дозволяє дійти таких висновків.

Правовий статус дитини як кредитора або боржника в охоронних цивільних правовідносинах, пов'язаних з порушенням зобов'язання,

зумовлюється обсягом та формами здійснення її правочиноздатності й деліктоздатності (за наявності останньої), комплексом спеціальних юридичних можливостей у межах правовідносин з приводу застосування окремих форм і способів цивільно-правового захисту. Закріплення і порядок реалізації зазначеного статусу передбачають належність врахування рівня психічної, фізичної й соціальної зрілості дитини, обов'язків законних представників щодо виховання дитини та захисту її прав та інтересів, потенційної можливості дитини, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, застосовувати юридичні способи самозахисту на кшталт відмови від договору або зобов'язання.

Взаємозв'язок змісту охоронного зобов'язання зі змістом порушеного регулятивного зобов'язання, характером і наслідками його порушення зумовлює необхідність урахування при визначенні умов вчиненого малолітньою дитиною дрібного побутового правочину заборони на включення до нього положень про забезпечення виконання відповідного зобов'язання з боку дитини будь-якими заходами цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність неповнолітньої дитини за порушення зобов'язання у силу засад справедливості, розумності й добросовісності має будуватися винятково на засадах вини, крім відповідальності неповнолітньої особи, емансипованої внаслідок її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Водночас у цьому другому випадку закон має імперативно забороняти будь-яку можливість несення неповнолітнім підприємцем абсолютної відповідальності також і за непереборну силу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Стефанчук, М. О. (2020). *Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення.* АртЕк.	Stefanchuk, M. O. (2020). *Civil legal personality of individuals and features of its implementation.* ArtEk.
Проєкт Цивільного кодексу України № 15150 (2026, 9 квітня). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837.	Draft Civil Code of Ukraine No. 15150 (2026, April 9). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837.
Сердечна, І. (2021) Дитина як учасник зобов'язальних правовідносин. *Університетські наукові записки*, (1). https://doi.org/10.37491/UNZ.79.6	Serdechna, I. (2021) Child as a Participant in Obligatory Legal Relations. *University Scientific Notes*, (1). https://doi.org/10.37491/UNZ.79.6
Тищук, Н. О. (2021). *Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет* [Дисертація д-ра філософії, Національний університет "Одеська юридична академія"]. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12b0deb2-c290-4aba-83b1-8fd4876894e1/content	Tyshchuk, N. O. (2021). *Transactions by juveniles and minors on the Internet* [Doctoral dissertation, National University "Odesa Law Academy"]. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12b0deb2-c290-4aba-83b1-8fd4876894e1/content
Ортинська, Н. В. (2017). *Правовий статус неповнолітніх: Теоретико-правове дослідження* [Дисертація д-ра юридичних наук, Національний університет "Львівська політехніка"]. https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukortynskoyinv.pdf	Ortynska, N. V. (2017). *Legal status of minors: Theoretical and legal research* [Doctoral dissertation, Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyhnaukortynskoyinv.pdf

Баранкевич, А. В. (2021) Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*, (90). https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3202	Barankevych, A. V. (2021). Features of the civil and legal status of minors in the legislation of Ukraine. *Current Problems of State and Law,* (90). https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3202
Сафончик, О. (2025) Цивільно-правовий захист житлових прав дітей в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*, (4). https://yurvisnyk.in.ua/v4_2025/18.pdf	Safonchyk, O. (2025). Civil law protection of children's housing rights under martial law. *Law Herald*, (4). https://yurvisnyk.in.ua/v4_2025/18.pdf
Hoekstra, J. (2021). *Introduction to Contract Law: Revision Guide.* Transnational Press London.	
Hough, T., & Kirk, E. (2018). *Contract Law.* Routledge.	
Mayer, D., Warner, D. M., & Siedel, G. J. (2012). *Business law and the legal environment.* Saylor Foundation. https://open.umn.edu/opentextbooks/textbooks/business-law-and-the-legal-environment	
Закон України "Про захист прав споживачів" № 1023-XII (від 1991, 12 травня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text	The Law of Ukraine "On Consumer Rights Protection" No. 1023-XII (1991, May 12). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Примак, В., & Степанова, М. (2026). Правовий статус дитини в охоронних цивільних правовідносинах. *Ius Modernum, 3*(144), 115–125. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)06

Надійшла до редакції 15.07.2026.
Отримано після доопрацювання 30.08.2026.
Прийнято до друку 03.09.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)08
УДК 347.922:347.991

КОЛДОВ Єгор
https://orcid.org/0000-0003-4928-5839

аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
ye.o.koldov@nlu.edu.ua

KOLDOV Yehor
https://orcid.org/0000-0003-4928-5839

Postgraduate Student
at the Department of Civil Procedure, Arbitration and Private International Law
Yaroslav Mudryi National Law University

77, Hryhoriy Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine
ye.o.koldov@nlu.edu.ua

ЗАБОРОНА ПОДАННЯ ТОТОЖНИХ ПОЗОВІВ ЯК ПРОЯВ НЕГАТИВНОГО ЕФЕКТУ ПРИНЦИПУ *RES JUDICATA*

Присвячено аналізу принципу res judicata в цивільному судочинстві, зокрема його негативному ефекту, що полягає в забороні повторного розгляду тотожних позовів. Детально розглянуто класичний трискладовий тест для визначення тотожності позовів. Особливу увагу приділено критичному аналізу практики Верховного Суду, який подекуди намагається використовувати концепцію преклюзії позову, що притаманна країнам англо-американської системи права, для обмеження права осіб на апеляційне і касаційне оскарження. Висвітлено проблему міжюрисдикційної дії принципу res judicata та запропоновано законодавчі зміни для усунення суперечностей у ЦПК України. Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний метод, який дозволив проаналізувати положення ЦПК України, що регулюють особливості реалізації принципу res judicata в цивільному судочинстві; порівняльно-правовий метод, який дав змогу порівняти підходи до розуміння преклюзії позову в межах континентальної та англо-американської правових систем; метод аналізу і синтезу, який був використаний при систематизації актуальних позицій Верховного Суду та виробленні рекомендацій змін до законодавства. За результатами дослідження розроблено рекомендації щодо вдосконалення правозастосування, а також запропоновано вдосконалити нормативне регулювання підстав для відмови у відкритті провадження та повернення позовної заяви: п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України виключити із підстав для відмови у відкритті провадження у справі, натомість наявність тотожного позову має стати окремою підставою для повернення позовної заяви шляхом внесення відповідних змін до ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

THE PROHIBITION ON FILING IDENTICAL CLAIMS AS A MANIFESTATION OF THE NEGATIVE EFFECT OF THE RES JUDICATA PRINCIPLE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the principle of res judicata in civil procedure, in particular its negative effect arising from the prohibition of repeated consideration of identical claims. The author examines in detail the classic three-component test for determining the identity of claims. Particular attention is paid to a critical analysis of the practice of the Supreme Court, which involves attempts to use the concept of preclusion of a claim, which is inherent in the countries of the Anglo-American legal system, to limit the rights of individuals to appeal and cassation appeal. The study also highlights the problem of the interjurisdictional effect of the principle of res judicata and proposes legislative changes to the Civil Procedure Code of Ukraine. The methodological basis of the study is the system-structural method, which allows analyzing the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, which regulate the features of the implementation of the principle of res judicata in civil procedure; the comparative law method, which allows comparing approaches to understanding the preclusion of a claim within the continental and Anglo-American legal systems; the method of analysis and synthesis, which was used in the systematization of the current positions of the Supreme Court and the development of recommendations for changes to the legislation. Based on the results of the study, recommendations were developed to improve law enforcement, and we also propose to improve the regulatory regulation of the grounds for refusing open proceedings and returning the statement of claim: para 3 Part 1 of Article 186 of the Code of Civil Procedure of Ukraine should be excluded from the grounds for refusing open proceedings in the case, instead, the presence of an identical claim should become a separate ground for returning the claim to the claimant by making appropriate amendments to Part 1 of Article 4 of Article 185 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Ключові слова: *res judicata*, цивільний процес, тотожність позовів, преклюзія позову, юридична визначеність, законна сила судового рішення, Верховний Суд.

Keywords: res judicata, civil procedure, identity of claims, preclusion of claim, legal certainty, legal force of a court decision, Supreme Court.

JEL Classification: K41.

Вступ

Принцип *res judicata* є одним з основоположних принципів цивільного судочинства, який органічно випливає зі ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) (Колдов, 2021) та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (*Brumărescu v. Romania*, 1999, 28 жовтня; *Moreira Ferreira v. Portugal (No. 2) [GC]*, 2017, 11 липня; *Diya 97 v. Ukraine*, 2010, 21 жовтня). На сторінках української процесуальної літератури принцип *res judicata* розглядається як принцип остаточності судових рішень, який передусім забороняє необґрунтовану зміну, перегляд чи скасування судового рішення, яке набрало законної сили (Пільков, 2022*a*, 2022*b*; Ізарова & Угриновська, 2026; Кройтор, 2023; Марченко, 2021; Овчаренко, 2024; Цувіна, 2020). У доктрині цивільного процесуального права зарубіжних держав принцип *res judicata* насамперед тлумачиться через його позитивний і негативний ефекти, перший із яких полягає в тому, що при новому розгляді справи обставини, встановлені в попередньому судовому рішенні, яке набрало законної сили, мають преюдиційний характер, а другий спрямований на недопущення розгляду в майбутньому повторно справи за позовом із тотожними предметом та підставою між тими самими сторонами (*Stockmeyer*, 1985, *p.* 722). Водночас у практиці Верховного Суду наразі виникає низка проблемних питань, пов'язаних передусім зі спробами розширеного тлумачення трискладового тесту тотожності позовів і введенням поняття преклюзії позову, що актуалізує проблему дослідження негативного ефекту принципу *res judicata* на рівні національного правопорядку.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації у практиці Верховного Суду негативного ефекту принципу *res judicata*, який на рівні національного правопорядку проявляється в забороні розгляду тотожних позовів, а також вироблення пропозицій для удосконалення національного процесуального законодавства з цього питання.

Теоретичну основу статті становлять результати наукових досліджень таких зарубіжних вчених, які вивчали негативний ефект реалізації принципу *res judicata* в окремих зарубіжних правопорядках, як *Chaharbakhsh* та *Jafari* (2020), *Clermont* (2016), *Creţ* та *Stoicu* (2016), *Brozolo* та *Luca* (2012), *Loizou* та *Despina* (2021), *Hovaguiman* (2017) та ін. Крім того, були використані праці українських вчених-процесуалістів, присвячені реалізації принципу *res judicata* загалом та забороні подання тотожних позовів зокрема, як-от Гуйван (2017), Желтобрюх (2020*a*, 2020*b*), Кройтор (2023), Марченко (2021), Овчаренко (2024), Пільков (2022*a*, 2022*b*), Цувіна (2021) та ін.

Методологічну основу дослідження становлять системно-структурний метод, який дозволив проаналізувати положення ЦПК України, що регулюють особливості реалізації принципу *res judicata* в цивільному судочинстві; порівняльно-правовий метод, який дав змогу порівняти підходи до розуміння преклюзії позову в межах континентальної та англо-американської правових систем; метод аналізу і синтезу, який був використаний при систематизації актуальних позицій Верховного Суду та виробленні рекомендацій змін до законодавства.

Структурно стаття складається зі вступу, трьох частин, перша з яких присвячена дослідженню трискладового тесту тотожності позовів у контексті реалізації негативного ефекту *res judicata*, друга – критичному аналізу використання інституту преклюзії позову в практиці Верховного Суду, третя – аналізу застосування наслідків подання тотожного позову в тексті цивільного процесуального законодавства та судовій практиці, а також висновків.

1. Негативний ефект *res judicata* та трискладовий тест тотожності

Для країн континентальної правової системи негативний ефект *res judicata* проявляється зазвичай у забороні розгляду тотожних позовів у випадках, коли суд вже розглянув справу та ухвалив рішення. Як зазначає у своїй практиці Верховний Суд, метою таких законодавчих положень є "*як уникнення можливості формування різних висновків і тлумачень щодо наявних між сторонами обставин та правовідносин, так і уникнення застосування можливості подання нового позову з тим же предметом, з тих же підстав і між тими самими сторонами як засобу, спрямованого на спробу переглянути висновки судів за результатами розгляду попереднього позову, що не відповідатиме принципу юридичної визначеності. Подання позивачем нового позову про той самий предмет і з тих самих підстав, з яких прийнято рішення в іншій справі, яке вже набрало законної сили, фактично зводиться до нового слухання справи та нового її вирішення, що не відповідає принципу юридичної визначеності та суперечить положенням п. 1 ст.6 ЄКПЛ*" (Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 927/1606/23, 2024, 19 квітня).

Загальноприйнятим у теорії цивільного процесуального права є трискладовий тест тотожності позовів, відповідно до якого позови визнаються тотожними тоді, коли вони мають: а) тотожний предмет; б) тотожну підставу; в) тотожні сторони. У ЦПК України поняття тотожного позову не згадується текстуально, однак критерії тотожності позовів, відбиті у формулі "спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав", згадуються при закріпленні окремих підстав для відмови у відкритті провадження у справі (п.п. 2–5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України) та повернення позовної заяви (п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК України), підстав та наслідків закриття провадження (п.п. 3, 6 ч. 1 ст. 255, ч. 2 ст. 256 ЦПК України), підстав залишення позову без розгляду (п.п. 4, 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК України), а також підстав для відмови

в задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (п.п. 4, 8 ч. 2 ст. 468 ЦПК України).

Системний аналіз вищезазначених норм свідчить про те, що у всіх випадках тотожність позову пов'язується із неможливістю повторного розгляду справи у суді або неможливістю надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Варто погодитись, що у такому контексті негативний ефект *res judicata* відбивається в такій складовій законної сили судового рішення, як його виключність (Цувіна, 2021, с. 220).

Зазначений трискладовий тест тотожності позовів знаходить підтвердження і в судовій практиці. Так, Верховний Суд зазначає, що позови є тотожними, якщо "*в них одночасно збігаються сторони, підстави та предмет спору, тобто коли позови повністю збігаються за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду [...]. Предмет позову – це певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої позивач просить прийняти судове рішення, яка опосередковується відповідним способом захисту прав або інтересів. Підставу позову становлять обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги щодо захисту права та охоронюваного законом інтересу. Тобто зміна предмета позову означає зміну вимоги, з якою позивач звернувся до відповідача, а зміна підстав позову – це зміна обставин, на яких ґрунтується вимога позивача. Визначаючи підстави позову як елемент його змісту, суд повинен перевірити, на підставі чого, тобто яких фактів (обставин) і норм закону, позивач просить про захист свого права"* (Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду у справі № 170/499/23, 2024, 4 вересня; Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі 340/807/21, 2024, 24 липня; Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі № 826/3678/16, 2019, 5 грудня; Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду у справі № 367/8869/23, 2024, 23 вересня).

Водночас зазначена позиція Верховного Суду потребує уточнення, адже не можна погодитися із тим, що підстава позову є елементом змісту позову. У теорії цивільного процесуального права класично виокремлюються три елементи позову – предмет, підстава та зміст. При цьому зміст позову визначається як спосіб захисту, який позивач хоче отримати від суду, на підставі чого позови поділяються на позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови. Зважаючи на зазначене, підстава позову та його зміст є самостійними елементами позову, а тому підстава позову не може бути елементом його змісту. При цьому варто зауважити, що тотожність змісту позову не є складовою класичного трискладового тесту тотожності позовів.

Крім того, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у своїй практиці також розмежовує "фактичну" та "правову" підстави позову, розуміючи під фактичною підставою позову *"юридичні факти, на яких ґрунтуються позовні вимоги позивача до відповідача",*

а під правовою підставою позову – *"посилання в позовній заяві на закони та інші нормативно-правові акти, на яких ґрунтується позовна вимога"* (Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 927/1606/23, 2024, 19 квітня). ВС також зауважує, що не може вважатися зміною підстави позову "*викладення одних і тих же обставин, але в іншій стилістичній формі або із зазначенням обставин, які були відомі заявникові під час подання ним первісної заяви, але були названі ним інакше*" (Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі № 140/559/22, 2023, 6 лютого).

Щодо тотожності сторін, слід зауважити, що мається на увазі не просто тотожність осіб, а тотожність процесуальних статусів конкретних осіб у справі. На це вказують, серед іншого, і положення ч. 2 ст. 256 ЦПК України, відповідно до якої наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Водночас варто звернути увагу на те, що тотожність сторін також має враховувати їхніх можливих правонаступників, адже відповідно до ч. 2 ст. 55 ЦПК України всі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Підтвердження цьому знаходимо й у практиці ЄСПЛ.

Так, у справі "*Şamat v. Turkey*" ЄСПЛ підкреслив важливість негативного ефекту принципу *res judicata* в контексті заборони розгляду тотожних позовів, якщо справа вже була розглянута судом. Справа стосувалася права власності на земельну ділянку, що була прилеглою до національного заповідника. Після проведення нового кадастрового поділу земельних ділянок власнику цієї ділянки було повідомлено, що остання входить до складу земель заповідного фонду. Не погоджуючись з рішенням органів державної влади, власник звернувся з позовом до земельного суду м. Еюп, який у 1979 р. ухвалив судове рішення на користь позивача про визнання за ним права власності на земельну ділянку, що було залишене в силі судами вищих інстанцій. Після смерті первісного власника право власності на земельну ділянку перейшло його спадкоємцям, які згодом уклали договір купівлі-продажу із заявником. Пізніше, у 2003 р., органи державної влади ініціювали повторний розгляд тотожної справи в суді проти заявника, вимагаючи визнання приватної земельної ділянки заявника частиною земель заповідного фонду, що призвело до ухвалення рішення суду, протилежного за змістом рішенню земельного суду м. Еюп, ухваленого у 1979 р. Розглядаючи зазначену справу, ЄСПЛ дійшов висновку, що, хоча сторони за первісним позовом у 1979 р. та новим позовом у 2003 р. не збігалися фізично, позови, з усім тим, є тотожними, оскільки заявник за позовом 2003 р. є правонаступником первісного власника земельної ділянки та захищає тотожне право власності на цю ж земельну ділянку. У своєму висновку ЄСПЛ підкреслив недопустимість розгляду тотожних позовів, оскільки в такому разі національним судом здійснюється повторна оцінка доказів, що тягне за

собою ухвалення різних судових рішень щодо однакових спірних правовідносин, що ставить під сумнів принцип *res judicata* і принцип юридичної визначеності. Відтак, новий розгляд вже вирішеної справи за відсутності істотних обставин для нового розгляду судової справи прямо суперечить ст. 6 ЄКПЛ (*Şamat v. Turkey*, 2020, 22 червня).

2. Преклюзія позову у практиці Верховного Суду

У літературі також лунають пропозиції щодо можливого розширення суб'єктного складу при застосуванні трискладового тесту тотожності позовів, зокрема в контексті використання поняття "преклюзії позову". Зазначене поняття загалом притаманне англо-американській системі права. Так, в цивільному судочинстві США наслідки реалізації принципу *res judicata* пов'язуються з двома ефектами цього принципу – преклюзією позову (*claim preclusion)* та преклюзією обставин права та фактичних обставин (*issue preclusion)* (*Schaffstein*, 2012, *p.* 32). Преклюзія позову за своєю суттю передбачає заборону подання тотожного позову стороною у справі в новому судовому розгляді, якщо вже є рішення, яке набрало законної сили, в іншій справі (*Song*, 2025, *p.* 1708). На перший погляд, поняття преклюзії позову є тотожним із забороною подання тотожних позовів у континентальній правовій системі. Водночас слід звернути увагу на те, що в законодавствах різних штатів може мати місце також розширене розуміння поняття позову як усієї сукупності вимог матеріально-правового характеру, що можуть випливати з одних і тих самих правовідносин. У такому випадку заборона подання тотожного позову включає не лише заборону повторного заявлення вимог, що були розглянуті судом, але і вимог, які в суді не заявлялися, однак могли бути заявлені щодо конкретних правовідносин. У цьому зв'язку в літературі підкреслюється, що преклюзія позову є ефективною і забезпечує додаткові фільтри для позивача щодо порушення судового провадження (*DeSalvo*, 2017, *p.* 729; *Hazard*, 1984, *p.* 83). З цього приводу *Trammell* (2018, *p.* 567) зазначив, що преклюзія позову перешкоджає розгляду питань, які мали розглядатися в первісному судовому розгляді (однак не були заявлені), аби забезпечити економію процесу.

Проте не у всіх штатах провідною є широка концепція позову. Наприклад, З. Стіклі та У. У. Хауелл-мол., аналізуючи законодавство штату Техас, доходять висновку, що позов має трактуватися індивідуалізовано та обмежувати дію *res judicata* виключно щодо сторін, предмета і підстави позову. Вчені зауважують, що широке тлумачення позову може призвести до порушення прав осіб у судовому процесі (*Steakley, & Weldon*, 1974, *p.* 365). Інші вчені також дотримуються більш поміркованих поглядів, вважаючи несправедливим позбавлення позивача, який не завжди обізнаний у вимогах до юридичного процесу, права звертатися до суду в майбутньому через те, що вся сукупність вимог не була заявлена в первісному судовому провадженні (*Sinai*, 2011, *p.* 375; *Harnon*, 1966, *p.* 539).

Дискусія навколо преклюзії позову розгортається також і на сторінках української літератури з питань процесуального права. Так, І. Л. Желтобрюх, досліджуючи питання преклюзії позову в національному законодавстві, вважає за доцільне поширити її також на осіб, які безпосередньо не брали участі у справі, але вважаються такими, інтереси яких були належним чином представленими стороною цієї справи. Умовами застосування такої преклюзії позову, на думку вченої, є: 1) тісний правовий зв'язок між особою, яка не брала участі у першій справі, і стороною справи (правонаступництво, представництво, траст або інший подібний правовий зв'язок із вигодонабувачем тощо); 2) контроль особи, яка не була стороною у справі, над перебігом цієї справи; 3) виникнення попередньої справи з вимоги на користь невизначеного кола осіб (Желтобрюх, 2020*a*, с. 76, 2020*b*, с. 99).

Як вбачається, стосовно таких пропозицій слід висловити критичні зауваження. *По-перше*, як ілюстрація першої умови застосування преклюзії позову (тісний правовий зв'язок між особою, яка не брала участі у першій справі, та стороною справи) вченою наводиться правонаступництво, однак на рівні вітчизняного законодавства та судової практики заборона подання тотожних позовів і так поширюється на правонаступників. *По-друге*, запропоновані законодавчі зміни передусім розраховані на випадки подання групових позовів та позовів на захист суспільного інтересу. Проте національне законодавство не передбачає інститутів групового та колективного позовів, з огляду на що такі пропозиції слід визнати передчасними.

Водночас у практиці Верховного Суду можна зустріти згадки про преклюзію позову. Так, в одній зі справ посилання на преклюзію позову здійснюється Верховним Судом у контексті обґрунтування відсутності в особи, яка не брала участі у справі, однак суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси або обов'язки, права на подання апеляційної та касаційної скарг. Так, Верховний Суд зауважив, що "*одним із процесуальних правових засобів є преклюзія повторного позову (claim preclusion), який унеможливлює новий розгляд (перегляд) вимог, справи за якими вже є розглянутими та остаточно вирішеними, в частині поширення дії преклюзивної заборони на осіб, які не були безпосередніми учасниками справи, що завершилась ухваленням остаточного судового рішення, але вважаються такими, інтереси яких були належним чином представленими стороною цієї справи. Однією з передумов такого преклюзивного ефекту, який закріплює за наслідками правових явищ невідворотний характер, є, серед іншого, встановлення тісного правового зв'язку між особою, яка не брала участі в першій справі, та безпосередньою стороною справи, який існував до прийняття першої справи до розгляду. За умови встановлення судом такого зв'язку ці особи вважаються належно представленими та зв'язаними висновками судового рішення, незважаючи на те, що вони не є названими у справі сторонами. Отже, навіть за умови, що оскаржуване судове рішення чинить опосередкований вплив на права позивача, його тісний правовий зв'язок з позивачем у справі – Університетом, виключає можливість*

оскарження ним такого, що набрало законної сили судового рішення" (Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/8411/19, 2022, 9 серпня). Поняття преклюзії позову в такому контексті застосовується і в деяких інших судових рішеннях ВС (Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 808/440/15, 2021, 25 лютого; Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 826/7249/18, 2021, 26 квітня; Ухвала П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі № 420/3764/21, 2022, 25 жовтня; Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 480/4762/22, 2024, 12 квітня).

Вочевидь, наведене обґрунтування є спірним та таким, що не відповідає нормам чинного процесуального законодавства з огляду на наступне. Передусім усі процесуальні кодекси – ЦПК України, ГПК України та КАС України, закріплюючи трискладовий тест тотожності позовів, виходять із тотожності саме сторін провадження, відтак, і межі законної сили судового рішення поширюються виключно на учасників справи й не можуть поширюватися на тих осіб, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки. Зважаючи на зазначене, обґрунтування відсутності заінтересованості у справі в особи, яка не брала участі у справі, однак суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси або обов'язки, через правила преклюзії позову, тим більше якщо останні не закріплені в національному законодавстві, є методологічною помилкою. Тим більше, що преклюзія позову застосовується для випадків звернення до суду із тотожним позовом, а не для випадків оскарження судового рішення, зокрема особами, які не були учасниками справи в суді першої інстанції, однак які вважають, що судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки. Отже, у зазначеному вище випадку взагалі не може йтися про преклюзію позову, адже йдеться не про подання тотожного позову, а про оскарження судового рішення та суб'єктів такого оскарження.

Крім того, в іншій справі Верховний Суд зауважує, що "*преклюзивний ефект судового рішення щодо суб'єкта господарювання поширюється на його учасників чи інших осіб, незалежно від того, чи брали вони безпосередню участь у справі*" (Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 480/4762/22, 2024, 12 квітня). Фактично в цьому випадку також йдеться про обґрунтування неможливості подання апеляційних та касаційних скарг на рішення судів учасниками товариства, акціонерами товариства як особами, які не брали участі у розгляді справи, однак суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси чи обов'язки. Водночас у цьому разі посилання на преклюзію позову, очевидно, також не є релевантним, *по-перше*, з огляду на те, що йдеться про процедури оскарження, а не про подання тотожного позову, *по-друге*, зазначене питання лежить передусім у площині правил матеріального та процесуального представництва юридичних осіб, а не дії принципу *res judicata*, елементом якого є

преклюзія позову. Крім того, логічним висновком, що випливає із наявності тісного зв'язку між учасником товариства та юридичною особою в контексті тлумачення поняття преклюзії позову, мав би бути висновок про наявність заінтересованості такої особи та той факт, що судовим рішенням все ж таки були вирішені питання про права, свободи, інтереси або обов'язки такої особи, відтак, така особа повинна була б мати право апеляційного та касаційного оскарження. Водночас це суперечить тезі самого ВС про те, що такі особи не є суб'єктами оскарження у наведених справах.

3. Наслідки подання тотожних позовів

Варто зазначити, що, незважаючи на відносно усталені підходи до тлумачення трискладового тесту тотожності позовів, у судовій практиці все ж трапляються випадки неправильного застосування відповідних положень законодавства. Так, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.09.2024 у справі № 170/499/23 зазначається наведене нижче. У справі № 170/332/22 предметом позову було зобов'язання ТзОВ "Технторг-Дон" передати шляхом поставки позивачу відповідно до умов договору купівлі-продажу від 17.02.2022 № 43/320385 у власність трактор. Відповідно, позивачем обґрунтовувалися позовні вимоги (підстава позову). У справі № 170/499/23, яка Верховним Судом переглядається, предметом позову є вимоги про внесення змін до договору купівлі-продажу шляхом визнання укладеною додаткової угоди № 1 до договору та зобов'язання ТзОВ "Технторг-Дон" передати у власність позивача трактор шляхом поставки йому на умовах самовивозу. Відповідним чином позивачем обґрунтовувалися позовні вимоги (підстава позову). В обох наведених справах позивачем було заявлено вимоги про стягнення неустойки (пені) згідно з умовами договору. Верховний Суд у цій справі зазначив, що позовні вимоги за двома позовами не є тотожними, оскільки у справі № 170/332/22 пеня була нарахована за період з 30.04.2022 по 09.08.2022, а у справі № 170/499/23, яка переглядається, пеня нарахована за інший період невиконання, на думку позивача, зобов'язання, а саме за період з 26.07.2023 по 05.09.2023. Отже, незважаючи на те, що в обох справах сторони у справі є тими самими, проте предмет і підстави позовів є різними, що виключає висновок про тотожність позовних вимог (Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 170/499/23, 2024, 4 вересня). Аналогічних висновків про відсутність тотожності позовів Верховний Суд доходив і в інших справах (Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/7778/18, 2019, 22 травня).

Наслідки подання тотожного позову різняться залежно від того, чи було в першому провадженні ухвалене остаточне судове рішення. У цьому контексті варто розрізняти, з одного боку, підстави для повернення позовної заяви (п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК України) та залишення

позовної заяви без розгляду (п.п. 4, 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК України), коли справа за тотожним позовом розглядається в цьому ж або іншому суді, а з іншого – підстави для відмови у відкритті провадження (п.п. 2–5 ч. 1 ст. 186 ЦПК України) та закриття провадження у справі (п.п. 3, 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України), що застосовні тоді, коли справа вже вирішена судом або іншим відповідним органом і наявне остаточне судове рішення у справі. Як видається, у першому випадку відсутнє остаточне рішення у справі, й особа, зловживаючи своїм правом на позов, намагається отримати більш сприятливе для себе рішення, відтак, ми не можемо у цьому випадку говорити про реалізацію принципу *res judicata*, хоча, безумовно, заборона паралельних проваджень у суді охоплюється принципом юридичної визначеності.

У випадку подання тотожного позову суд має відмовити у відкритті провадження у справі, а якщо провадження у справі було помилково відкрите – закрити його. Водночас чинна редакція ЦПК України містить диверсифіковану систему підстав для відмови у відкритті провадження, пов'язаних із поданням тотожного позову. Так, суд відмовляє у відкритті провадження, якщо:

1) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

2) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

3) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

4) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п.п. 2–6 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

У цьому контексті привертає увагу така підстава для відмови у відкритті провадження, як "у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав" (п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). *По-перше*, зазначена підстава не пов'язана із набуттям судового рішення в іншій справі за тотожним позовом статусу остаточного, відтак, не може бути пов'язана із наслідками *res judicata*. *По-друге*, той факт, що справа за тотожним позовом перебуває на розгляді в іншому суді, ще не свідчить про те, що така справа закінчиться рішенням по суті. Приміром, у первісній справі позивач може подати заяву про залишення позовної заяви без розгляду. У такому разі ми будемо мати в кінцевому підсумку дві конкуруючі ухвали – ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду за первісним

позовом, що не перешкоджає повторному зверненню до суду, та ухвалу про відмову у відкритті провадження за результатами подання другого тотожного позову, що має протилежний ефект – неможливість повторного звернення до суду із тотожним позовом. Як видається, така ситуація порушує принцип юридичної визначеності та може призвести до порушення права на доступ до суду. Тим більше, якщо провести паралель із підставами для залишення позовної заяви без розгляду і закриття провадження, то така підстава, як "у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав", є підставою саме для залишення позовної заяви без розгляду (п. 4 ч. 1 ст. 157 ЦПК України), а не підставою для закриття провадження у справі. З огляду на аналогічність процесуальних наслідків таких дій суду, як повернення позовної заяви і залишення позовної заяви без розгляду, вочевидь, підстава для відмови у відкритті провадження, передбачена у п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, повинна бути виключена із підстав відмови у відкритті провадження у справі й має стати окремою підставою для повернення позовної заяви шляхом внесення відповідних змін до ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

Крім того, наразі на практиці виникають також складні випадки правозастосування, пов'язані з конкуренцією підстав для закриття провадження у справі. Так, у постанові Верховного Суду від 24.05.2023 у справі № 161/10940/22 позивачем було подано позов до районного суду про відшкодування моральної шкоди, завданої Департаментом соціальної політики міської ради, оскільки суд в іншій адміністративній справі визнав протиправними дії відповідача щодо призначення йому житлової субсидії та зобов'язав його здійснити відповідну виплату. Суд першої інстанції закрив провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, мотивуючи своє рішення тим, що позивач уже заявляв тотожні позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди до відповідача в адміністративній справі, вони були розглянуті по суті й адміністративний суд відмовив у їх задоволенні. Переглядаючи справу в касаційному порядку, Верховний Суд зауважив, що в порядку адміністративного судочинства суд розглянув вимоги позивача про відшкодування моральної шкоди, позивач оскаржував рішення суду в цій частині до апеляційного та касаційного суду, тому доводи в касаційній скарзі про те, що відповідної вимоги в межах адміністративної справи він не заявляв, не відповідають дійсності. Верховний Суд зазначив, що оскільки справу було розглянуто адміністративним судом і відповідне рішення набрало законної сили, то суд не вправі розглядати аналогічний позов у порядку цивільного судочинства. Відтак, справа підлягає закриттю саме на підставі п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України як така, що не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, а не з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, оскільки остання може бути застосована, якщо справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства і є відповідне судове рішення, ухвалене саме в порядку цивільного судочинства (Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 161/10940/22, 2023, 24 травня).

Вочевидь, варто розрізняти дві ситуації:

а) позивач пред'являє до суду тотожний позов у випадку наявності остаточного судового рішення за цим позовом, ухваленого в межах іншого виду судочинства, якщо такі вимоги не можуть бути заявлені в межах цивільного судочинства;

б) позивач пред'являє до суду тотожний позов у випадку наявності остаточного судового рішення за цим позовом, ухваленого в межах іншого виду судочинства, якщо вимоги можуть бути заявлені в межах різних видів судочинства у прямо визначених у законі випадках.

У першій ситуації, коли в порядку цивільного судочинства пред'являється тотожний позов, за яким уже ухвалено рішення в межах іншого виду судочинства, і вимога, яка пред'явлена, не може бути розглянута в порядку цивільного судочинства відповідно до правил предметної та суб'єктної юрисдикції, переважаюче значення дійсно має підстава для закриття провадження у справі, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України.

Друга ситуація можлива, наприклад, на підставі ч. 5 ст. 21 КАС України щодо вимог про відшкодування шкоди, завданої протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, або вимог про витребування майна, вилученого на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, а також у випадку пред'явлення цивільного позову в межах кримінального провадження відповідно до ч. 7 ст. 128 КПК України.

Як вбачається, якщо йдеться про випадки, коли законом надається альтернативна можливість звернутися до суду в порядку декількох видів судочинства, як це передбачено ч. 5 ст. 21 КАС України та ч. 7 ст. 128 КПК України, то суд має відмовити у відкритті провадження на підставі саме п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, адже в такому разі саме наявність судового рішення за тотожним позовом має вирішальне значення для закриття провадження у справі. Зазначене підкреслює міжюрисдикційність дії принципу *res judicata* й узгоджується з практикою ЄСПЛ з цього питання. Так, у справі "*Yushchenko and others v. Ukraine*" ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у частині невідповідності принципу *res judicata* через те, що судом було задоволено цивільний позов потерпілого в межах кримінального провадження, незважаючи на те, що до цього ним уже заявлявся тотожний позов за правилами цивільного судочинства, у задоволенні якого було відмовлено судом. При цьому другий позов ґрунтувався на доказах, які були отримані вже в межах кримінального провадження, відтак, не були доступні під час розгляду справи в межах першого провадження. Розглядаючи зазначену справу, ЄСПЛ зауважив, що цивільний позов у межах кримінального провадження стосувався цивільно-правової відповідальності за заволодіння чужими речами, тобто того самого питання, що й перше цивільне провадження. За відсутності будь-яких ознак того, що в першому цивільному провадженні мали місце певні вади, ЄСПЛ вважає, що нове вирішення тих самих питань знехтувало наслідками першого провадження, що є несумісним із принципом юридичної визначеності (*Yushchenko and others v. Ukraine*, 2010, 15 липня).

Висновки

Проведене дослідження практики Верховного Суду дозволяє виснувати, що на рівні національного процесуального законодавства закріплено вузьке розуміння негативного ефекту принципу *res judicata*, яке притаманне країнам континентальної правової системи і фактично зводиться до заборони подання тотожних позовів на основі трискладового тесту, елементами якого є тотожний предмет, тотожна підстава і тотожні сторони. Водночас у практиці Верховного Суду можна спостерігати тенденції до розширення розуміння принципу *res judicata* через використання в судовій практиці термінопоняття преклюзії позову та його поширення на осіб, які не брали участі у справі, однак суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки, в контексті процедур оскарження судових рішень. До таких спроб слід ставитися критично, адже таке розширене тлумачення преклюзії позову та принципу *res judicata* не має достатньої правової підстави, розмиває розуміння негативного ефекту принципу *res judicata* і преклюзії позову. Крім того, в контексті реалізації дії негативного ефекту принципу *res judicata* вдосконалення нормативного регулювання потребують підстави для відмови у відкритті провадження та повернення позовної заяви, зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України повинен бути виключений із підстав відмови у відкритті провадження у справі й має стати окремою підставою для повернення позовної заяви шляхом внесення відповідних змін до ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Brumărescu v. Romania, no. 28342/95 (1999, October 28). http://hudoc.echr.coe. int/ eng?i=001-58337

Chaharbakhsh, V. B., & Jafari, S. A. (2020). The Principle of Res Judicata in International Law. *Journal of Critical Reviews, 7*(8).

Clermont, K. M. (2016). Res Judicata as Requisite for Justice. *Rutgers University Law Review, 68.*

Creţ, D. C., & Stoicu, N. M. (2016). Theoretical and Jurisprudential Considerations on Res Judicata Authority. *Juridical Tribune, 6*(Special Issue).

DeSalvo, S. (2017). Invalidating Issue Preclusion: Rethinking Preclusion in the Patent Context. *University of Pennsylvania Law Review, 165.*

Di Brozolo, R., & Luca, G. (2012). Res Judicata and International Arbitral Awards. *ASA Special Series, 38.*

Diya 97 v. Ukraine, no. 19164/04 (2010, October 21). http://hudoc.echr.coe.int/ eng?i=001- 101189

Harnon, E. (1966). Res Judicata and Identity of Actions: Law and Rationale. *Israel Law Review, 1*(1).

Hazard, G. (1984). Preclusion as to Issues of Law: The Legal System's Interest. *Iowa Law Review, 81.*

Hovaguiman, P. (2017). The Res Judicata Effects of Foreign Judgments in Post-Award Proceedings: To Bind or Not to Bind? *Journal of International Arbitration, 34*(1).

Loizou, D., & Despina, C. (2021). The Concept of Res Judicata in the Common Law System with Emphasis on Cypriot and UK Perspectives. *LeXonimica, 13*(2).

Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2) [GC], no. 19867/12 (2017, July 11). http:// hudoc. echr.coe.int/eng?i=001-175646

Şamat v. Turkey, no. 29115/07 (2020, 22 June). https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-200558.

Schaffstein, S. (2012). *The Doctrine of Res Judicata Before International Arbitral Tribunals* [Doctoral dissertation]. University of Geneva.

Sinai, Yu. (2011). Reconsidering Res Judicata: Comparative Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law, 21.*

Song, K. (2025). Preclusive Jurisdictional Dismissals. *Harvard Law Review, 119*(6).

Steakley, Z., & Weldon, U. H., Jr. (1974). Ruminations of Res Judicata. *Annual Survey of Texas Law, 26.*

Stockmeyer, E. W. (1985). Res Judicata Effects of Unappealed Independently Sufficient Alternative Determinations. *Cornell Law Review, 70*(4).

Trammell, A. (2018). Precedent and Preclusion. *Notre Dame Law Review, 93*(2).

Yushchenko and Others v. Ukraine, no. 73990/01 (2010, July 15). http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99837

Гуйван, П. Д. (2017). Res judicata як елемент справедливого судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*, (6).	Guiwan, P. D. (2017). Res Judicata as an Element of Fair Trial. *Legal Scientific Electronic Journal*, (6).
Желтобрюх, І. Л. (2020). Преклюзія повторного позову в зарубіжній правовій доктрині та законодавстві України про адміністративне судочинство. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, (2).	Zheltobrukh, I. L. (2020a). Preclusion of a Second Action in Foreign Legal Doctrine and Ukrainian Legislation on Administrative Proceedings. *Current Issues in Ukrainian Jurisprudence*, (2).
Желтобрюх, І. Л. (2020). Процесуальні преклюзії: Законодавство і прецедентне право зарубіжних країн і напрями їх використання для вдосконалення законодавства України про адміністративне судочинство. *Держава та регіони. Серія: Право, 1*(67), 1.	Zheltobrukh, I. L. (2020b). Procedural Preclusion: Legislation and Case Law of Foreign Countries and Ways to Use Them to Improve Ukraine's Legislation on Administrative Proceedings. *State and Regions. Series: Law, 1*(67), 1.
Ізарова, І., & Угриновська, О. (2026). Право на справедливий суд vs принцип res judicata: проблема суб'єктного складу провадження з перегляду за нововиявленими обставинами. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки, 17.*	Izarova, I., & Ugrinovska, O. (2026). The Right to a Fair Trial vs. the Principle of Res Judicata: The Issue of Party Composition in Proceedings for Review Based on Newly Discovered Circumstances. *Scientific Notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy*. *Series: Legal Sciences, 17.*
Колдов, Є. О. (2021). Елементи принципу res judicata у цивільному судочинстві у практиці ЄСПЛ. *Право і суспільство*, (5).	Koldov, Ye. O. (2021). Elements of the res judicata principle in civil proceedings in the practice of the European Court of Human Rights. *Law and Society*, (5).
Кройтор, В. А. (2023). Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*, (3).	Kroitor, V. A. (2023). The Principle of the Binding Nature of Court Decisions in Civil Proceedings. *Legal Scientific Electronic Journal*, (3).

Марченко, О. О. (2021). Правила формулювання позовних вимог під час звернення приватної особи до адміністративного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*, (10).	Marchenko, O. O. (2021). Rules for Formulating Claims When a Private Individual Files a Lawsuit with an Administrative Court. *Legal Scientific Electronic Journal*, (10).
Овчаренко, О. М. (2024). Обов'язковість рішень суду як фундаментальний принцип цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*, (10).	Ovcharenko, O. M. (2024). The Binding Nature of Court Decisions as a Fundamental Principle of Civil Procedure. *Legal Scientific Electronic Journal*, (10).
Пільков, К. М. (2022a). Res judicata, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право, 71.*	Pilkov, K. M. (2022a). Res judicata, Finality, and the Legal Force of a Court Decision: The Relationship Between These Concepts. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 71.*
Пільков, К. М. (2022b). Res judicata та споріднені доктрини остаточної дії судового рішення: порівняльно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (1).	Pilkov, K. M. (2022b). Res Judicata and Related Doctrines of the Finality of Judicial Decisions: A Comparative Legal Perspective. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (1).
Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/7778/18 від (2019, 22 травня). https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82034564	Resolution of the Second Judicial Chamber of the Civil Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 640/7778/18 (2019, May 22). https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82034564
Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі № 340/807/21 (2024, 24 липня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/120580422	Resolution of Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 340/807/21 (2024, July 24). https://reyestr.court.gov.ua/Review/120580422
Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі № 826/3678/16 (2019, 5 грудня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/8616221	Resolution of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 826/3678/16 (2019, December 5). https://reyestr.court.gov.ua/Review/8616221
Постанова Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справі № 140/559/22 (2023, 6 лютого). https://reyestr.court.gov.ua/Review/108807317	Resolution of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 140/559/22 (2023, February 6). https://reyestr.court.gov.ua/Review/108807317
Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/8411/19 (2022, 9 серпня) https://reyestr.court.gov.ua/Review/105649889.	Resolution of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 640/8411/19 (2022, August 9) https://reyestr.court.gov.ua/Review/105649889
Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 808/440/15 (2021, 25 лютого) https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139249	Resolution of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 808/440/15 (2021, February 25) https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139249
Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 480/4762/22 від (2024, 12 квітня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333563	Resolution of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 480/4762/22 (2024, April 12). https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333563
Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 927/1606/23 (2024, 19 квітня) https://reyestr.court.gov.ua/Review/118482872	Resolution of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 927/1606/23 (2024, April 19). https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 118482872

Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду у справі № 367/8869/23 (2024, 23 вересня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/121847155	Resolution of the Civil Cassation Court within the Supreme Court in Case No. 367/8869/23 (2024, September 23). https://reyestr.court.gov.ua/Review/121847155
Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 170/499/23. (2024, 4 вересня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/121472396	Resolution of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 170/499/23. (2024, September 4). https://reyestr.court.gov.ua/Review/121472396
Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 161/10940/22 (2023, 24 травня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/111220922	Resolution of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 161/10940/22 (2023, May 24). https://reyestr.court.gov.ua/Review/111220922
Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 826/7249/18 (2021, 26 квітня. https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592012	Decision of the Administrative Cassation Court of the Supreme Court in Case No. 826/7249/18 (2021, April 26. https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592012
Ухвала П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі № 420/3764/21 (2022, 25 жовтня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/106937389	Decision of the Fifth Administrative Appeals Court in Case No. 420/3764/21 (2022, October 25). https://reyestr.court.gov.ua/Review/106937389
Цувіна, Т. А. (2020). Реалізація принципу res judicata у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Часопис Київського університету права*, (1).	Tsuvina, T. A. (2020). The Application of the Res Judicata Principle in Civil Proceedings: Experience from Foreign Countries. *Journal of the Kyiv University of Law*, (1).
Цувіна, Т. А. (2021). *Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження* [Дис. д-ра юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого].	Tsuvina, T. A. (2021). *The Principle of the Rule of Law in Civil Proceedings: A Theoretical and Applied Study* [Doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University].

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Колдов, Є. (2026). Заборона подання тотожних позовів як прояв негативного ефекту принципу *res judicata*. *Ius Modernum, 3*(144), 126–141. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)08

Надійшла до редакції 05.06.2026.
Отримано після доопрацювання 17.07.2026.
Прийнято до друку 05.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)09
УДК 347.232:347.233

СМІТЮХ Віталій
https://orcid.org/0009-0004-1817-3441

аспірант кафедри приватного права Національного університету "Києво-Могилянська академія"

вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна
v.smitiukh@ukma.edu.ua

SMITIUKH Vitalii
https://orcid.org/0009-0004-1817-3441

Postgraduate Student
at the Department of Private Law
National University of Kyiv-Mohyla Academy

2, Hryhoriia Skovorody St., Kyiv, 04070, Ukraine
v.smitiukh@ukma.edu.ua

КРИТЕРІЇ НЕДОБРОСОВІСНОСТІ НАБУВАЧА ПРИ ВІНДИКАЦІЇ МАЙНА

Актуальність цього дослідження зумовлена внесенням до Цивільного кодексу України змін Законом України від 12.03.2025 № 4292-IX, спрямованих на посилення захисту прав добросовісного набувача. В основу статті покладено гіпотезу про те, що, попри законодавче посилення презумпції добросовісності набувача, Верховний Суд виробив систему критеріїв, які дають змогу спростувати цю презумпцію та не є вичерпними. Для перевірки гіпотези застосовано аналіз актуальної практики Верховного Суду, порівняльно-правовий метод із залученням положень Draft Common Frame of Reference (DCFR), а також методи узагальнення та класифікації. За результатами дослідження виявлено й систематизовано критерії недобросовісності набувача за трьома стадіями правочину: переддоговірною (афілійованість або пов'язаність набувача з відчужувачем, недотримання стандарту розумної обачності (KYC), відмова від візуального огляду майна), договірною (багаторазове відчуження майна протягом короткого періоду, занижена ціна, відстрочення оплати на невизначений строк) та постдоговірною (відсутність фактичного контролю над набутим майном ("книжкове володіння", Buchbesitz), пасивна поведінка щодо майна та в судовому процесі). Встановлено, що стандарт розумної обачності є вищим для суб'єктів господарювання, ніж для фізичних осіб. Порівняльний аналіз із DCFR виявив принципову відмінність підходів: якщо ЦК України презюмує добросовісність набувача, то DCFR покладає тягар доведення добросовісності на самого набувача. Зроблено висновок, що встановлення недобросовісності набувача є питанням факту, тягар доведення якого покладається на позивача, а перелік відповідних критеріїв не є вичерпним і продовжує розвиватися в судовій практиці.

Ключові слова: добросовісний набувач, недобросовісна поведінка, віндикаційний позов, витребування майна, незаконне володіння, фраудаторні правочини.

CRITERIA FOR BAD FAITH ACQUIRER IN PROPERTY VINDICATION

The relevance of the study is due to the amendments to the Civil Code of Ukraine introduced by the Law of Ukraine of 12 March 2025 No. 4292-IX, aimed at strengthening the protection of a bona fide acquirer. The study is based on the hypothesis that, despite the legislative reinforcement of the presumption of good faith, the Supreme Court has developed a system of albeit non-exhaustive, criteria capable of rebutting that presumption. To verify the hypothesis, an analysis of the current case law of the Supreme Court was applied, together with the comparative legal method involving the provisions of the Draft Common Frame of Reference (DCFR) and the methods of generalisation and classification. The study identifies and systematises the criteria of an acquirer's bad faith according to three stages of a transaction: pre-contractual (affiliation or connectedness with the transferor, failure to meet the standard of reasonable diligence (KYC), refusal to physically inspect the property), contractual (repeated alienation of property within a short period, an undervalued price, indefinite deferral of payment), and post-contractual (absence of actual control over the acquired property (so-called Buchbesitz, or "paper ownership"), passive conduct regarding the property and in litigation). It is established that the standard of reasonable diligence is higher for business entities than for individuals. A comparative analysis with the DCFR revealed a fundamental difference in approaches: while the Civil Code of Ukraine presumes the acquirer's good faith, the DCFR places the burden of proving good faith on the acquirer itself. It is concluded that establishing an acquirer's bad faith is a question of fact, the burden of proving which rests with the claimant, and that the list of relevant criteria is non-exhaustive and continues to evolve in judicial practice.

Keywords: bona fide acquirer, bad faith, vindicatory action, recovery of property, unlawful possession, fraudulent transactions.

JEL Classification: K11, K12, K40, K41.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

Внесення до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) змін, визначених Законом України "Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача" від 12.03.2025 № 4292-IX, актуалізувало проблему тлумачення та практичного застосування категорії добросовісності набувача. З назви закону вбачається його направленість саме на забезпечення інтересів набувача, однак такий підхід супроводжується ризиком послаблення захисту прав первісного власника майна. Відповідно до ч. 5 ст. 12 ЦК України, якщо законом встановлено правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, поведінка особи вважається добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом (Цивільний кодекс України, 2003). Судова практика послідовно виходить із презумпції добросовісності набувача, згідно з якою незаконний набувач вважається добросовісним, поки не доведено протилежне (Справа № 907/50/16, 2018). З огляду на це однією з ключових проблем постало визначення на практиці та встановлення факту недобросовісності набувача з метою подальшого витребування в нього майна та задоволення вимог його первісного законного власника крізь призму нового законодавчого регулювання.

Питання добросовісності набувача та критеріїв її спростування розглядалися в працях Кисіля (2021), Мици (2025), Черняка (2022) та інших. Водночас комплексної систематизації критеріїв недобросовісності набувача з урахуванням актуальної практики Верховного Суду та порівняння з підходами права Європейського Союзу в науковій літературі досі не здійснено, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є системне визначення та класифікація критеріїв, які дають змогу встановити факт недобросовісності набувача у справах про витребування майна з чужого незаконного володіння, а також порівняння українського підходу з підходом, закріпленим у Проєкті загальної довідкової схеми європейського приватного права – *Draft Common Frame of Reference* (далі – *DCFR*).

Дослідження ґрунтується на гіпотезі, згідно з якою, попри нормативне зміцнення презумпції добросовісності набувача, у практиці Верховного Суду сформувався відкритий перелік критеріїв недобросовісності, прив'язаних до етапів укладення договору. Нормативну базу дослідження становлять положення ЦК України, практика Верховного Суду за 2018–2026 роки, а також положення *DCFR*.

Для реалізації мети дослідження застосовано низку загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод застосовувався для тлумачення норм ЦК України, метод аналізу судової практики – з метою виявлення та систематизації критеріїв недобросовісності набувача, порівняльно-правовий метод – для зіставлення підходів до встановлення факту недобросовісності набувача за ЦК України та *DCFR*, а також метод класифікації – з метою групування виявлених критеріїв за певними ознаками.

Укладення договору не є одномоментним актом, а охоплює переддоговірні перемовини, укладення договору та передачу майна. Відповідно до цього Кисіль (2021) поділяє критерії недобросовісності набувача на претрансакційні, трансакційні та посттрансакційні. Водночас, зважаючи на зауваження Вознюка та Ментинської (2012) щодо доцільності вживання терміна "транзакція" замість "трансакція" з огляду на словотвірну норму української мови, у цій статті запропоновано та застосовано поділ ознак недобросовісності набувача на переддоговірні, договірні та постдоговірні.

Структура статті розкриває критерії недобросовісності набувача залежно від стадії договору. Відповідно, стаття складається з чотирьох розділів. У першому розділі проаналізовано критерії недобросовісності набувача, що виявляються на переддоговірній стадії – афілійованість (пов'язаність) набувача майна із відчужувачем та недотримання стандарту розумної обачності. Другий розділ присвячено критеріям, пов'язаним із власне укладенням договору та його умовами – заниженою ціною, багаторазовим відчуженням майна протягом короткого періоду часу та відстроченням оплати. У третьому розділі розглянуто постдоговірні критерії недобросовісності набувача – відсутність фактичного контролю над майном та пасивну поведінку набувача. Четвертий розділ містить порівняльний аналіз підходів *DCFR* та ЦК України до встановлення фактів недобросовісності набувача.

1. Критерії недобросовісності набувача на переддоговірній стадії

Відповідно до положень ч. 1 ст. 388 ЦК України, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;

2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;

3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом (Цивільний кодекс України, 2003).

Виходячи з текстуального формулювання, зазначеного в ЦК України, законодавець визначає добросовісного набувача як того, який не знав і не міг знати про відсутність у особи, яка відчужує майно, права на таке відчуження.

Саме тому першою ознакою недобросовісності набувача є пов'язаність осіб – набувача та контрагента, який не мав права відчужувати майно. Цивільне законодавство не містить визначення пов'язаних осіб; таке визначення закріплено лише в Податковому кодексі України, згідно

з яким пов'язаними вважаються юридичні та/або фізичні особи, взаємовідносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їхньої діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють (Податковий кодекс України, 2010). Проте, оскільки норма Податкового кодексу України не є загальною та не підлягає застосуванню в інших галузях права, на практиці виникає потреба у встановленні визначення пов'язаних осіб в окремих ситуаціях. Верховний Суд відносить до обставин, що свідчать про створення видимості добросовісного набуття права власності, укладення правочину з родичами, квазіродичами, пов'язаними чи афілійованими юридичними особами або групами таких осіб (Справа № 752/18246/21, 2024). Отже, на практиці суди також виділяють пов'язаність осіб як підставу для встановлення факту їхньої недобросовісності під час розгляду віндикаційних позовів, а під пов'язаними особами визначають не лише споріднених осіб, а й, зокрема, афілійованих юридичних осіб, у яких засновниками та керівниками є одні й ті самі фізичні особи. До таких осіб належать також особи, які пов'язані родинними, діловими та іншими зв'язками. Віднесення пов'язаності осіб, між якими укладається договір на відчуження майна, до ознак недобросовісності набувача пояснюється ще й тим, що в такому випадку ймовірність обізнаності набувача про відсутність права на відчуження майна в його контрагента є значно вищою. Окрім того, навіть сама можливість набувача отримати повну і достатню інформацію про майно, яке є предметом договору, є набагато вірогіднішою через налагоджені контакти з відчужувачем, ширший доступ до інформації про майно. Водночас сам факт пов'язаності осіб не є самостійним доказом недобросовісності – він оцінюється в сукупності з іншими обставинами, оскільки значна частина договорів між пов'язаними особами не має фраудаторного характеру.

Істотне значення для встановлення добросовісності набувача має його поведінка на переддоговірній стадії. Велика Палата Верховного Суду зазначає, що на цій стадії сторони повинні діяти правомірно, зокрема поводитися добросовісно, розумно враховувати інтереси одна одної, утримуватися від недобросовісних дій чи бездіяльності. Прояви таких обов'язків та недобросовісної чи нерозумної поведінки є численними і не можуть бути визначені у вичерпний спосіб (Справа № 488/2807/17, 2023).

Загальноприйнятим є принцип розумної обачності та добросовісної поведінки, також відомий на практиці як *"know your client" (KYC)*, який передбачає належну перевірку контрагента та предмета договору. Верховний Суд визнав, що добросовісність набувача передбачає не лише звіряння відомостей про права на нерухоме майно з інформацією, що міститься в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, а також розумну обачність набувача. Така розумна обачність включає перевірку, виявлення та докладання інших зусиль для визначення наявності прав інших осіб стосовно нерухомого майна. Виходячи

з цього, суд зробив висновок, що набувач нерухомого майна може вважатися добросовісним лише тоді, коли він не просто покладався на відомості з Державних реєстрів, а робив це добросовісно. Якщо перевірка нерухомого майна дає підстави для сумнівів щодо наявності прав інших осіб на нерухоме майно, в тому числі незареєстрованих, то набувач такого майна має вчинити дії, спрямовані на усунення таких сумнівів, або відмовитися від набуття нерухомого майна; в іншому разі набувач не буде вважатися добросовісним (Справа № 914/452/25, 2026). Стандарт обачності диференціюється залежно від суб'єктного складу правочину: якщо обидві сторони є суб'єктами господарської діяльності, стандарт розкриття інформації є істотно вищим, ніж у відносинах за участю фізичних осіб (Справа № 910/17876/19, 2021). З наведеного випливає, що при дослідженні обставин справи та встановленні, чи діяла добросовісно юридична особа-набувач, до якої пред'явлена вимога стосовно витребування майна, суди презюмують наявність у такої особи більше можливостей для отримання інформації про майно, його стан, наявність обтяжень та інших даних, які мають істотне значення при вирішенні питання стосовно доцільності укладення такого договору. З огляду на це відсутність належної перевірки контрагента, предмета договору, його юридичних та технічних характеристик може бути розцінена як недобросовісна поведінка, що в майбутньому може спричинити негативні наслідки для набувача.

Не викликає сумнівів той факт, що обачний покупець при здійсненні придбання майна максимально зацікавлений в отриманні задоволення власних потреб шляхом одержання відповідного майна. Звідси випливає, що при укладенні договорів купівлі-продажу транспортних засобів, земельних ділянок або іншого нерухомого майна обачною є та поведінка, яка дає змогу встановити не лише відсутність його обтяжень у державних реєстрах, а й фактичну відповідність заявленим про нього вимогам. Тому побічно про недобросовісні наміри набувача може свідчити його відмова від фізичного візуального огляду майна перед укладенням договору (як самостійно, так і через представників), невжиття жодних дій щодо отримання від контрагента інформації про основні характеристики об'єкта тощо. Так, в одній із постанов у справі про виділення земель для забудови Велика Палата Верховного Суду встановила, що набувач мав можливість, проявивши розумну обачність, за візуальними ознаками встановити належність ділянки до земель лісогосподарського призначення, що не підлягають забудові (Справа № 183/1617/16, 2018). Суддя Касаційного цивільного суду Крат (2024) зазначив, що сторони договору повинні поводитися правомірно як під час його виконання, так і на переддоговірній стадії. На його думку, перелік проявів недобросовісної поведінки не є вичерпним, до таких проявів він відніс необґрунтоване припинення переговорів, пропонування нерозумних умов, які завідомо є неприйнятними для контрагента, вступ у переговори без серйозних намірів (зокрема з метою зірвати

укладення договору з третьою особою, наприклад із конкурентом недобросовісної сторони переговорів), нерозкриття необхідної контрагенту інформації тощо.

2. Критерії недобросовісності набувача на договірній стадії

Важливим фактором, який яскраво демонструє недобросовісність набувача, є короткі строки володіння майном попередніми власниками та швидка передача титулу декілька разів за невеликий проміжок часу. Такі дії можуть свідчити про бажання особи уникнути звернення стягнення на майно шляхом переоформлення права власності на інших осіб. Виходячи з вищенаведеного принципу розумної обачності та добросовісності, майбутній потенційний набувач повинен критично оцінювати істинну причину укладення всього попереднього ланцюга договорів. З огляду на це ігнорування таких обставин може бути визнане недобросовісною поведінкою набувача.

Верховний Суд визнав, що, окрім відомостей із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, добросовісний набувач оцінює й інші обставини, які можуть свідчити про сумнівний характер вчинюваного правочину, такі як занижена ціна договору (про що зазначала позивачка), факт неодноразового протягом короткого проміжку часу перепродажу майна, поведінка продавця тощо (Справа № 760/21038/16, 2025). За таких обставин витребування майна в добросовісного набувача на користь законного власника є належним способом захисту його права, якщо майно вибуло з володіння власника поза його волею.

З наведеної позиції випливає, що, окрім багаторазового відчуження майна протягом короткого періоду, ще одним доказом на підтвердження факту недобросовісності набувача може виступати занижена ціна договору, яка не відповідає оціночній та ринковій вартості майна. Також підозрілим фактором може виступати відстрочення оплати на довгий термін, оскільки за таких умов де-факто відчуження відбувається безоплатно без чіткого розуміння, коли контрагентом буде виконане власне договірне зобов’язання з оплати, а такий договір набуває ознак фіктивного.

3. Критерії недобросовісності набувача на постдоговірній стадії

Одним із факторів, які можуть підтверджувати недобросовісність набувача вже після укладення договору та переходу де-юре права власності на майно, є відсутність у нього можливості фактичного володіння та розпорядження набутим майном. Мова йде не про випадки обтяження набутого майна, а про ситуації, коли набувач не отримує фізичної можливості контролю над тим об’єктом цивільних прав, який

він набув у власність, оскільки де-факто набутим майном розпоряджаються інші особи, а набувач виступає лише номінальним власником. Звідси випливає, що набувач отримує титул власника майна без можливості де-факто будь-яким чином впливати на нього, отримувати вигоди від володіння ним та ухвалювати рішення стосовно його подальшої долі.

З цього приводу Велика Палата Верховного Суду зазначає про концепцію *Buchbesitz* (нім.) – книжкове володіння, яка полягає в тому, що наявність у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно відомостей про право іпотеки чи іншого речового права створює презумпцію належності права особі, яка ним володіє внаслідок державної реєстрації (Справа № 522/1528/15-ц, 2021). Наведена постанова стосується питання іпотеки, проте розкриває зміст концепції книжкового володіння, яка є актуальною і при вирішенні питання стосовно добросовісності набувача майна, яке витребовується. Дійсно, де-юре такий набувач буде виступати власником майна і матиме всі відповідні правомочності відносно нього, але в контексті спору про витребування майна з чужого володіння наведення на противагу аргументів та доказів, що свідчитимуть про де-факто неможливість реалізації цих правомочностей, буде свідчити про недобросовісність набувача.

До постдоговірних ознак недобросовісності Кисіль (2021) відносить індиферентне, байдуже ставлення набувача до майна, яке він отримав у свою власність, а також відсутність будь-яких дій стосовно використання вказаного майна з метою задоволення власних потреб, отримання певних благ чи в межах господарської діяльності (в разі якщо набувач – суб'єкт господарської діяльності). Натомість використання майна, його вдосконалення (наприклад проведення ремонту придбаних приміщень або іншого нерухомого майна) навпаки свідчить про добру волю набувача, його направленість на настання наслідків договору та відсутність фіктивного характеру при його укладенні.

Мица (2025) зазначає, що питання добросовісності чи недобросовісності особи є питанням факту, тобто є обставиною, яка потребує доведення і, своєю чергою, зумовлює те чи інше застосування норм права. Окрім того, він зауважує, що забезпечення дотримання принципу добросовісності має наслідком для особи неможливість у судовому процесі посилатися на факти та твердження, якщо її попередня поведінка свідчить про дотримання нею іншої позиції. З цього випливає ще одна характеристика, що підтверджує недобросовісність набувача, а саме зміна позиції при захисті своїх прав у судовому процесі. Це означає, що якщо набувач не має чіткої, аргументованої та єдиної у своїх доводах позиції стосовно питання економічної доцільності укладення договору для обох сторін, його вигоди та відсутності пересторог при його укладенні, то це може бути підозрілим та свідчити про недобросовісність його дій. Так, Велика Палата Верховного Суду зазначала, що

байдуже ставлення набувача до судового процесу про витребування в нього майна, невідвідування судових засідань, подання заяв про розгляд справи без його участі може свідчити про дефіцит добросовісності в його діях (Справа № 183/1617/16, 2018).

З наведеного випливає можливість диференціації ознак встановлення недобросовісності набувача не лише за критерієм часу вчинення набувачем окремих дій відносно відправної точки – моменту укладення договору. Доцільним є поділ на активні (вчинення дій щодо майна – як фізичного, так і юридичного характеру) та пасивні (байдужість до набутого майна, судового процесу тощо) ознаки недобросовісності набувача. Ще однією можливою класифікацією є поділ на ознаки недобросовісності залежно від джерела, з яких вони походять, – документарні (ті, що встановлені з відкритих джерел, державних реєстрів, первинних документів) та фактичні (ті, що слідують з безпосередніх дій особи набувача).

4. Критерії недобросовісності набувача у праві Європейського Союзу (*DCFR*)

У контексті курсу України на євроінтеграцію доцільно розглянути, як цю категорію трактують у Проєкті загальної довідкової схеми європейського приватного права (*DCFR*). Хоча ці правила відносяться до так званого *soft law* (м'якого права), проте, як зазначає Черняк (2022), вони відіграють роль орієнтирів для застосування у правотворчості й договірній практиці, які при цьому розширюють автономію волі сторін у конструюванні договірних відносин.

Відповідно до статті I.–1:103 *DCFR* під добросовісністю і чесною діловою практикою розуміється стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю та врахуванням інтересів іншої сторони у відповідній угоді чи стосунках. Зокрема, дії однієї зі сторін, що суперечать попереднім заявам або поведінці іншої сторони, коли інша сторона розумно покладалася на них на шкоду іншій стороні, суперечать добросовісності та чесним угодам. Стаття III.–1:106 *DCFR* забороняє стороні всупереч обов'язку добросовісності або співпраці впливати на настання чи ненастання договірних умов у власних інтересах. Виходячи з цього положення, у випадках, якщо набувач свідомо не реалізує свої права на набуте майно або ж, навпаки, не виконує свої зобов'язання стосовно оплати за договором, а відчужувач не вчиняє жодних дій та не зацікавлений у виконанні кореспондуючого обов'язку іншої сторони договору, такі дії можуть трактуватися як недобросовісні. Своєю чергою, стаття VI.–5:401 *DCFR* містить приписи, згідно з якими виключення або обмеження відповідальності за заподіяну шкоду не допускається, якщо це суперечить принципу добросовісності та чесної ділової практики (*von Bar & Clive,* 2009). Отже, не лише факт

несплати набувачем ціни за договором та байдуже ставлення відчужувача до цього або штучне заниження ціни такого договору, а й відсутність будь-яких санкцій для набувача за такі дії можуть свідчити про його недобросовісність та фіктивний характер договору загалом.

Стаття II.–9:201 *DCFR* визначає, що у випадку укладення сторонами удаваного договору пріоритет надається їхній справжній волі (*von Bar & Clive*, 2009). Трактування наведених вище ситуацій крізь призму цього положення свідчить, що у випадку відчуження майна на користь набувача без наявності в нього мети на його використання може вказувати на відсутність реального наміру сторін на укладення такого договору і, як наслідок, їхню недобросовісність та переконливий аргумент для задоволення вимог про витребування такого майна на користь первісного власника.

Ключове значення для порівняння українського і європейського підходів має стаття VIII.–3:101 *DCFR*. Відповідно до положень цієї статті, якщо особа, яка має намір передати право власності (відчужувач), не має права або повноважень на передачу права власності на товари, набувач, усе ж таки, набуває право власності, а попередній власник втрачає його, за умови, що набувач не знав і не міг розумно очікувати на те, що відчужувач не мав права або повноважень на передачу права власності на товари в момент, коли право власності мало б перейти (*von Bar & Clive*, 2009). Тобто, як і ЦК України, *DCFR* оперує правовою конструкцією "не знав та не міг знати". Проте слід звернути увагу, що, згідно з положеннями статті VIII.–3:101 *DCFR*, факти, з яких випливає, що від набувача не могло обґрунтовано очікуватися знання про відсутність у відчужувача права або повноважень, повинні бути доведені набувачем (*von Bar & Clive*, 2009). Це є ключовою відмінністю й сильно зміщує баланс інтересів сторін, а ще є діаметрально протилежним до підходу з презумпцією добросовісності набувача, сформованої в Україні. Відтак, постає питання: чи в контексті євроінтеграції та імплементації законодавства ЄС будуть внесені зміни до ЦК України та, що важливіше, як до цього поставляться суди і чи відбудеться кардинальна зміна вектора судової практики? Наразі спрогнозувати відповідь на нього не видається можливим.

Крім *DCFR*, окремі директиви ЄС також містять положення, які дають змогу визначення недобросовісного характеру поведінки сторін договору, зокрема і набувача. До прикладу, згідно з директивою 2011/7/ЄС про протидію простроченню платежів у торгових операціях, будь-які договірні умови чи практика, що значно відхиляються від звичайної комерційної практики і суперечать принципам добросовісності та чесності, вважаються несправедливими по відношенню до кредитора. До таких, зокрема, належать виключення відсотків за прострочення платежів, невідшкодування витрат на інкасацію тощо (Директива 2011/7/ЄС, 2011).

Отже, з наведених норм та дефініцій права Європейського Союзу також вбачається можливість трактування дій набувача майна як недобросовісних, виходячи з характеру таких дій, їхніх передумов, а також супутніх обставин, які прямо чи опосередковано впливали на прийняття особою рішення про їх вчинення. Порушення наведених стандартів поведінки може трактуватись як недобросовісна поведінка, а тому у справах про витребування майна з чужого незаконного володіння застосування таких стандартів та посилання на них при вирішенні спорів допомогло б сформувати єдину правозастосовну практику. Тому імплементація в національне законодавство положень *DCFR*, зокрема в частині критеріїв встановлення недобросовісності, буде доцільним та вагомим кроком.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу: попри законодавче посилення презумпції добросовісності набувача Законом України № 4292-IX від 12.03.2025, судова практика Верховного Суду виробила окремі критерії, які не є систематизованими, проте дають змогу спростувати цю презумпцію.

Презумпція добросовісності набувача, закріплена в ч. 5 ст. 12 ЦК України, підтверджується сталою практикою Верховного Суду: набувач вважається добросовісним, поки не доведено протилежне (Справа № 907/50/16, 2018). Тягар доведення недобросовісності набувача покладається на позивача – особу, майно якої протиправно вибуло з її володіння. Покладення цього тягаря на самого набувача є непропорційним та суперечить принципу справедливості, що підтверджується практикою Верховного Суду.

Критерії недобросовісності набувача доцільно класифікувати за стадією правочину на три групи: переддоговірні – пов’язаність набувача з відчужувачем та відсутність належної перевірки контрагента і майна (*due diligence* / *KYC*); договірні – занижена ціна, неодноразове швидке відчуження майна протягом короткого часу, відстрочення оплати на невизначений строк; постдоговірні – відсутність фактичного контролю над майном (*Buchbesitz*) та пасивна поведінка набувача як щодо майна, так і в судовому процесі. Ці критерії також можна класифікувати за характером поведінки набувача на активні та пасивні, а також за джерелом їх встановлення – на документарні та фактичні.

Встановлення недобросовісності є питанням факту, що підлягає доведенню в кожній справі окремо з урахуванням сукупності обставин. Жодна з наведених ознак не є абсолютним і самодостатнім доказом недобросовісності, а їхній перелік не є вичерпним – він продовжує розвиватися у судовій практиці. Стандарт розумної обачності диференціюється залежно від суб’єктного складу правочину: для юридичних осіб та суб’єктів господарювання він є суттєво вищим, ніж для

пересічних фізичних осіб, з огляду на ширші можливості отримання інформації та вищий рівень комерційної компетентності.

У контексті євроінтеграції встановлено принципову відмінність між українським та європейським підходами: якщо ЦК України закріплює презумпцію добросовісності на користь набувача, то *DCFR* покладає на самого набувача обов'язок довести, що від нього не могло обґрунтовано очікуватися знання про відсутність у відчужувача права на відчуження. Така розбіжність потребуватиме окремого законодавчого вирішення в процесі імплементації *acquis* та може суттєво змінити вектор судової практики України.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації критеріїв недобросовісності набувача за стадіями укладення договору з урахуванням актуальної практики Верховного Суду та її порівнянні з підходом, закріпленим у *DCFR*. Практична цінність результатів дослідження – в можливості їх використання для формування аргументації й обґрунтування позиції учасниками справи та судом у справах щодо витребування майна з чужого незаконного володіння. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз доцільності законодавчого закріплення виявлених критеріїв недобросовісності набувача в ЦК України, а також дослідження та встановлення нових критеріїв недобросовісності набувача у справах про витребування майна з чужого незаконного володіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

von Bar, C., & Clive, E. (Eds.). (2009). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline edition.* Sellier European Law Publishers. https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf	
Вознюк, Г., & Ментинська, І. (2012). Термінологічна орфографія: трансакція чи транзакція? *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*, (733), 6–9.	Vozniuk, H., Mentynska, I. (2012). Terminological orthography: "transaktsiia" or "tranzaktsiia"? *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Ukrainian Terminology"*, (733), 6–9.
Директива 2011/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 лютого 2011 року про протидію простроченню платежів у комерційних операціях. (2011, 16 лютого). *Офіційний вісник Європейського Союзу*, L 48/1. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0007	Directive 2011/7/EU of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on combating late payment in commercial transactions. (2011, February 16). *Official Journal of the European Union*, L 48/1. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0007
Кисіль, В. Є. (2021). Дефіцит добросовісності в угодах з нерухомістю. У І. В. Спасибо-Фатєєва (Ред.), *Добросовісність: доктрина & судова практика* (с. 86–103). ЕКУС.	Kysil, V. Ye. (2021). Deficit of good faith in real estate transactions. In I. V. Spasybo-Fatieieva (Ed.), *Good faith: doctrine & judicial practice* (pp. 86–103). EKUS.
Крат, В. І. (2024, 31 січня). *Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 461/928/17.* https://reyestr.court.gov.ua/Review/116767904	Krat, V. I. (2024, January 31). *Separate opinion of a judge of the Civil Cassation Court within the Supreme Court in case No. 461/928/17.* https://reyestr.court.gov.ua/Review/116767904
Мица, Ю. (2025). *Закон України "Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача" від 12.03.2025 № 4292-IX (спроба наукового коментаря).* ЕКУС.	Mytsia, Yu. (2025). *Law of Ukraine "On Amendments to the Civil Code of Ukraine Concerning the Strengthening of Protection of the Rights of a Bona Fide Acquirer" of 12 March 2025 No. 4292-IX (an attempt at scholarly commentary).* EKUS.

Податковий кодекс України № 2755-VI. (2010, 2 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text	Tax Code of Ukraine No. 2755-VI. (2010, December 2). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text
Справа № 760/21038/16 (2025, 5 березня). Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125734371	Case No. 760/21038/16 (2025, March 5). Resolution of the Supreme Court, Panel of Judges of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125734371
Справа № 914/452/25 (2026, 10 лютого). Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/134196918	Case No. 914/452/25 (2026, February 10). Resolution of the Supreme Court, Panel of Judges of the Commercial Cassation Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/134196918
Справа № 183/1617/16 (2018, 14 листопада). Постанова Великої Палати Верховного Суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015	Case No. 183/1617/16 (2018, November 14). Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015
Справа № 488/2807/17 (2023, 18 жовтня). Постанова Великої Палати Верховного Суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364576	Case No. 488/2807/17 (2023, October 18). Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364576
Справа № 522/1528/15-ц (2021, 26 січня). Постанова Великої Палати Верховного Суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407	Case No. 522/1528/15-ts (2021, January 26). Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407
Справа № 752/18246/21 (2024, 17 січня). Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116388648	Case No. 752/18246/21 (2024, January 17). Resolution of the Supreme Court, Panel of Judges of the First Judicial Chamber of the Civil Cassation Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116388648
Справа № 907/50/16 (2018, 20 листопада). Постанова Великої Палати Верховного Суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129859	Case No. 907/50/16 (2018, November 20). Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129859
Справа № 910/17876/19 (2021, 27 січня). Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду. https://reyestr.court.gov.ua/Review/94643002	Case No. 910/17876/19 (2021, January 27). Resolution of the Supreme Court, Panel of Judges of the Commercial Cassation Court. https://reyestr.court.gov.ua/Review/94643002
Цивільний кодекс України № 435-IV. (2003, 16 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine No. 435-IV. (2003, January 16). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
Черняк, О. Ю. (2022). До питання про джерела національного правового регулювання договірних відносин в умовах євроінтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник, 6*(47), 54–58. http://pjv.nuoua.od.ua/v6_2022/10.pdf	Cherniak, O. Yu. (2022). On the sources of national legal regulation of contractual relations in the context of European integration. *Subcarpathian Law Herald, 6*(47), 54–58. http://pjv.nuoua.od.ua/v6_2022/10.pdf

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Смітюх, В. (2026). Критерії недобросовісності набувача при віндикації майна. *Ius Modernum, 3*(144), 142–153. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)09

Надійшла до редакції 20.07.2026.
Отримано після доопрацювання 15.08.2026.
Прийнято до друку 01.09.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)10
УДК 351.86:355.61

ПАЦУРІЯ Ніно
https://orcid.org/0009-0005-5917-5344

д. ю. н., професор,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, Україна
patsuriianino@gmail.com

PATSURIIA Nino
https://orcid.org/0009-0005-5917-5344

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of the Department
of Economic Law and Economic Justice
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine
patsuriianino@gmail.com

ПРОМИСЛОВА ГОТОВНІСТЬ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що через тривалу війну швидкість укладення державного контракту не гарантує своєчасного отримання оборонної продукції, якщо виробнича система не має доступних потужностей, персоналу, матеріалів і можливості швидкого масштабування. Метою статті є доктринальне обґрунтування промислової готовності як самостійного результату оборонної закупівлі, визначення її юридичних ознак, структури, критеріїв самостійності та моделі фінансування. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що забезпечена державним контрактом промислова готовність утворює окремий юридично значущий результат поряд із придбанням готової продукції та фінансуванням виробничих активів, оскільки вона має економічну вартість, піддається вимірюванню, перевірці, оплаті й забезпеченню відповідальністю. Методологію становлять формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий методи, а також економічний аналіз права; іноземні конструкції використано функціонально для виявлення правових механізмів, відсутніх у національній системі. У результаті сформульовано поняття промислової готовності як підтримуваного в часі та верифікованого стану виробничої системи, що забезпечує базову і пікову спроможність у погоджений строк активації. Наукова новизна полягає в господарсько-правовій кваліфікації готовності як оплачуваного зустрічного надання, відокремленого від активу й майбутньої поставки та забезпеченого пріоритетною доступністю для замовника в погоджений строк. Розмежовано промислову готовність, виробничу потужність, майбутню поставку, запас готової продукції та закупівлю промислової готовності. Визначено її структуру, юридичні ознаки, критерії правової автономності та елементи відповідного господарського правовідношення. Аналіз актів України, Європейського Союзу, НАТО і практики Сполучених Штатів засвідчив наявність передумов

INDUSTRIAL READINESS IN THE FIELD OF DEFENCE PROCUREMENT

The study is relevant because, during a prolonged war, rapid award of a state contract does not ensure timely delivery of defence products when the production system lacks capacity, personnel, materials, and scaling capability. The article doctrinally justifies industrial readiness as an independent defence procurement outcome and determines its legal features, structure, autonomy criteria, and financing model. The research hypothesis is that industrial readiness secured by a State contract constitutes a separate legally significant outcome alongside finished products and production assets because it has economic value and can be measured, verified, paid for, and secured by liability. The methodology combines formal legal, system-structural, and comparative legal methods with law and economics; foreign mechanisms identify legal functions absent from the national system. The study defines industrial readiness as a maintained and verifiable state of a production system that provides baseline and surge capacity within an agreed activation period. This readiness constitutes paid legal counter-performance. It distinguishes industrial readiness from production capacity, future delivery, stocks of finished products, and the procurement of industrial readiness. The structure, legal features, autonomy criteria, and elements of the corresponding economic-law relationship are identified. Analysis of Ukrainian, European Union, and NATO instruments and United States practice confirms prerequisites for long-term contracting but reveals a regulatory gap concerning paid reservation and maintenance of available capacity. The article proposes amendments to the Law of Ukraine "On Defence Procurement" defining industrial readiness, baseline and surge capacity, the activation period, criteria for the special mechanism, contractual terms, verification, payment, and liability.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

довгострокового контрактування, але також нормативної прогалини щодо оплатного резервування і підтримання доступної спроможності. Запропоновано закріпити в Законі України "Про оборонні закупівлі" поняття промислової готовності, базової та пікової виробничої спроможності, строку активації, матеріальний критерій застосування спеціального механізму, істотні умови контракту, правила верифікації, оплати та відповідальності.

Ключові слова: оборонні закупівлі, публічні закупівлі, промислова готовність, виробнича спроможність, резервування потужностей, державний контракт, розподіл ризиків, економічна безпека, оборонно-промисловий комплекс.

Keywords: defence procurement, public procurement, industrial readiness, production capacity, capacity reservation, government contract, risk allocation, economic security, defence-industrial complex.

JEL Classification: H56; H57; K12; L52; L64.

Вступ

Оборонна закупівля за своєю традиційною юридичною конструкцією орієнтується на визначений предмет, кількість, технічні характеристики, ціну та строк поставки. Закон України "Про оборонні закупівлі" № 808-IX (2020, 17 липня) виходить із забезпечення потреб безпеки та оборони шляхом придбання товарів, робіт і послуг оборонного призначення, а виробнича спроможність виконавця здебільшого залишається економічною передумовою належного виконання державного контракту, а не самостійним об’єктом закупівельного правовідношення. Така модель є логічною для відносно стабільного ринку, коли виробник має можливість самостійно сформувати ресурси під конкретне замовлення. Проте під час тривалої війни ця передумова перестає бути нейтральною.

Повномасштабна збройна агресія проти України продемонструвала, що швидкість укладення контракту не тотожна швидкості отримання оборонної продукції. Для багатьох видів озброєння та боєприпасів вирішальним обмеженням є не юридична процедура розміщення замовлення, а наявність виробничої лінії, кваліфікованого персоналу, запасів вибухових речовин, електронних компонентів, технологічного обладнання, ліцензій, випробувальної інфраструктури та стабільних субпостачальників. Саме тому економічна цінність оборонного контракту дедалі більше залежить від того, чи існує спроможність виконати його в потрібному темпі, а не лише від того, чи визначені ціна і строк поставки.

Ці процеси висвітлили правову проблему, яка в мирній моделі закупівель могла залишатися прихованою. Якщо держава заздалегідь потребує не лише конкретної партії товару, а гарантованої можливості швидко збільшити випуск після зміни оперативної потреби, виникає питання про юридичну природу такого результату. Створення нового цеху є роботою. Поставка боєприпасів є товарною закупівлею. Авансування майбутньої поставки є способом фінансування. Проте підтримання впродовж року вільної виробничої лінії, запасу критичних компонентів і персоналу, здатного розгорнути додаткову зміну

протягом погодженого строку, не зводиться повністю до жодної з названих конструкцій.

На цій підставі висувається наукова гіпотеза: у сучасних оборонних закупівлях поряд із придбанням готової продукції та фінансуванням створення виробничих активів формується самостійний юридично значущий результат, яким є забезпечена державним контрактом промислова готовність. Її сутність полягає в підтриманні визначеної виробничої системи в стані доступності для державного замовника, з наперед установленими показниками базового виробництва, пікового масштабування та строку активації. Така готовність має економічну вартість, може бути виміряна, перевірена, оплачена та забезпечена відповідальністю.

Мета дослідження полягає в доктринальному обґрунтуванні промислової готовності як самостійного результату оборонної закупівлі, визначенні її ознак, з'ясуванні правової природи відповідного державного контракту, побудові моделі фінансування і розподілу ризиків, а також формулюванні конкретних змін до законодавства України з урахуванням розвитку права Європейського Союзу та практики союзників.

Правова проблема міститься не в абстрактній підтримці оборонної промисловості, а у визначенні критерію, за якого підтримувана виробнича спроможність перетворюється на самостійний результат закупівельного правовідношення. Якщо таким результатом вважати лише поставлений товар, витрати на збереження можливості майбутнього масштабування залишаються поза предметом договору; якщо ж результатом без додаткових критеріїв визнати сам факт наявності виробничих активів, державне фінансування втратить зв'язок із конкретною оборонною потребою. Тому авторська гіпотеза виходить з існування третьої конструкції, якою є юридично формалізована доступність виробничої системи, що має власну економічну цінність для державного замовника.

Вітчизняна правова доктрина оборонних закупівель закономірно формувалася навколо процедурних питань. Швидка (2024, с. 308–314) досліджує особливості державного регулювання оборонних закупівель через співвідношення оперативності, конкуренції, прозорості, ціноутворення та контролю. Швидка та Лозова (2025, с. 963–967) розглядають спеціальний правовий режим оборонних закупівель як механізм балансування безпекових інтересів із ринковими принципами та наголошують на необхідності модернізації вітчизняних процедур. Цей підхід є важливим, оскільки в умовах воєнного стану спрощення процедури без адекватного контролю здатне посилювати корупційні та бюджетні ризики. Проте процедурна оптика не відповідає повністю на питання, що виникає після завершення процедури: чи має виконавець реальну промислову спроможність забезпечити поставку в потрібному державі темпі.

Другий напрям представлений господарсько-правовим розумінням публічної закупівлі як інструменту державної економічної політики. Малолітнева (2020, с. 129–183) доводить, що публічна закупівля не зводиться до техніки витрачання бюджетних коштів, а може виконувати регуляторну, стимулюючу та структуроутворюючу функції. Петруненко (2019, с. 73–116), досліджуючи господарсько-правові засоби ефективного використання державних коштів, слушно пов'язує ефективність із досягненням суспільно корисного результату, а не виключно з номінальною економією. Для оборонної сфери цей висновок має особливу вагу: дешевша одиниця продукції не є ефективною закупівлею, якщо її неможливо отримати в період критичної потреби.

Іноземна наукова думка останніх років зміщує акцент саме до цього рівня. *Hellberg et al.* (2025, *pp.* 1078–1113) на основі кейсів чотирьох шведських оборонних компаній показали, що тривала орієнтація на економічну ефективність, високе завантаження потужностей і мінімізацію резервів обмежила здатність швидко збільшувати поставки після різкого зростання попиту. У наступному дослідженні *Hellberg* (2026) на матеріалі сорока п'яти напівструктурованих інтерв'ю фіксує виробничі вузькі місця, подовження строків поставки, зростання залежності від субпостачальників і, що особливо важливо для правового аналізу, неформалізовані очікування замовників щодо безпеки постачання за відсутності обов'язкових контрактних умов.

Водночас іноземна дискусія не заперечує значення конкуренції. *Kananoja et al.* (2026, *pp.* 139–157), оцінюючи дію спеціального режиму закупівель ЄС у сфері оборони, виявили, що формальна гармонізація процедур не привела до сталого збільшення внутрішньоєвропейської конкуренції, а держави з великою оборонною промисловістю продовжують захищати національні інтереси. *Mueller* (2025) наголошує на структурних обмеженнях європейського оборонного ринку, пов'язаних із технологічною автономією, стратегічними пріоритетами та промисловою політикою. *Droff et al.* (2025, *pp.* 905–929) показують, що стратегічна закупівля здатна впливати на довгострокову продуктивність оборонної галузі, але потребує належного конструювання стимулів.

Тому наукова полеміка не може бути зведена до вибору між конкуренцією та промисловою готовністю. Абсолютизація конкуренції на рівні конкретної партії продукції може стимулювати найнижчу ціну ціною відсутності резерву. Абсолютизація промислової політики, навпаки, може легітимувати підтримку неефективного виробника і сформувати залежність держави від єдиного постачальника. Авторська позиція полягає у зміні самого предмета оцінювання: конкуренція має відбуватися не лише за ціну одиниці товару, а й за вартість, надійність, строк активації та масштабованість виробничої спроможності.

Власне на цій межі між процедурною та промислово орієнтованою логікою виникає центральне доктринальне питання дослідження. Якщо ефективність оборонної закупівлі визначати тільки законністю

процедури, конкурентністю відбору і ціною одиниці продукції, виробнича спроможність виконавця залишається поза предметом правового регулювання доти, доки не виникне порушення строку поставки. Якщо ж, навпаки, будь-яке фінансування оборонного виробника виправдовувати стратегічною необхідністю, правова конструкція втрачає критерії еквівалентності та контрольованості, внаслідок чого підтримка конкретного підприємства може підмінити закупівлю конкретного результату. Саме тому позиції, орієнтовані на конкурентну процедуру (Швидка, 2024, с. 308–314; Швидка & Лозова, 2025, с. 963–967), і підходи, у яких закупівля розглядається як засіб досягнення ширших господарсько-політичних цілей (Малолітнева, 2020; Петруненко, 2019), доцільно не протиставляти, а поєднати через категорію юридично вимірюваної промислової готовності.

Зарубіжні дослідження підтверджують, що структурні обмеження оборонних ланцюгів постачання мають не випадковий, а системний характер, оскільки на здатність збільшити випуск одночасно впливають довгі цикли постачання компонентів, кадрові обмеження, спеціалізоване обладнання та взаємозалежність субпостачальників (*Hellberg et al.*, 2025, *pp.* 1078–1113; *Hellberg*, 2026). Водночас емпіричні дослідження європейського оборонного ринку показують, що сама гармонізація процедур не усуває структурних бар'єрів входу й не гарантує появи альтернативної потужності в момент кризи (*Kananoja et al.*, 2026, *pp.* 139–157). З цього випливає авторський контраргумент до суто процедурної моделі: конкуренція повинна зберігатися як спосіб вибору та контролю виконавця, проте предмет порівняння має включати не лише ціну поставки, а й вартість створення, підтримання і строк активації виробничої спроможності.

Методологічну основу дослідження становить комплекс взаємодоповнювальних методів. Формально-юридичний метод застосовано для встановлення змісту чинних норм Закону України "Про оборонні закупівлі", спеціальних правил періоду воєнного стану й актів Європейського Союзу. Системно-структурний метод дав змогу розмежувати суміжні правові явища: створення виробничої потужності, резервування її доступності, активацію виробництва, авансування майбутньої поставки та державну підтримку. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення української моделі з правовими інструментами Європейського Союзу, механізмами НАТО і багаторічними оборонними контрактами Сполучених Штатів Америки.

Економічний аналіз права (*Law and Economics*) застосовано для визначення економічної функції плати за резервування, оптимального розподілу ризиків і запобігання надмірній компенсації. Вихідним є припущення, що ризик повинен покладатися на сторону, яка має кращу інформацію про його джерело, реальну можливість контролювати його настання або дешевше мінімізувати наслідки. Застосування цього критерію дозволяє уникнути формального перекладення всіх ризиків на

виробника, яке зовні захищає бюджет, але фактично включається в ціну контракту або стримує інвестиції в резервні потужності.

Порівняльний аналіз має функціональний характер: іноземні конструкції не пропонується механічно переносити до українського права. Вони використовуються для виявлення правових функцій, яких бракує національній системі, зокрема юридично гарантованого сигналу довгострокового попиту, фінансування нерегулярних витрат, резервування виробничих слотів, перевірки фактичної готовності та справедливого розподілу ризику неактивації.

1. Концепція промислової готовності в оборонних закупівлях

Перехід від аналізу окремої поставки до аналізу доступності виробничої системи потребує попередньо визначити, що саме має правове значення в категорії промислової готовності. У виробничій практиці готовність може означати загальну здатність підприємства випускати певний товар. Для права такого опису недостатньо. Юридично значущою вона стає лише тоді, коли здатність конкретизована через зобов'язання, строк, кількісний показник, процедуру перевірки та наслідки невиконання.

Закон України "Про оборонні закупівлі" (2020) вже містить важливу нормативну передумову для такого підходу. До робіт оборонного призначення віднесено створення нових, а також модернізацію, ремонт, реконструкцію, розширення і технічне переоснащення наявних виробничих потужностей. Отже, законодавець визнає виробничу потужність юридично релевантним об'єктом державного інтересу. Проте зазначене регулювання стосується переважно матеріального результату створення або зміни активу. Воно не охоплює ситуацію, коли актив уже існує, але державний замовник потребує збереження його доступності у визначеному стані протягом певного часу.

Для потреб оборони ця відмінність принципова. Виробнича лінія може фізично існувати, але не бути готовою до виконання додаткового замовлення через відсутність персоналу, критичної сировини або завантаження комерційними контрактами. Підприємство може володіти обладнанням, але не мати права змінювати програмне забезпечення або креслення. Може бути наявний виробничий персонал, однак єдиний іноземний субпостачальник здатний поставити компонент через дванадцять місяців. У кожному з цих випадків матеріальний актив існує, але гарантованої промислової готовності для держави немає.

Тому доцільно розрізняти структуру й ознаки цієї категорії. Структура відповідає на питання, з яких взаємопов'язаних спроможностей складається готовність, тоді як ознаки визначають юридичні умови, за яких ця сукупність набуває якості самостійного результату закупівлі. Таке розмежування дозволяє перейти від опису виробничих ресурсів до послідовного конструювання правової моделі промислової готовності.

Названі елементи не є довільним переліком. Вони випливають із функції, яку має виконувати готовність. Якщо замовник набуває права вимагати виготовлення визначеної кількості продукції в короткий строк, кожен ресурс, без якого таке виробництво неможливе, перетворюється на частину предмета контролю. Саме у такий спосіб економічна характеристика виробничої системи набуває юридичного змісту. У європейських механізмах попереднього придбання та угод гарантованого відбору фінансування нерегулярних витрат прямо пов'язується з нарощуванням і резервуванням виробничих потужностей (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025). У сучасних емпіричних дослідженнях оборонних ланцюгів постачання критичними обмеженнями названо довгі строки постачання, дефіцит спеціалізованих компонентів, залежність від субпостачальників і недостатню резервну спроможність (*Hellberg et al.*, 2025, *pp.* 1078–1113; *Hellberg*, 2026).

Юридичними ознаками промислової готовності пропонується визнати визначеність, підтримуваність у часі, вимірюваність, верифікованість, пріоритетну доступність для державного замовника та забезпеченість відповідальністю. Визначеність означає прив'язку до конкретної продукції або групи продукції. Підтримуваність у часі відрізняє готовність від разової перевірки підприємства. Вимірюваність вимагає встановлення базового обсягу, пікового обсягу та строку активації. Верифікованість означає можливість документальної й фактичної перевірки. Пріоритетна доступність передбачає юридичне обмеження альтернативного використання зарезервованого ресурсу. Забезпеченість відповідальністю означає, що невиконання погоджених показників має майнові, організаційні або контрактні наслідки.

Базовою виробничою спроможністю є обсяг продукції, який виконавець може стабільно виготовляти у звичайному режимі в межах наявної організації виробництва. Піковою виробничою спроможністю є додатковий обсяг, до якого виробництво може бути збільшено після активації спеціально підготовлених ресурсів. Строк активації означає період від юридично значущого повідомлення замовника до досягнення погодженого підвищеного темпу виробництва. Ці три показники формують мінімальне кількісне ядро готовності. Без них твердження про "готовність" залишається оціночним і не дозволяє ні встановити виконання, ні визначити ціну.

Промислову готовність у сфері оборони на цій підставі пропонується визначити як юридично формалізований, підтримуваний у часі та документально і фактично перевірюваний стан виробничої системи виконавця, за якого сукупність його матеріальних, кадрових, технологічних, ресурсних, логістичних, сервісних, безпекових та організаційних спроможностей забезпечує виготовлення, ремонт, модернізацію або постачання визначеної оборонної продукції в погодженому базовому або піковому обсязі та в межах установленого строку активації.

Це визначення співвідноситься, але не збігається з авторським поняттям закупівлі промислової готовності. Перше характеризує стан виробничої системи як результат. Друге – правовий механізм, через який держава цей стан створює, резервує, підтримує, перевіряє і за потреби активує. Розмежування об'єкта та механізму має принципове значення для законодавчої техніки: до закону доцільно окремо включати визначення промислової готовності та конструкцію її закупівлі.

Головним аргументом на користь визнання готовності самостійним юридично значущим результатом є наявність реального зустрічного надання. Виробник не просто обіцяє поставити товар у майбутньому. Він протягом строку контракту підтримує визначену частину ресурсів у стані, що обмежує їх альтернативне використання, несе витрати на персонал, технічне обслуговування, запаси, субпостачальників і контроль якості, а також приймає зобов'язання досягти заданого виробничого темпу після активації. Державний замовник отримує не річ, а економічно цінне і юридично захищене право доступу до спроможності. У теорії зобов'язального права відсутність матеріального об'єкта не виключає самостійності зустрічного надання, якщо поведінка боржника є визначеною, корисною для кредитора і може бути примусово забезпечена.

На відміну від юридичних ознак, які характеризують стан промислової готовності, критерії її самостійності відповідають на інше питання, а саме: чи може такий стан бути відокремлений від виробничого активу та майбутньої поставки і виступати самостійним результатом оборонної закупівлі. Для цього пропонується застосовувати чотири взаємопов'язані критерії: відокремлюваність, вимірюваність, верифікованість та економічну цінність, юридично забезпечену правами державного замовника і наслідками неналежного виконання. Їх сукупне застосування дозволяє відрізнити промислову готовність від загальної характеристики технологічно розвиненого підприємства та створює юридичну основу для приймання й оплати такого результату.

Правова автономність готовності виявляється насамперед у тому, що вона не збігається ані з виробничою потужністю як сукупністю активів, ані з майбутньою продукцією як предметом поставки. Виробнича лінія може фізично існувати, однак бути неготовою до активації через відсутність персоналу, критичних компонентів, чинних ліцензій або належної організації ланцюга постачання; так само наявність готового товару на складі свідчить про запас, але не доводить здатності підприємства відновити або масштабувати виробництво після його використання. Отже, юридично значущим є не статичний актив, а підтримуваний стан взаємопов'язаних ресурсів, який створює для державного замовника передбачувану можливість одержати результат у майбутньому.

Другим критерієм є вимірюваність, оскільки готовність має бути конкретизована через базову і пікову спроможність, строк активації, перелік критичних ресурсів та допустимий рівень їх доступності. Третій критерій становить верифікованість, яка передбачає можливість підтвердити стан готовності документально, шляхом аудиту, контрольного запуску або іншої передбаченої державним контрактом процедури. Четвертим критерієм є самостійна економічна цінність для державного замовника, що полягає у скороченні часу між виникненням оборонної потреби та фактичним збільшенням випуску; правового значення ця цінність набуває за умови, що недосягнення погоджених показників тягне за собою визначені законом або договором наслідки. У такому поєднанні критерії не дублюють ознаки промислової готовності, а обґрунтовують можливість кваліфікувати її як окремий результат закупівельного правовідношення.

Практичне значення такого підходу особливо виразне в ситуації, коли державі необхідно мати можливість збільшити випуск продукції не негайно, але в межах заздалегідь погодженого короткого періоду. Якщо виконавець для цього зобов'язаний підтримувати частину обладнання у працездатному стані, зберігати кадрову компетентність, забезпечувати доступність критичних матеріалів і не передавати весь виробничий ресурс іншим замовникам, то він виконує окремий комплекс дій ще до активації поставки. Саме цей комплекс і становить зміст готовності, тоді як подальше виробництво є наступною стадією правовідношення. Така послідовність пояснює, чому готовність не може бути зведена до абстрактної "спроможності підприємства" і чому її нормативне визнання потребує визначення моменту виникнення, тривалості, способу підтвердження та припинення відповідного обов'язку.

2. Правові механізми забезпечення промислової готовності в Європейському Союзі, НАТО та США

Нормативне підтвердження того, що сучасна оборонна закупівля охоплює не лише готовий товар, містить Регламент (ЄС) 2025/2643 Європейського Парламенту і Ради від 16 грудня 2025 року про встановлення Програми європейської оборонної промисловості та рамки заходів із забезпечення своєчасної доступності й постачання оборонної продукції (Регламент *EDIP*) (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025). Документ формує систему, у якій закупівельний інструмент використовується для впливу на майбутню виробничу спроможність, а не лише для придбання наявної продукції.

Регламент визначає попередню закупівельну угоду як юридично зобов'язувальний публічний контракт, що підтримує швидку розробку або виробництво оборонної продукції та надає право придбати визначену кількість продукції в установлені строки й за погоджених умов. Ключовим для досліджуваної концепції є не назва інструменту, а його

економіко-правова функція. Відповідно до ст. 29 попереднє фінансування може здійснюватися в обмін на право на результати виробництва та не повинно перевищувати нерегулярних витрат, серед яких прямо враховано резервування виробничих потужностей (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025). Отже, право ЄС визнає, що завчасне забезпечення доступу до виробничого ресурсу може бути предметом бюджетного фінансування ще до фактичної поставки.

Окремим механізмом є угода про гарантований відбір продукції (*off-take agreement*). Ст. 30 Регламенту 2025/2643 передбачає систему сприяння таким угодам для нарощування виробничих потужностей української оборонно-технологічної та промислової бази. Зіставляються потреби щодо обсягу, якості, ціни і тривалості з пропозиціями виробника щодо обсягу, ціни та строку поставки, а фінансування може охоплювати нерегулярні витрати, включно з резервуванням потужностей (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025).

Водночас принципово необхідно усунути змішування двох близьких, але юридично різних механізмів. Пули оборонної промислової готовності, передбачені ст. 38 Регламенту 2025/2643, стосуються додаткових кількостей оборонної продукції, щодо яких учасники отримують негайне і переважне право купівлі, використання або оренди (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025). Це механізм доступності готового запасу, а не спільний пул незавантажених виробничих ліній. Резервування виробничих потужностей і формування запасу продукції виконують близькі безпекові функції, проте мають різний об’єкт, різний момент фінансування і різні ризики. Для українського законодавства їх необхідно нормативно розвести.

Наступний елемент європейської моделі пов’язаний зі спільними закупівлями. Регламент Ради (ЄС) 2025/1106 від 27 травня 2025 року про встановлення Інструменту "Дії у сфері безпеки для Європи" (*SAFE*) шляхом зміцнення європейської оборонної промисловості створив масштабний фінансовий механізм для спільного придбання оборонної продукції та зміцнення європейської оборонно-промислової бази (*Council Regulation* (*EU*) 2025/1106, 2025). Українські суб’єкти можуть бути включені до відповідних ланцюгів виробництва на умовах, визначених Регламентом.

Значення *SAFE* для запропонованої концепції полягає в підтвердженні системної зміни функції закупівлі. Предметом державної політики стає не лише поточне постачання, а структурне скорочення строків виробництва, формування масштабованої виробничої бази та взаємна доступність оборонної продукції. Для України це означає, що адаптація національного права має бути спрямована не на буквальне копіювання європейських термінів, а на створення сумісної контрактної архітектури, у якій фінансування потужності, її резервування, право на майбутню продукцію та контроль виконання мають чітку юридичну форму.

Порівняльний матеріал важливий не як підстава для механічного перенесення європейських конструкцій до українського законодавства, а як підтвердження зміни самого предмета публічного інтересу. Регламент (ЄС) 2025/2643 (*Regulation* (*EU*) 2025/2643, 2025), який поєднує попередні закупівельні угоди, фінансування нерегулярних витрат та інструменти забезпечення своєчасної доступності оборонної продукції, показує, що між поточним придбанням товару й загальною промисловою політикою існує проміжний договірний простір, у якому публічне фінансування спрямовується на те, щоб майбутня поставка стала реально можливою. Саме в цьому просторі категорія промислової готовності набуває правового змісту, оскільки поєднує попереднє планування, резервування ресурсів, вимірювану доступність і подальшу активацію.

Таке нормативне розмежування визначає й різну функціональну роль відповідних інструментів. Запас готової продукції забезпечує негайне задоволення потреби до моменту його вичерпання, тоді як зарезервована виробнича спроможність уможливлює відтворюваність постачання в часі. *SAFE* (*Council Regulation* (*EU*) 2025/1106, 2025) доповнює цю архітектуру довгостроковим фінансуванням і спільними закупівлями, однак не замінює національної договірної конструкції, яка повинна визначати зміст, обсяг, строк доступності та умови активації конкретної виробничої спроможності.

Європейські механізми не є ізольованими. План дій НАТО щодо оборонного виробництва (*Defence Production Action Plan*), оновлені напрями реалізації якого оприлюднено у 2025 році, виходить із необхідності агрегування попиту, довгострокового контрактування, нарощування виробничої спроможності та підвищення стійкості ланцюгів постачання (*NATO*, 2025). Для правового аналізу важливо, що довгостроковий сигнал попиту розглядається як передумова приватних капіталовкладень. Це підтверджує економічну логіку запропонованої моделі: виробник не може раціонально утримувати дорогий резерв, якщо всі витрати і ризик незавантаження залишені на ньому, а держава не бере на себе жодного зобов'язання щодо доступності чи мінімального попиту.

У Сполучених Штатах Америки аналогічну функцію виконують багаторічні та пакетні закупівлі. У доповіді Дослідницької служби Конгресу США щодо багаторічних закупівель підкреслюється, що багаторічний контракт дає можливість замовляти продукцію на період кількох фінансових років, дозволяє виробникові закуповувати матеріали більшими партіями, стабілізувати зайнятість і планувати інвестиції, але водночас створює для держави ризик витрат у разі дострокового припинення (*O'Rourke*, 2025). Саме ця двосторонність є показовою: довгостроковий контракт не усуває ризик, а юридично перерозподіляє його між публічним замовником і приватним виробником.

Kovács (2024, *pp.* 215–253), аналізуючи правові аспекти оборонних закупівель Європейського Союзу, звертає увагу на поєднання фінансових стимулів зі спеціальними регуляторними механізмами, покликаними зменшувати фрагментацію та забезпечувати спільну оборонну спроможність. Цей підхід підтверджує, що закупівельне і промислове регулювання у сфері оборони дедалі важче розглядати відокремлено. Саме на їх перетині виникає правова конструкція промислової готовності.

Документи НАТО (*NATO*, 2025) та американська практика багаторічних закупівель (*O'Rourke*, 2025) підтверджують іншу, але сумісну закономірність: виробник здійснює капіталомісткі інвестиції лише тоді, коли має достатньо передбачуваний горизонт попиту, а держава, своєю чергою, отримує можливість впливати на довгострокову структуру виробничої бази. Проте багаторічність як така ще не означає закупівлі готовності. Якщо контракт лише розподіляє майбутні партії продукції за роками, але не містить показників резервної спроможності, строку активації та обов'язку підтримувати ресурс між поставками, він залишається довгостроковою поставкою. Отже, правовий критерій промислової готовності полягає не у тривалості договору, а в наявності самостійного зобов'язання підтримувати доступність виробничої системи.

3. Передумови та прогалини правового регулювання промислової готовності в Україні

В Україні загальна нормативна рамка публічних закупівель визначена Законом України "Про публічні закупівлі" № 922-VIII (2015, 25 грудня), тоді як спеціальні відносини для потреб безпеки й оборони регулюються Законом України "Про оборонні закупівлі" (2020). Під час воєнного стану ключове значення мають Особливості здійснення оборонних закупівель, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1275 (2022, 11 листопада). У сукупності ці акти сформували спеціальний режим, у якому оперативність постачання і захист чутливої інформації закономірно посилені порівняно зі звичайною закупівлею.

Водночас законодавство поступово рухається в бік довгострокового контрактування. Постановою Кабінету Міністрів України № 1801 (2025, 26 грудня) до Особливостей № 1275 було внесено пункт 47[1], який дозволяє за рішенням державного замовника укладати державний контракт на строк, що перевищує один бюджетний період, у тому числі для закупівлі товарів у межах проєкту "Зброя Перемоги" та підтримки вітчизняних виробників. Це важливе нормативне зрушення, оскільки воно створює формальну можливість синхронізувати строк контракту з циклом інвестицій та виробництва.

Правову інфраструктуру програми "Зброя Перемоги" доповнює Постанова Кабінету Міністрів України № 1504 (2024, 27 грудня), якою

визначено порядок формування переліку озброєння, військової та спеціальної техніки, що закуповуються в межах відповідного проєкту. Серед критеріїв практично значущими є серійність виробництва, допуск продукції до експлуатації та наявність прогнозованої потреби на три-, п'яти- або десятирічний період. Отже, українське право вже визнає юридичну цінність довгострокового прогнозу попиту.

Проте прогнозований попит і довгостроковий строк контракту ще не дорівнюють закупівлі промислової готовності. Вони відповідають на питання, скільки продукції держава очікує придбати і протягом якого періоду, але не встановлюють самостійного обов'язку виробника підтримувати резервну частину виробничої системи та не визначають зустрічного платежу за її доступність. Не сформульовані також базова і пікова спроможність, строк активації, правовий режим простою резервованого ресурсу та наслідки неактивації з боку держави. Постановою Кабінету Міністрів України № 452 (2025, 15 квітня) затверджено Порядок проведення робіт з державного гарантування якості товарів, робіт і послуг оборонного призначення, який включає інспектування виробничих процесів та оцінювання їхньої відповідності вимогам державного контракту. Цей інструмент може стати нормативною основою для перевірки готовності, однак його предметом є насамперед якість і належність виробничого процесу. Для промислової готовності додатково необхідно перевіряти кількісну доступність потужності, строк її активації, кадровий і ресурсний резерв, субпостачальників та здатність до пікового масштабування.

Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, затверджена Указом Президента України № 372/2021 (2021, 20 серпня), визначає розвиток виробничої, технологічної та інноваційної спроможності оборонної промисловості як елемент державної безпекової політики. Проте стратегічна мета потребує договірного механізму, який перетворює "спроможність" із програмної категорії на конкретне зобов'язання між державним замовником та виконавцем.

Сукупність наведених актів дозволяє зробити важливий проміжний висновок. Український законодавець уже визнав юридичну цінність створення виробничих активів, довгострокового прогнозування потреби, багаторічного контрактування та державного гарантування якості (Закон України "Про оборонні закупівлі", 2020; Постанова Кабінету Міністрів України № 1275, 2022; Постанова Кабінету Міністрів України № 1801, 2025; Постанова Кабінету Міністрів України № 1504, 2024; Постанова Кабінету Міністрів України № 452, 2025; Указ Президента України № 372/2021, 2021), однак ці інструменти поки не об'єднані правовою категорією, яка пояснювала б, за що саме держава сплачує в період між створенням потужності та фактичною поставкою. Через це одна і та сама економічна потреба може оформлюватися як аванс, фінансування робіт, довгостроковий контракт або державна підтримка, хоча юридичний результат у кожному випадку є різним.

Нормативна прогалина проявляється також у відсутності єдиного критерію, коли застосування спеціального механізму є виправданим. Сам факт належності підприємства до оборонно-промислового комплексу не може бути достатньою підставою для оплати резервної спроможності, оскільки це створювало б ризик фінансування статусу виробника замість конкретного результату. Як вбачається, спеціальна закупівля має застосовуватися лише тоді, коли оборонне планування підтверджує, що звичайний контракт на поставку не забезпечує необхідного строку або обсягу в разі прогнозованого збільшення потреби, а підтримання визначеної спроможності є економічно й безпеково виправданим способом усунення цієї невідповідності.

4. Закупівля промислової готовності у сфері оборони: поняття та ознаки

Виходячи із встановленої нормативної прогалини, закупівлю промислової готовності у сфері оборони пропонується визначити як врегульовану законом і державним контрактом систему оплатного створення, резервування, підтримання, перевірки та активації виробничої спроможності виконавця, яка надає державному замовнику юридично забезпечене право вимагати виготовлення, ремонту, модернізації або постачання визначеної оборонної продукції в погодженому базовому або піковому обсязі та в межах установленого строку активації.

Таке визначення є ширшим за поняття промислової готовності. Промислова готовність описує стан виробничої системи. Закупівля ж промислової готовності описує правовий процес, за допомогою якого держава формує і набуває право на цей стан. Його функціональними етапами є оцінювання початкової спроможності, за потреби створення або модернізація активів, резервування ресурсу, періодичне підтвердження готовності, активація та фактична поставка. Кожен етап має свій юридичний результат і не повинен розчинятися в загальній ціні контракту.

Закупівля промислової готовності характеризується вісьмома ознаками:

1. Основна поставка може мати відкладений або умовний характер, оскільки точний момент пікового попиту невідомий.
2. Правовідносини мають тривалий характер, тому результат підтримується, а не створюється одноразово.
3. Держава отримує подвійний результат: конкретну продукцію та право на майбутнє масштабування.
4. Готовність вимірюється через обсяг, темп і строк активації.
5. Держава бере участь у розподілі інвестиційного ризику, якщо саме її вимога створює необхідність утримувати додаткову спроможність.
6. Виконавець підлягає спеціальній перевірці.
7. Зарезервований ресурс має бути пріоритетно доступний замовнику.
8. Договір одночасно виконує закупівельну і промислово-політичну функції.

5. Елементи правовідношення закупівлі промислової готовності

Доктринальне визнання промислової готовності самостійним результатом оборонної закупівлі потребує визначення не лише її ознак, а й елементів відповідного правовідношення. Для господарсько-правової кваліфікації принципово важливо встановити, хто саме набуває і виконує права та обов'язки, що становить їхній об'єкт, яким є юридичний зміст поведінки сторін і на якій стадії виникає право держави вимагати активації потужності. Без такого уточнення запропонована категорія ризикувала б залишитися економічною характеристикою виробництва, а не повноцінною правовою конструкцією.

Базовими учасниками цих відносин є державний замовник і виконавець державного контракту. Закон України "Про оборонні закупівлі" (2020) визначає спеціальний суб'єктний склад оборонного закупівельного процесу та пов'язує його з виконанням державою функції забезпечення потреб безпеки та оборони. У науковій літературі обґрунтовано, що правове становище суб'єктів оборонних закупівель не зводиться до класичної моделі продавця і покупця, оскільки публічна сторона формує спеціальну потребу, визначає режим доступу до інформації та реалізує контрольні повноваження (Матвєєв, 2025, с. 424–428). У відносинах промислової готовності ця асиметрія посилюється, проте не повинна перетворюватися на необмежену дискрецію замовника.

Виконавець не втрачає статусу самостійного суб'єкта господарювання та не перетворюється на структурний підрозділ держави. Його обов'язок полягає не в загальному підпорядкуванні виробничої діяльності державному замовнику, а в підтриманні конкретно визначеної частини виробничої системи в погодженому стані. Звідси випливає важливе обмеження: контроль замовника може поширюватися лише на ті активи, процеси, дані, запаси, кадрові та субпідрядні відносини, які функціонально пов'язані з виконанням показників готовності. Збереження господарської автономії виконавця одночасно є гарантією конкуренції та критерієм відмежування контрактного резервування потужності від адміністративної мобілізації підприємства.

Об'єктом досліджуваних правовідносин є не підприємство, виробничий майданчик або обладнання як такі. Об'єктом є юридично забезпечена доступність визначеної виробничої спроможності для реалізації конкретної оборонної потреби. Майно, персонал, технологія, запаси та інформація становлять матеріальну й організаційну основу цього об'єкта, але не вичерпують його змісту. Саме тому держава може профінансувати придбання обладнання і все одно не отримати промислової готовності, якщо контракт не забезпечує персонал, компоненти, право використання технології, строк активації або пріоритетність державного замовлення. Зворотна ситуація також можлива: готовність може підтримуватися на вже наявних приватних активах без переходу права власності на них до держави.

Юридичний зміст правовідношення утворює кореспонденція прав і обов'язків сторін у часі. До моменту активації замовник має право перевіряти погоджені показники та вимагати усунення відхилень, а виконавець зобов'язаний підтримувати доступність ресурсу, своєчасно повідомляти про обставини, що загрожують готовності, й не допускати використання зарезервованої частини потужності всупереч установленому пріоритету. Після юридично значущого повідомлення про активацію зміст зобов'язання змінюється: обов'язок підтримувати можливість масштабування трансформується в обов'язок фактично досягти передбаченого темпу виробництва. Після завершення активаційного періоду предметом приймання стає вже фактичний результат виробництва та поставки. Така поетапна трансформація пояснює, чому всі платежі за контрактом не можуть юридично кваліфікуватися як аванс за майбутній товар.

Отже, запропонована конструкція має чотири взаємопов'язані юридичні рівні: спеціальний суб'єктний склад, функціонально визначений об'єкт, триваючий зміст прав та обов'язків і юридичний факт активації, який змінює режим виконання. Саме ця структура дозволяє перейти від загального твердження про необхідність "підтримувати оборонну промисловість" до правовідносин, у яких можливо встановити належне виконання, порушення, ціну, причинний зв'язок і відповідальність. Вона також створює основу для подальшого визначення правової природи державного контракту промислової готовності.

6. Пропозиції щодо нормативного закріплення промислової готовності в Україні

З огляду на викладене необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 1 Закону України "Про оборонні закупівлі" (2020), доповнивши її новим пунктом у такій редакції: "промислова готовність у сфері оборони означає юридично формалізований, підтримуваний у часі та підтверджений у встановленому порядку стан виробничої системи виконавця, що забезпечує його спроможність виготовити, відремонтувати, модернізувати або поставити визначену оборонну продукцію у встановленому базовому чи піковому обсязі протягом погодженого строку активації".

Ч. 1 ст. 1 цього Закону доцільно також доповнити взаємопов'язаними визначеннями: "базова виробнича спроможність у сфері оборони означає обсяг оборонної продукції, який виконавець здатний стабільно виготовляти у звичайному режимі без активації спеціально зарезервованих додаткових ресурсів; пікова виробнича спроможність у сфері оборони означає погоджений додатковий обсяг оборонної продукції, до якого виконавець зобов'язаний збільшити виробництво після активації завчасно підготовлених і зарезервованих ресурсів; строк активації означає період від отримання виконавцем передбаченого державним

контрактом повідомлення державного замовника до досягнення погодженого пікового обсягу або темпу виробництва". Такі визначення створюють кількісно й часово визначене ядро правової конструкції та дозволяють відмежувати підтримувану готовність від загальної виробничої спроможності підприємства.

Одночасно Закон України "Про оборонні закупівлі" (2020) доцільно доповнити окремою статтею "Закупівля промислової готовності у сфері оборони" такого змісту: "1. Закупівля промислової готовності застосовується за рішенням державного замовника за наявності документованого висновку, що звичайний державний контракт на поставку не забезпечує критичного строку або обсягу оборонної продукції у разі прогнозованого збільшення потреби. 2. Державний контракт про закупівлю промислової готовності повинен визначати продукцію, щодо якої забезпечується готовність, базову і пікову виробничу спроможність, строк активації, період підтримання готовності, порядок її перевірки, умови пріоритетної доступності зарезервованого ресурсу для державного замовника та правові наслідки недосягнення погоджених показників". Запропонований матеріальний критерій обмежує застосування спеціального механізму випадками, у яких його використання безпосередньо зумовлене конкретною оборонною потребою, а не самим статусом виробника.

На виконання цієї статті Кабінету Міністрів України доцільно затвердити порядок первинної оцінки промислової готовності, її періодичного підтвердження та контрольного запуску, визначивши загальні групи показників і процедури верифікації. Водночас конкретні кількісні параметри, інформація про критичних постачальників, запаси, технологічні залежності та місцезнаходження виробничих об’єктів мають визначатися в державному контракті й документації з відповідним режимом доступу. Такий розподіл нормативного матеріалу забезпечує правову визначеність без надмірного розкриття чутливої інформації: закон встановлює поняття, матеріальну підставу та мінімальний зміст зобов’язання, урядовий акт регулює процедуру підтвердження, а державний контракт конкретизує показники певного виробництва.

Висновки

Промислова готовність у сфері оборони є юридично формалізованим, підтримуваним у часі та перевірюваним станом виробничої системи, який має самостійну економічну цінність для держави, оскільки скорочує час переходу від виникнення оборонної потреби до фактичного збільшення випуску.

Промислова готовність і закупівля промислової готовності є різними категоріями: перша характеризує результат, тоді як друга визначає правовий механізм його створення, резервування, підтримання,

перевірки та активації. У межах відповідного правовідношення об'єктом є не підприємство або обладнання як такі, а юридично забезпечена доступність конкретної частини виробничої спроможності.

Українське законодавство вже містить передумови нової моделі, оскільки допускає фінансування створення і модернізації потужностей, довгострокові контракти, прогнозування багаторічної потреби, попередню оплату та державне гарантування якості, проте не поєднує ці елементи категорією підтримуваної доступності.

Запропоновано нормативно закріпити поняття промислової готовності, базової та пікової спроможності, строку активації й матеріальний критерій застосування спеціального механізму. Подальшого самостійного дослідження потребують договірна природа плати за доступність, розподіл ризиків, конкуренція, державна допомога та система контролю фактичної готовності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Council Regulation (EU) 2025/1106 of 27 May 2025 establishing the Security Action for Europe (SAFE) through the Reinforcement of European Defence Industry Instrument. (2025). OJ L 2025/1106. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/1106/oj/eng

Droff, J., Guiberteau-Ricard, J., & Malizard, J. (2025). The influence of strategic procurement on the performance of the European naval defense industry. *Defence and Peace Economics, 36*(6), 905–929. https://doi.org/10.1080/10242694.2024.2389000

Hellberg, R. (2026). Reconfiguring defence supply chains: Procurement dynamics, inter-organizational dependence, and resilience under geopolitical uncertainty. *Defence and Peace Economics.* Advance online publication. https://doi.org/10.1080/10242694.2026.2655381

Hellberg, R., Sprängare, D., Candell, O., Carpenfelt, C., Lundberg, K., Samuelsson, P., Antai, I., Andersson, P., & Backlund, L. (2025). Performance constraints in defence industry supply chains: Evidence from case studies. *Defence and Peace Economics, 36*(8), 1078–1113. https://doi.org/10.1080/10242694.2025.2500362

Kananoja, L., Kosonen, J., Lehtonen, J.-M., & Lintunen, J. (2026). Delivering more competition to the EU defence markets? Examining the defence procurement directive, Directive 2009/81/EC. *Defence and Peace Economics, 37*(2), 139–157. https://doi.org/10.1080/10242694.2025.2533753

Kovács, B. (2024). Legal aspects of defence procurement in the European Union: Funding incentives and regulatory shields. In K. Zombory & J. E. Szilágyi (Eds.), *Shielding Europe with the Common Security and Defence Policy* (pp. 215–253). Central European Academic Publishing. https://doi.org/10.54237/profnet.2024.zkjeszcodef_5

Mueller, T. (2025). Strategic options for the European defence industry in the 2020s. *Defense & Security Analysis, 41*(1), 49–80. https://doi.org/10.1080/14751798.2024.2418163

NATO. (2025, February 13). *Updated Defence Production Action Plan.* https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2025/02/13/updated-defence-production-action-plan

O'Rourke, R. (2025). *Multiyear procurement (MYP) and block buy contracting in defense acquisition: Background and issues for Congress* (Congressional Research Service Report No. R41909). Congressional Research Service. https://www.congress.gov/crs-product/R41909

Regulation (EU) 2025/2643 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2025 establishing the European Defence Industry Programme and a framework of measures to ensure the timely availability and supply of defence products. (2025). OJ L 2025/2643. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32025R2643	
Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 1275 (2022, 11 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text	Certain issues of defence procurement during martial law: Resolution No. 1275 (2022, November 11). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text
Малолітнева, В. К. (2020). *Господарсько-правовий інститут публічних закупівель.* ДУ "Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України". https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/69	Malolitneva, V. K. (2020). *The economic-law institute of public procurement.* V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine. https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/69
Матвєєв, О. М. (2025). Суб'єкти оборонних закупівель: правовий статус та особливості взаємодії. *Аналітично-порівняльне правознавство, 3*(1), 424–428. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.64	Matvieiev, O. M. (2025). Defence procurement entities: Legal status and interaction specifics. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, 3*(1), 424–428. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.64
Петруненко, Я. В. (2019). *Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект.* Ліра-К.	Petrunenko, Ya. V. (2019). *Problems of ensuring the efficient use of public funds: An economic-law aspect.* Lira-K.
Про внесення змін до особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України № 1801 (2025, 26 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-2025-%D0%BF#Text	On amendments to the special rules for defence procurement during martial law: Resolution No. 1801 (2025, December 26). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-2025-%D0%BF#Text
Про затвердження Порядку проведення робіт з державного гарантування якості товарів, робіт і послуг оборонного призначення: постанова Кабінету Міністрів України № 452 (2025, 15 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2025-%D0%BF#Text	On approval of the Procedure for State quality assurance of defence goods, works and services: Resolution No. 452 (2025, April 15). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2025-%D0%BF#Text
Про оборонні закупівлі: Закон України № 808-IX (2020, 17 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text	On Defence Procurement: Law No. 808-IX (2020, July 17). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text
Про порядок формування переліку зразків (комплексів, систем) озброєння, військової та спеціальної техніки ("Зброя Перемоги"), що випускаються та постачаються вітчизняними виробниками: постанова Кабінету Міністрів України № 1504 (2024, 27 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1504-2024-%D0%BF#Text	On forming the list of weapons, military and special equipment ("Weapons of Victory") produced and supplied by domestic manufacturers: Resolution No. 1504 (2024, December 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1504-2024-%D0%BF#Text
Про публічні закупівлі: Закон України № 922-VIII. (2015, 25 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text	On Public Procurement: Law No. 922-VIII (2015, December 25). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text
Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року "Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України": Указ Президента України № 372/2021 (2021, 20 серпня). https://www.president.gov.ua/documents/3722021-39733	On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 18 June 2021 "On the Strategy for the Development of the Defence-Industrial Complex of Ukraine": Decree No. 372/2021 (2021, August 20). https://www.president.gov.ua/documents/3722021-39733

Швидка, Т. І. (2024). Особливості державного регулювання оборонних закупівель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 81*(1), 308–314. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.49	Shvydka, T. I. (2024). Specifics of state regulation of defence procurement. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 81*(1), 308–314. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.49
Швидка, Т. І., & Лозова, А. А. (2025). Спеціальний правовий режим оборонних закупівель: зарубіжний досвід та перспективи модернізації вітчизняного законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство, 1*, 963–967. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.162	Shvydka, T. I., & Lozova, A. A. (2025). Special legal regime for defence procurement: Foreign experience and prospects for modernising national legislation. *Analytical and Comparative Jurisprudence, 1*, 963–967. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.162S

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Пацурія, Н. (2026). Промислова готовність у сфері оборонних закупівель. *Ius Modernum, 3*(144), 154–173. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)10

Надійшла до редакції 28.07.2026.
Отримано після доопрацювання 20.08.2026.
Прийнято до друку 31.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.

DOI: https://doi.org/10.31617/3.2026(144)11
УДК 346.9:368.025.6

ГОФМАН Олександр
https://orcid.org/0000-0002-3034-6550

к. ю. н., доцент, доцент кафедри господарського права і процесу Національного університету "Одеська юридична академія"

Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна
lawhofmanoleksandr@gmail.com

HOFMAN Oleksandr
https://orcid.org/0000-0002-3034-6550

PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economic Law and Process National University "Odessa Law Academy"

23, Fontanska Road, Odesa, 65009, Ukraine
lawhofmanoleksandr@gmail.com

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ ВОЄННИХ РИЗИКІВ

Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою забезпечення безперервності господарської діяльності та залучення інвестицій в економіку України в умовах воєнного стану, що вимагає формування дієвого інституту страхування воєнних загроз поза межами класичного форс-мажору. В основу роботи покладено гіпотезу про те, що ефективне страхування воєнних ризиків не може існувати як суто комерційна угода між приватними суб'єктами, а вимагає інституційного публічно-приватного партнерства, де держава виступає регулятором, співінвестором і гарантом. Методологія перевірки гіпотези ґрунтується на поєднанні формально-юридичного аналізу вітчизняної нормативної бази, порівняльно-правового методу для зіставлення з практикою міжнародних інституцій (MIGA/DFC) та системно-структурного підходу до вивчення подвійної економіко-правової природи воєнних ризиків. За результатами дослідження доведено системну неспроможність суто приватноправового андерайтингу, яка проявляється у високих тарифах та дискримінаційних територіальних ексклюзіях. Обґрунтовано необхідність впровадження трирівневої моделі солідарної відповідальності: локальні страховики – державний пул – міжнародні організації. Встановлено, що для перетворення військового фактора на застрахований бізнес-кейс критично необхідним є прийняття Закону України "Про систему страхування військово-політичних ризиків". Це дозволить подолати дефінітивний вакуум перехідного періоду, нормативно інституціоналізувати Національний пул перестрахування воєнних ризиків, встановити чіткі межі державної відповідальності та уніфікувати правила надання страхових послуг для бізнесу.

Ключові слова: страхування, воєнні ризики, договір страхування, форс-мажор, суб'єкти господарювання, господарське право.

THE ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF WAR RISK INSURANCE

The relevance of the study is driven by the urgent need to ensure the continuity of economic activity and attract investments into Ukraine's economy under martial law, which requires the formation of an effective institution of war risk insurance beyond the classical force majeure concept. The research is based on the hypothesis that effective war risk insurance cannot exist as a purely commercial agreement between private entities, but requires an institutional public-private partnership where the state acts as a regulator, co-investor, and guarantor. The methodology for testing the hypothesis is based on a combination of formal-legal analysis of the domestic regulatory framework, the comparative legal method for juxtaposition with the practice of international institutions (MIGA/DFC), and a systemic-structural approach to studying the dual economic and legal nature of war risks. Based on the results of the study, the systemic failure of purely private-law underwriting, manifested in high tariffs and discriminatory territorial exclusions, has been proven. The necessity of implementing a three-level model of joint responsibility (local insurers – state pool – international organizations) is substantiated. It is established that to transform the military factor into an insurable business case, the adoption of the Law of Ukraine "On the System of Insurance of Military and Political Risks" is critically necessary. This will overcome the definitive vacuum of the transitional period, normatively institutionalize the National Pool of Reinsurance of Military Risks, establish clear limits of state responsibility, and unify the rules for providing insurance services to businesses.

Keywords: insurance, military risks, insurance contract, force majeure, business entities, commercial law.

JEL Classification: K22, G22, K23.

Copyright © 2026. Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (CC-BY) Міжнародна ліцензія

Вступ

Забезпечення безперервності господарської діяльності та залучення капіталомістких іноземних і внутрішніх інвестицій в економіку України є ключовим імперативом державного регулювання в період воєнного стану та повоєнного відновлення. Головним деструктивним чинником, що стримує ринкову активність, є військово-політичні загрози, зокрема руйнування основних засобів виробництва, блокування логістики та девальваційні шоки. У класичній доктрині приватного права воєнні дії традиційно кваліфікуються як обставини непереборної сили (форс-мажор) та абсолютні виключення (ексклюзії) із замовчуваних умов стандартних договорів майнового страхування. За таких умов виникає нагальна потреба у формуванні принципово нового правового інституту – страхування воєнних ризиків у сфері господарювання, актуальність якого посилюється сучасним перехідним періодом кодифікації та втратою чинності Господарським кодексом України.

Дослідженням поняття та ознак воєнних ризиків як об'єкту страхування займалися чисельні різнопрофільні фахівці, зокрема Білецька (2020), Внукова (2022), Мачуська та Кондратенко (2023), Приймак та Тимків (2024). Незважаючи на ґрунтовний аналіз, раніше невирішеною частиною загальної проблеми залишається виокремлення саме господарсько-правового підходу, адже намагання звести правове регулювання виключно до норм ст. 979 Цивільного кодексу України створює небезпечний дефінітивний і методологічний вакуум. Відтак, метою статті є встановлення господарсько-правової природи воєнних ризиків як об'єкту страхування.

В основу дослідження покладено гіпотезу, що страхування воєнних ризиків не може існувати як суто комерційна договірна угода між приватними суб'єктами, а вимагає інституційного підходу, де держава виступає регулятором, співінвестором та гарантом через трирівневу модель солідарної відповідальності. Інформаційною базою дослідження слугує вітчизняне законодавство, статистичні дані Національного банку України, показники діяльності страхових компаній (зокрема СК "ІНГО") та положення Законопроєкту про систему страхування воєнних ризиків № 12372. Перевірка гіпотези здійснюється за таким алгоритмом: початковий аналіз юридичної природи воєнного ризику як форс-мажору, подальше виявлення системної кризи класичного приватно-правового андеррайтингу (високі тарифи, територіальні ексклюзії) та фінальне обґрунтування концепції публічно-приватного партнерства. Обмеженням дослідження є мінливість нормативної бази перехідного етапу. Методологія ґрунтується на формально-юридичному аналізі, порівняльно-правовому методі (зіставлення вітчизняних механізмів із практикою міжнародних інституцій *MIGA*/*DFC*) та системно-структурному аналізі подвійної публічно-приватної природи ризиків.

Змістовна структура основної частини статті поділяється на три взаємопов'язані розділи: у першому досліджуються теоретико-правові

основи та юридична природа воєнного ризику; у другому аналізуються поточний стан, проблеми та виклики на ринку страхування України; у третьому пропонуються законодавчі шляхи вдосконалення механізмів страхування через інституціоналізацію пулів.

1. Теоретико-правові основи страхування воєнних ризиків

Внаслідок воєнних дій руйнуються не тільки зв'язки між суб'єктами господарювання, а і їхнє майно та сама можливість нормального та ефективного бізнесування, адже "з юридичної точки зору війна має такі ознаки, а саме: а) формальний акт оголошення, як цього вимагає Гаазька конвенція 1907 р.; б) розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни; в) анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних; г) починає діяти спеціальний правовий режим, який характеризує часткові обмеження прав людини тощо. Війна – це непереборна сила (форс-мажор), наслідком якого є суттєве погіршення фінансового стану учасників ринку фінансових послуг, втрата страхових портфелів страховиків, відмова від діючих договорів через відсутність коштів у страхувальників, втрата активів (основних засобів, грошових коштів) через руйнування. Руйнування та збитки є невідворотними наслідками війни, водночас страхування – це механізм, який загалом спрямований на забезпечення компенсації та відшкодування збитків" (Павлова, б. д.).

У січні–вересні 2022 року українські страхові компанії зібрали 28.4 млрд грн страхових премій і здійснили страхові виплати на 9.5 млрд грн – це відповідно на 25.4 % і 29.3 % менше, ніж за аналогічний період минулого року. З урахуванням раніше оприлюднених даних за півріччя Національним банком України, у третьому кварталі страхові премії склали близько 10.8 млрд грн, виплати – 3.6 млрд грн, що гірше за показники третього кварталу минулого року відповідно на 18.8 % та 24.5 % і свідчить про уповільнення темпів падіння ринку (Внукова, 2022, с. 9). Наприклад, страхова компанія "ІНГО" забезпечує страхування від воєнних ризиків для бізнес-структур, яке охоплює збитки від повітряних атак або диверсійних дій. Страхування здійснюється для об'єктів, розташованих на відстані не менше ніж 100 км від лінії фронту, включно зі страхуванням вантажів, КАСКО, медичним страхуванням, страхуванням від нещасних випадків, посівів і житла фізичних осіб. Максимальна сума виплати за такими ризиками може досягати 2 млн грн для житла, а річна вартість такої страховки становить 13 500 грн. Прикладом успішного використання страхування є *Alterra Group*, яка застрахувала свої об'єкти в "ІНГО". Вибір цієї компанії був зумовлений найбільшою страховою сумою, запропонованою для їхнього логістичного центру "*PORT* Львів". Це підвищує довіру до страхових рішень "ІНГО" і демонструє можливість ефективного захисту бізнесу навіть в умовах війни. Водночас існують обмеження

щодо страхування об'єктів, розташованих ближче ніж за 100 км до лінії фронту і поруч з критичними інфраструктурними об'єктами, такими як ТЕЦ, ГЕС, АЕС, порти, аеропорти, нафтопереробні заводи і військові частини, що також підкреслює необхідність удосконалення страхових продуктів (ІНГО, б. д.). Зазвичай воєнні ризики є складовою спеціального покриття *PVI* (*political violence risks*), до якого входять також тероризм, страйки, громадянські заворушення, саботаж, повстання, революція, заколот, заворушення, незаконна націоналізація тощо. До воєнних ризиків, на випадок яких проводиться страхування, належить ймовірність виникнення прямих та опосередкованих збитків, зумовлених оголошеною чи гібридною війною, терористичними актами тощо (Приймак & Тимків, 2024).

2. Проблеми та виклики страхування воєнних ризиків в Україні

Нормативно страхування воєнних ризиків на сьогодні не визначено, але існує Законопроєкт про систему страхування воєнних ризиків (реєстр. № 12372), який покликаний заповнити цей критичний дефінітивний і регуляторний вакуум, трансформувавши фрагментарні ініціативи в цілісну, трирівневу національну архітектуру військово-політичного андеррайтингу (оцінки ризиків) під егідою Державної агенції зі страхування воєнних ризиків та за підтримки міжнародного перестрахувального капіталу (Проєкт Закону України № 12372, 2024, 30 декабря). Основним доктринальним дискурсом навколо законопроєкту № 12372 є межі регуляторного втручання. Оскільки НБУ здійснює жорсткий пруденційний нагляд (відповідно до стандартів *Solvency* II), створення окремої Державної агенції зі страхування воєнних ризиків потребує чіткого розмежування повноважень.

Законопроєкт має встановити баланс, тобто спеціалізована державна інституція повинна керувати комерційними пулами та залучати кошти донорів, тоді як НБУ має залишатися єдиним арбітром фінансової стійкості та капіталізації учасників цього процесу, запобігаючи виникненню "токсичних" або незабезпечених зобов'язань. Законопроєкт № 12372 є концептуальним містком між публічним інтересом держави (збереження макроекономічної стабільності) та приватним інтересом бізнесу (захист власності), а його ухвалення переведе страхування воєнних ризиків із категорії експериментальних урядових програм у статус повноцінного, передбачуваного інструменту господарського права, адаптованого до стандартів Європейського Союзу.

З позиції господарсько-правової доктрини, воєнний ризик як об'єкт правового регулювання має подвійну природу. З одного боку, це об'єктивно існуюча загроза завдання майнової шкоди суб'єкту господарювання (чисті економічні збитки, знищення активів, переривання бізнесу). З іншого боку, це категорія публічно-економічного порядку,

оскільки масова реалізація воєнних ризиків здатна призвести до системного колапсу національної економіки, втрати робочих місць та руйнування критичної інфраструктури.

Як справедливо зазначає Білецька (2020, с. 311), страхування господарської діяльності є сукупністю господарсько-правових відносин, у межах яких здійснюється формування спеціалізованих страхових фондів, проведення превентивних заходів та управління специфічними ризиками. Спроба врегулювати відносини щодо покриття воєнних загроз через призму суто приватноправового договору (ст. 979 ЦК України) стикається із неможливістю класичного страхового андеррайтингу: приватні страхові компанії не мають достатнього обсягу власного капіталу для самостійного покриття кумулятивних збитків від ведення повномасштабної війни. Отже, воєнний ризик стає об'єктом страхування лише тоді, коли правовий механізм включає елементи організаційно-господарських зобов'язань, пов'язуючи приватний страховий капітал із державними фінансовими інструментами та міжнародними інституціями.

До основних проблем та викликів у питаннях страхування воєнних ризиків можна віднести такі: значно обмежений перелік ризиків, які страхові готові приймати на страхування; висока вартість страхування, що робить його недоступним для широкого кола учасників ринку; юридично складні договори страхування воєнних ризиків, відсутність напрацьованої практики їх виконання, а також судової практики породжують юридичну невизначеність у цій сфері та ризик припинення страхового покриття, зокрема у випадку наближення бойових дій на певну, визначену договором страхування, відстань тощо (Груба, 2025). Саме ці деструктивні чинники наочно демонструють системну неспроможність класичного приватноправового інструментарію самостійно абсорбувати наслідки форс-мажорних обставин такого масштабу, підтверджуючи, що без синергетичного залучення публічно-правових інститутів ринок військово-політичного страхування приречений на стагнацію та неефективність. Зазначений перелік проблем чітко ілюструє так звану "кризу андеррайтингу" в умовах воєнного стану. Коли держава не бере на себе роль співінвестора або гаранта останньої надії (як це передбачено концепцією законопроєкту № 12372), приватний страховий ринок реагує природним захисним рефлексом – звуженням пропозиції та гіперболізацією тарифів.

З погляду господарсько-правової доктрини, кожна з окреслених авторами проблем має глибоке економіко-правове коріння та потребує системного нормативного вирішення, а саме:

- асиметрія покриття та обмеженість лімітів ("селекція ризиків"), адже обмежений перелік ризиків, які страховики готові брати на андеррайтинг, зумовлений відсутністю доступу до класичного міжнародного перестрахування для резидентів України. Приватні страхові компанії змушені утримувати весь ризик на власному (чистому) капіталі. Як наслідок, страховики виключають із покриття найімовірніші загрози

(наприклад пряме влучання балістичних ракет, атаки БПЛА на критичну інфраструктуру), залишаючи лише "вторинні" збитки (вибухова хвиля, пожежа від уламків), що нівелює саму господарську мету договору страхування для страхувальника;

- економічна недоступність та тарифне свавілля, оскільки висока вартість страхових премій (яка подекуди сягає 4–7% від вартості самого активу на рік) робить цей інструмент елітарним. Його можуть дозволити собі лише великі транснаціональні корпорації або підприємства, що фінансуються коштом міжнародних грантів, що порушує принцип інклюзивності господарської діяльності та ставить малий і середній бізнес (МСБ) у завідомо нерівне, вразливе становище. Для вирішення цієї проблеми у світовій практиці використовується субсидування страхових премій з боку держави – механізм, який якраз і реалізується через організаційно-господарські зобов'язання (наприклад через програми ЕКА);
- юридична казуїстика та ризик "рухомого фронту" (територіальні ексклюзії), адже особливу наукову увагу привертає згадка про деструктивний інструмент – "динамічну територіальну франшизу" (скасування покриття у разі наближення бойових дій на визначену відстань, наприклад 50 чи 100 км від лінії зіткнення). Наведені аргументи безальтернативно підтверджують тезу про те, що воєнний ризик не може бути звичайним комерційним товаром на вільному ринку. Описані деструктори (вища ціна, обмежене покриття, юридичні пастки з відстанями) – це прямий результат намагання вирішити проблему через призму суто приватноправового договору.

Єдиним виходом із цієї системної кризи є інституціоналізація публічно-приватного партнерства, де держава на законодавчому рівні (через Спеціалізований пул та жорсткі стандарти НБУ) встановить уніфіковані ("шаблонні") правила гри для воєнних полісів, заборонить дискримінаційні територіальні застереження для прифронтових зон та візьме на себе покриття катастрофічних збитків верхнього рівня.

Однією з основних проблем залишається невисокий максимальний ліміт для страхової суми для багатьох об'єктів. Це обмеження впливає на рівень захисту, який отримують страхувальники. Водночас це дозволяє компаніям мінімізувати ризики та поступово адаптуватися до нових умов ринку. Особливо гостро ця проблема постає для корпоративних клієнтів, чиї об'єкти можуть мати значну вартість і потребують більшого покриття. Низький ліміт пов'язаний із важкістю отримання перестрахування для таких договорів. Саме отримання належного перестрахування для військових ризиків за адекватною ціною є наразі однією з ключових проблем українського страхового ринку. Можливо, цю проблему неможливо вирішити без втручання держави, яка могла б створити умови для більшого залучення міжнародних перестрахувальних компаній або розробити внутрішні механізми перестрахування (Стеценко, 2024, с. 119).

Вирішуючи питання страхування в період воєнного часу, необхідно керуватися умовами укладеного договору та розглядати кожен випадок окремо, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, а також враховувати лист ТПП від 28.02.2022, який засвідчує лише наявність воєнного стану як форс-мажору загалом, однак це не означає, що він стане непереборною обставиною для кожного (Мачуська & Кондратенко, 2023).

3. Шляхи вдосконалення механізмів страхування

Крім того, воєнні ризики залишатимуться актуальними й після завершення воєнного стану, адже, як слушно зазначається в науковій літературі, "що стосується післявоєнного відновлення економіки України, то планується залучення страховиків до убезпечення ризиків у пріоритетних напрямах розвитку економіки, а саме у сферах будівництва, агросектору, енергетики, відновлення інфраструктури, логістики, вантажних перевезень, іпотечного кредитування, лізингових операцій, інформаційних технологій та інвестицій. Тобто з упевненістю можна говорити про розширення обсягів страхового покриття, а також про зміни асортименту страхових послуг та включення до нього актуальних ризиків, зокрема воєнних" (Дума, 2022, с. 164–165). Наведені положення дозволяють сформулювати концептуальний науковий висновок про те, що еволюція інституту страхування воєнних ризиків в Україні розгортається у двох часових вимірах: по-перше, через перехід від абстрактного сприйняття війни як "тотального форс-мажору" до суворої індивідуалізації причинно-наслідкових зв'язків у судах; по-друге, через трансформацію воєнних застережень із деструктивного фактора сьогодення на перманентний, структурний елемент правового забезпечення інвестиційної привабливості держави в період повоєнного відновлення.

Висновки

За результатами проведеного дослідження, метою якого було встановлення господарсько-правової природи воєнних ризиків як об'єкту страхування, визначено, що цей ризик має комплексну, публічно-правову та приватноправову природу.

Висунуту наукову гіпотезу повністю підтверджено. Доведено, що страхування воєнних ризиків не може існувати як суто комерційна договірна угода між приватними суб'єктами й адекватно регулюватися виключно диспозитивними нормами Цивільного кодексу України. Воно безальтернативно вимагає інституційного забезпечення та залучення публічних фінансів.

Новизна полягає в концептуальному обґрунтуванні господарсько-правового підходу до військово-політичного страхування, який доводить необхідність переходу від суто приватноправової парадигми (договору) до моделі публічно-приватного партнерства. Це дозволяє реалізувати

стимулюючу функцію права, перетворюючи "токсичний" воєнний фактор на прогнозований та застрахований бізнес-кейс.

Практична цінність отриманих результатів полягає в аргументації життєвої необхідності впровадження трирівневої моделі (локальні страховики – державний пул / ЕКА – міжнародні інституції *MIGA*/*DFC*). Результати дослідження обґрунтовують безальтернативність прийняття спеціального Закону України "Про систему страхування військово-політичних ризиків", що дозволить подолати дефінітивний вакуум, закріпити статус Національного пулу, усунути руйнівні фактори (заборонити територіальні франшизи) та залучити приватний капітал у відбудову України.

Подальші наукові розвідки в цьому напрямі мають бути зосереджені на визначенні чітких меж державної відповідальності, алгоритмів інтеграції українського пулу у світовий ринок перестрахування, а також на розробленні механізмів спрощення процедур верифікації й оцінки воєнних збитків для небанківського фінансового сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

Білецька, Л. М. (2020). Страхування господарської діяльності (поняття та напрями удосконалення). *Право та державне управління, 1*(1). https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.47	Biletska, L. M. (2020). Insurance of economic activity (concept and directions of improvement). *Law and Public Administration, 1*(1). https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.47
Внукова, Н. М. (2022). Сучасний стан та тенденції розвитку страхування в умовах воєнного стану. У В. А. Костюк (Ред.), *Страховий ринок України: виклики в період дії воєнного стану та перспективи подальшого розвитку: Матеріали доповідей Міжнародного науково-практичного круглого столу* (17 листопада 2022 р.). НУБіП України.	Vnukova, N. M. (2022). Current state and trends of insurance development under martial law. In V. A. Kostiuk (Ed.), *The insurance market of Ukraine: Challenges during martial law and prospects for further development: Proceedings of the International scientific and practical round table* (November 17, 2022). NUBiP Ukrainy.
Груба, Д. (2025). *Страхування воєнних ризиків в Україні: що потрібно знати бізнесу.* Інтерфакс-Україна. Взято 1 липня 2026 р. з https://interfax.com.ua/	Hruba, D. (2025). *War risk insurance in Ukraine: what businesses need to know.* Interfax-Ukraine. Retrieved July 1, 2026, from https://interfax.com.ua/
Дума, В. В. (2022). Страхова діяльність в умовах російської агресії: правові підстави й практичні перспективи. *Юридичний вісник, 2*(63). https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16724	Duma, V. V. (2022). Insurance activity in the context of Russian aggression: legal grounds and practical prospects. *Legal Bulletin, 2*(63). https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16724
Малікова, І. П. (2017). Оцінка концентрації страхового ринку України, її зв'язок з процесами монополізації та конкуренції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Економічні науки", 23*(3).	Malikova, I. P. (2017). Assessment of the concentration of the insurance market of Ukraine, its relationship with the processes of monopolization and competition. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences, 23*(3).
Мачуська, І. Б., & Кондратенко, К. (2023). Правове регулювання страхових відносин в умовах воєнного стану: дія форс-мажорних обставин. *Аналітично-порівняльне правознавство*. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.18	Machuska, I. B., & Kondratenko, K. (2023). Legal regulation of insurance relations under martial law: the effect of force majeure circumstances. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.18

Павлова, Ю. С. (2022). Страхування в умовах воєнного стану. У Н. Ю. Голубєва (Ред.), *Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції ім. Ю. С. Червоного* (Одеса, 16 грудня 2022 р.). Фенікс.	Pavlova, Yu. S. (2022). Insurance under martial law. In N. Yu. Holubieva (Ed.), *Civil proceedings and enforcement proceedings under martial law: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference named after Yu. S. Chervonyi* (Odesa, December 16, 2022). Feniks.
Приймак, І. І., & Тимків, Н. А. (2024). Страхування інвестицій від воєнних ризиків: сутність, необхідність та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*, (59). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-18	Pryimak, I. I., & Tymkiv, N. A. (2024). Insurance of investments against war risks: essence, necessity and prospects of development in Ukraine. *Economics and Society*, (59). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-18
Про систему страхування воєнних ризиків: Проєкт Закону України № 12372 (2024, 30 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text	On the system of war risk insurance: Draft Law of Ukraine No. 12372 (2024, December 30). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text
Стеценко, Є. В. (2024). Сучасні тенденції страхування військових ризиків в Україні. *Економіка і управління*, (2). https://doi.org/10.36919/2312-7872.2.2024.114	Stetsenko, Ye. V. (2024). Modern trends of military risk insurance in Ukraine. *Economics and Management*, (2). https://doi.org/10.36919/2312-7872.2.2024.114
Страхова компанія ІНГО. (б. д.). Взято 1 липня 2026 р. з https://ingo.ua/	Insurance Company INGO. (n.d.). Retrieved July 1, 2026, from https://ingo.ua/

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Гофман, О. (2026). Господарсько-правовий вектор розвитку страхування воєнних ризиків. *Ius Modernum, 3*(144), 174–182. https://doi.org/10.31617/3.2026(144)11

Надійшла до редакції 20.06.2026.
Отримано після доопрацювання 18.07.2026.
Прийнято до друку 15.08.2026.
Публікація онлайн 16.09.2026.